Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

BORNHOLMSKE SAMLINGER

UDGIVET AF

BORNHOLMSK SAMFUND

23DE BIND

COLBERGS BOGHANDELS FORLAG ∴ RØNNE
EDM. ANDERSEN
1935

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

Colbergs Eftf., Bogtrykkeri, Rønne

INDHOLD:

	Side
Departementschef K. H. KOFOED: Bornholms politiske Historie fra 1848 til vore Dage	1
Indledning	1
1ste Afsnit 1848—49. (Den grundlovgivende Rigsforsamlings Tid.)	3
1. De almindelige politiske Forhold	3
2. Forholdene paa Bornholm	5
3. Valget den 5. Oktbr. 1848	10
4. Personerne; biografiske Data (Gaardejer A. Stender 19, Provst C. A. With 20, Prokurator Chr. Fog 21, Gaardejer og Garver Th. Wulff 23, Professor J. N. Madvig 24.)	19
5. Stender og Madvig i Rigsdagen	26
6. Suppleringsvalget i Aakirkeby den 11/12 1849	30
7. Orla Lehmann og Aakirkebykredsen	34
8. Pastor Marckmann og hans Virksomhed som Rigsdagsmand for Bornholm	36
9. Den grundlovgivende Rigsdag slutter	45
2det Afsnit 1849—52. (Den første Rigsdagsperiode under Junigrundloven.)	47
1. Den politiske Stilling efter Grundlovens Vedtagelse	47
2. Valgene paa Bornholm i December 1849	49
3. Personerne; biografiske Data (Toldkasserer H. F. J. Heggelund 68, Major H. M. Koefoed 69, Amtmand L. V. H. Krabbe 72, Pastor C. A. Meyn 75, Kaptajn H. P. Rasch 77, Overlærer H. H. Lefolii 79, Købmand J. M. Nansen 80.)	68
4. De bornholmske Rigsdagsmænd Heggelund, Koefoed og Krabbes Virksomhed i Rigsdagen 1850—51	82

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

Side

5. Suppleringsvalget i Rønne den 19/9 1851 122
6. Personerne; biografiske Data 132
(Urmager J. Findanus Petersen 133, Toldinspektør Chr. Terp 136, Gaardejer H. K. Jespersen 138, Adjunkt M. Brandt 139.)
7. Rigsdagsmændene Findanus Petersens, H. M. Koefoeds og Krabbes Virksomhed i Rigsdagssamlingen 1851—52 140
Bilag 1. Bornholmske Rigsdagsmænd..... 175
Bilag 2. Bornholmske Rigsdagsvalg 1848—1935 176
1. Valgene til den grundlovgivende Rigsdag 176
2. Folketingsvalg i 1. Kreds (Rønne) fra 1849—1918 .. 177
3. Folketingsvalg i 2. Kreds (Aakirkeby) fra 1849—1918 180
4. Folketingsvalgene i Bornholms Amt fra 1920—1935 .. 184
5. Landstingsvalgene i Bornholms Amt fra 1849—1928 .. 189
Departementschef K. H. KOFOED: Amtmand Krabbes Afskedigelse 194
Forfatteren AUGUST F. SCHMIDT: Forfatteren Jakob Hansen 204
Gymnasiast OLE KLINDT-JENSEN: En Stenalderboplads i Grisby 212
Lektor TH. LIND: Fra Bornholms Museum 219

Bornholms politiske Historie fra 1848 til vore Dage.

Af Departementschef K. H. KOFOED.

Indledning.

Jeg har udarbejdet denne Afhandling efter Opfordring af Bestyrelsen for Bornholmsk Samfund. Det er med nogen Betænkelighed, at jeg er gaaet i Gang med Opgaven, for selv om jeg altid har interesseret mig saavel for Historie som Politik, har jeg ikke tidligere befattet mig med Historieskrivning. Dertil kommer, at jeg kun har en knapt tilmaalt Fritid at raade over. Jeg har imidlertid sagt ja, fordi jeg synes, at Opgaven er for interessant til at lade ligge, og fordi kyndige Folk har lovet at yde mig Bistand. Allerede nu maa jeg takke Overbibliotekar Carl S. Petersen, Rigsarkivar Axel Linvald og Rigsdagsbibliotekar Elberling for deres værdifulde og elskværdige Hjælp. Jeg skylder dernæst Rektor M. C. Koefoed og Lektor Th. Lind megen Tak for deres Arbejde med Fremskaffelsen af de i Afhandlingen indeholdte Portrætter. Lektor Lind har desuden — efter at have læst en omhyggelig 1ste Korrektur — ydet mig nyttig Vejledning med Hensyn til en Række Enkeltheder. En ganske særlig Tak vil jeg bringe Bornholmeren, fhv. Amtsbogholder C. J. Hagemann for den Redebonhed og Elskværdighed, hvormed han har stillet sit store Materiale og sit indgaaende Kendskab til Bornholms Personalhistorie til min Raadighed. Hr. Hagemann har endvidere gjort mig den store Tjeneste at gennemse mit Manuskript og give mig mange vigtige Vink om ønskelige Rettelser, supplerende Oplysninger etc.

Som Grundlag for min Fremstilling har jeg iøvrigt benyttet dels de officielle Akter, der er beroende i Rigsarkivet, paa Amtskontoret og andetsteds, dels Born-

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

holms Aviser gennem alle de Aar, Fremstillingen strækker sig over, dels endelig hvad der i biografiske Leksika, Kalendre etc. maatte foreligge om Personer og Forhold, der gøres til Genstand for Omtale. Fremstillingen er derved blevet meget omfattende, men der kan dog være udeladt Ting, som en og anden finder at være af Betydning. Dette kan maaske senere fremkomme som Supplement. Eventuelle Fejl i Fremstillingen kan saa samtidig rettes.

Baggrunden for de politiske Begivenheder og Hændelser paa Bornholm er selvfølgelig i det væsentligste Danmarks almindelige Politik, for vel havde Øen paa Grund af sin egenartede Udvikling fra gammel Tid en Del særlige Privilegier, der har været af en vis Betydning i den hjemlige politiske Debat og i Vælgernes Indstilling over for Kandidater ved Rigsdagsvalgene, ligesom lokale Spørgsmaal (Havne, Jernbaner, Eksportforhold etc.) har spillet en større Rolle under Valgkampe og Bladdiskussioner paa Bornholm end i de øvrige danske Landsdele; men de Hovedlinier, efter hvilke Vælgerne har delt sig, har dog hele Tiden været de samme her paa Øen som i Monarkiet iøvrigt. Naar man vil skrive Bornholms politiske Historie, maa man derfor — Afsnit for Afsnit — give en Fremstilling af de Hovedspørgsmaal i Landets Politik, som har været afgørende for Partidelingen. Saadanne Redegørelser findes i hvert Afsnit. Jeg har søgt at gøre dem meget kortfattede.

1STE AFSNIT 1848—49.

(Den grundlovgivende Rigsforsamlings Tid).

1. DE ALMINDELIGE POLITISKE FORHOLD.

Ved Anordning af 15. Maj 1834 indførte Kong Frederik den 6te raadgivende Provinsialstænderforsamlinger, 1 for hvert af de 4 Omraader: Østifterne, Nørrejylland, Slesvig og Holsten. Kongen blev ved at være enevældig Monark; men Stænderforsamlingerne fik Adgang til at fremsætte deres Mening om Udkast til alle almindelige Love, inden de udstedtes, ligesom de selv kunde foreslaa Ændringer i den bestaaende Lovgivning. Hvorvidt de fremsatte Ønsker og Anvisninger skulde følges, bestemte Kongemagten selv. I ikke ringe Grad satte disse Forsamlinger dog deres Præg paa Lovgivningsarbejdet, men navnlig havde de Betydning ved at vække Menigmands Interesse for Statens Sager, og der er ingen Tvivl om, at Stænderforsamlingen var et sundt og naturligt Overgangsled fra det ubegrænsede Enevoldsstyre til den fri Forfatning, vi fik i 1849.

I Stændertiden opstod for første Gang en politisk Presse her i Landet. Størst Betydning for den politiske Udvikling fik det københavnske Blad »Fædrelandet«, der blev Organ for den liberale Strømning, som tilstræbte Stænderforfatningens Omformning til en Folkerepræsentation med øget Indflydelse paa Lovgivning og Statsstyrelse. Bevægelsen blev fra 1842 nationalliberal, idet den optog Kampen for Danskheden i Sønderjylland paa sit Program. Maalet for den nationalliberale Opposition, der lededes af højtbegavede Akademikere som H. N. Clausen, D. G. Monrad og Orla Lehmann, blev nu en fælles fri Forfatning for Kongeriget Danmark og Hertugdømmet Slesvig (»Danmark til Ejderen«).

Ogsaa de indre Forhold, særlig Spørgsmaalet om Bondestandens Kaar, var Genstand for indgaaende Drøftelser i Stænderforsamlingerne. Forrest i Kampen for Bondestandens Frigørelse og Ligestilling med andre Samfundsklasser stod Mænd som A. F. Tscherning, Drewsen, Balthazar Christensen og J. A.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

Hansen. De dannede »Bondevennernes Selskab«, og deres Organ var »Almuevennen«. — I Kampen for en fri Forfatning arbejdede Bondevennerne og de nationalliberale paa fælles Linie og under gensidig Støtte, men derefter skiltes deres Veje.

Den 20. Januar 1848 døde Christian den 8de; han efterfulgtes paa Tronen af Sønnen Frederik den 7de. Den nye Konge udstedte efter et Raad, som Faderen havde givet ham i et efterladt Brev, et Reskript, hvori han lovede en Stænderforsamling for hele Riget med besluttende Myndighed i alle fælles Sager (Udenrigspolitik, Hær og Flaade), medens de 4 raadgivende Stænderforsamlinger opretholdtes for de særlige Sager (Kirke, Skole, Retspleje etc.). Dette tilfredsstillede ikke Frihedsmændenes Krav, og da Februarrevolutionen i Paris sendte en Oppositionsbølge ud over Europa, fremkaldte Hovedstadsbefolkningens enige og myndige Optræden i Forbindelse med Oprørsbevægelsen i Hertugdømmerne, at Kongen afskedigede sit hidtidige Ministerium. I Spidsen for det nye, som dannedes den 22. Marts og derefter er gaaet over i Historien under Navn af »Martsministeriet«, stilledes ganske vist en Mand af konservativ Støbning, Grev A. W. Moltke, men som Medlemmer af Ministeriet indtraadte flere af Frihedsbevægelsens Førere: de nationalliberale Orla Lehmann og D. G. Monrad samt A. F. Tscherning, den mest fremtrædende Ordfører for Bondevennernes Politik. Og hele Ministeriet stillede sig loyalt til Raadighed for Arbejdet med Gennemførelsen af en fri Forfatning. Den nye Valglov udstedtes af Kongen den 7. Juli 1848, og i Løbet af Sommeren begyndte Valgkampen over hele Landet. Samtidig kæmpede den danske Hær mod de oprørske Slesvigholstenere og de Tropper, som Kongen af Prøjsen havde sendt til deres Undsætning.

Det var Meningen, at den grundlovgivende Rigsdag skulde bestaa af 193 Repræsentanter, nemlig 48 kongevalgte og 145 folkevalgte: 65 fra Østifterne (deraf 2 fra Bornholm), 49 fra Nørrejylland og 31 fra Sønderjylland. Krigen hindrede imidlertid Valget i denne Landsdel, og Antallet af kongevalgte nedsattes derfor nogenlunde proportionalt til 38, saaledes at det samlede Tal blev 152 Rigsdagsmedlemmer.

Landet var delt i Valgkredse, hver beregnet til omkring 12.000 Indbyggere. Enhver uberygtet Mand over 30 Aar, som havde egen Husstand, Raadighed over sit Bo og ikke stod i

Gæld til Fattigvæsenet, var saavel valgberettiget som valgbar.

Ved Valget optraadte 3 Partier: Det konservative (Højre), det nationalliberale (Centrum) og længst til venstre Bondevennerne. Dog var Partigrænserne ingenlunde trukket skarpt op som i vore Dage; navnlig var Skellet mellem de konservative og de nationalliberale ofte udflydende. Adskillige Kandidater stod helt udenfor Partierne, og i mange Kredse, navnlig i Jylland, stemte man paa kendte og ansete Mænd fra Kredsen uden at lægge synderlig Vægt paa deres politiske Standpunkt. Iøvrigt var Valgkampen ingenlunde blottet for Liv. Stemningen bearbejdedes gennem Aviser og Flyveblade, og der holdtes adskillige Møder og Prøvevalg. Det mest oppositionelle Parti var Bondevennerne. De nationalliberale var, omend noget modstræbende, gaaet ind paa, at Kongen, som foran nævnt, besatte 48 (38) Pladser i Rigsforsamlingen. Dette betegnede Bondevennerne som Forræderi, og de karakteriserede de nationalliberales Program: »et konstitutionelt Monarki paa et demokratisk Grundlag« som svævende og skikket til at skjule alskens Daarlighed!

2. FORHOLDENE PAA BORNHOLM.

Bornholm havde som de andre Landsdele i de danske Østifter sendt deres deputerede til Stænderforsamlingen i Roskilde. Landdistrikterne valgte to, een for nordre og vestre Herred, een for søndre og østre; den tredie deputerede fra Bornholm valgtes af de bornholmske Købstæder. Men den politiske Interesse syntes meget ringe. Den væsentligste Aarsag hertil var utvivlsomt Øens afsides Beliggenhed og dens vanskelige og langsomme Forbindelse, særlig ved Vintertide, med Hovedstaden og derigennem med det øvrige Land. Men hertil kom Bornholmernes i gamle Dage udpræget kritiske Indstilling overfor det nye og utilvante. Landsdelens egenartede Udvikling indenfor Monarkiet virkede antagelig paa samme Maade.

For at illustrere hvor ringe Interessen hidtil havde været for politiske Spørgsmaal her paa Øen, skal oplyses følgende vedrørende det sidste Valg af stænderdeputerede, som fandt Sted i Februar 1847. Den 21. Juli 1846 afholdtes efter Indbydelse af Bestyrelsen for Bornholms Landkommunalforening et Møde i Almindingen for at forsøge et Prøvevalg. Alle Sognekommunernes valgberettigede var indbudt, men Bestyrelsen meddeler bagefter i »Bornholms Avis«, at der var mødt saa

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

faa, at man egentlig ikke af deres Stemmeafgivning kunde afgøre, hvem der vilde faa Flertal ved det forestaaende Valg. Bestyrelsen mener derfor at maatte indskrænke sig til at meddele, hvem der overhovedet blev stemt paa ved dette Møde, og der nævnes — uden Angivelse af Stemmetallet — 6 Mænd, hvoraf 3 fra Bornholm: Kaptajn Rasch, Eskesgaard, Sandemand J. Hansen, Bodilsker, og Proprietær A. Stender, St. Gadegaard, Vestermarie. De 3 andre var: Bornholmeren Kaptajn Jespersen paa Grønnebjerg ved Holbæk, Højesteretsadvokat Orla Lehmann og Hof- og Stadsretsprokurator Christensen. Denne Meddelelse tilstilles Avisen, der først optager den næsten ½ Aar efter, i Nummeret for 5' Januar 47.

I samme Nummer af »Bornholms Avis« klager en unavngiven Indsender fra Rønne over, at der ikke blandt Købstædernes valgberettigede havde fundet nogen Raadslagning Sted i Anledning af Valget. Hvorvidt der siden skete noget i den Henseende, Indsenderen ønskede det, vides ikke, men de Stemmetal, der blev afgivet ved Valgene, var i hvert Fald minimale. I nordre og vestre Herred stemte kun 103 Vælgere af 314, og Stender, St. Gadegaard, valgtes med 83 Stemmer. Efter de foreliggende sparsomme Oplysninger synes søndre og østre Herred at have valgt den deputerede (Kapt. H. P. Rasch, Eskegaard) uden Afstemning. Købstæderne valgte Købmand Jens M. Nansen, Svaneke, med 75 Stemmer.*)

Bornholms Avis, der som nævnt var Øens eneste Blad, viste de politiske Spørgsmaal mindst mulig Interesse. Bladet udkom 2 Gange om Ugen (Tirsdag og Fredag). Det var 4-sidigt; Størrelsen 18×25 cm.! Avertissementerne fyldte i Almindelighed Bladets Bagside. Resten var næsten udelukkende almindeligt Nyhedsstof, omtrent ligelig delt mellem Udland og Indland. Dette Stof gengav Avisen mest fra Berlingske Tidende og andre danske Blade. Selv Nyheder vedrørende Bornholm hentede Bornholms Avis af og til fra Blade udenfor Øen. Saaledes indeholder Avisen for 28' December 1847 en Meddelelse om visse Planer om en ny Dampskibsforbindelse mellem Rønne og København, gengivet efter det københavnske Blad »Fædrelandet« og uden Kommentarer, der havde et lokalt

*) Som Suppleanter valgtes ved samme Valg: Kaptajn H. P. Rasch, Eskesgaard (for nordre og vestre Herred), Ritmester H. M. Koefoed, Lauegaard, Aaker (for søndre og østre Herred) og By- og Herredsskriver J. F. Olivarius, Svaneke (for Købstæderne).

Præg. Bladets Redaktør E. C. Tryde, der ogsaa var dets Udgiver og Bogtrykker, foretrak i det hele Saksen i Stedet for Pennen, og det meget begrænsede Lokalstof var næsten altid indsendt. Emnet for disse indsendte Artikler var meget sjælden af politisk Art. Imidlertid maa man naturligvis ved Bedømmelsen af disse Forhold have i Erindring, hvor farligt det kunde være under Enevælden — selv i dens sidste Aar — at beskæftige sig med politiske Spørgsmaal. Vel var Enevoldsstyret i Danmark i Almindelighed præget af Mildhed; men tirredes det af politiske Propagandister, kunde det vise en for dansk Folkekarakter ufattelig Haardhed. Bornholmerne havde let ved at mindes herom; thi paa den nærliggende Frederiksø sad endnu i Begyndelsen af 40'erne den i 1820 til Døden dømte, men med livsvarigt Fængsel benaadede Idealist og Skribent Dr. Dampe. Hans Brøde var nogle uovervejede politiske Trusler i et Flyveskrift.

De store Begivenheder, som brød ind over Landet ved Kong Kristian den 8des Død og Frederik den 7des Tronbestigelse, satte dog et kendeligt Præg ogsaa i Bornholms Avis's smaa Spalter. Dødsfaldet og Kongeskiftet, der indtraf den 20' og 21' Januar 1848, meddeltes først i Avisen for 18' Februar! Saa langsomt banede selv de største Nyheder sig Vej dengang. Det paagældende Nummer af Bladet saavel som de 2 følgende udkom med bred Sørgerand. Om de store Omvæltninger, som derefter fulgte, søgte Avisen at bringe sine Læsere bedst mulig Besked, og det er tydeligt, at det slesvig-holstenske Oprør satte Sindene paa Bornholm i stærk Bevægelse. Kommunalbestyrelsen i Rønne bad Kommandanten have sin Opmærksomhed henvendt paa Øens Forsvar og snarest mulig indøve det vaabendygtige Mandskab. Vaabenøvelserne synes ogsaa umiddelbart efter at have taget deres Begyndelse. Den 4. April afholdtes et »almindeligt« Møde paa Rønne Raadstue, om hvis Forløb Bornholms Avis udsendte et »Følgeblad«. Dette Følgeblads Indhold er mig ikke bekendt, men af en senere Beretning i Avisen for 7. April fremgaar det, at der paa Mødet blev indsamlet den efter Forholdene betydelige Sum af 2.500 Rd., der afsendtes til Krigsministeren i København — »end ikke den fattigste undlod at bidrage sin Skærv«. Det tilføjes i Avisens Beretning: »Begejstringens Frugter overgik, hvad man ventede«. Dagen efter — om Middagen — afholdtes i Klubsalen i Rønne et nyt Møde, hvor Amtmand

www.vang-hansen.dk

Krabbe, Provst With og Adjunkt Brandt ved kraftige Taler opfordrede det unge, sødygtige Mandskab i Rønne til frivillig at melde sig til Fanerne, idet den danske Flaade manglede Mandskab. De tilstedeværende unge Sømænd blev saa begejstrede, at de samme Dags Eftermiddag forlod Rønne i Vogne, »en til Nordlandet, en til Sydlandet, hver under vejende Dannebrogsflag« paa en Tur, hvor de vilde søge at formaa ligesindede i de øvrige bornholmske Byer og Fiskerlejer til at melde sig til Flaadetjeneste. Samme Dags Aften holdtes igen et offentligt Møde i Rønne, i hvis Raadstuesal »en betydelig Mængde af alle Stænder« paahørte Foredrag af Overlærer Lefolii, der gav en populær Fremstilling af Striden mellem Danmark og Slesvig-Holsten. Derefter talte Provst With, som indtrængende opfordrede Bornholmerne til at samle Penge ind, dels til de Sømænd, som skulde afgaa til København, »dels til andre Fædrelands-Øjemed, som til at hjælpe dem, der i Krigen havde mistet deres Forsørgere eller Evnen til at forsørge sig selv.« Adjunkt Hasselriis paatog sig den følgende Dag at modtage Bidragene i sit Hjem.

Ogsaa i andre af Bornholms Byer holdtes lignende patriotiske Møder. Et Følgeblad til Nr. 32 af »Bornholms Avis« indeholder følgende Beretning:

»S v a n e k e, den 9de April 1848.

I Forgaars afgik herfra Byen, for over Rønne at begive sig til Kjøbenhavn, endeel Søefolk, der havde meldt sig til frivillig Tjeneste paa Flaaden imod Oprørerne i Holsteen.

Afreisen skete fra Byefogdens, Cancelliraad *Koefoeds* Bopæl, hvor i den Anledning endeel af Byens Familier vare forsamlede.

Et »leve Kong Frederik den Syvende« og »Danmark til Ejderen« blev udtalt og ledsaget af et flere Gange gjentaget enthusiastisk Hurra; hvornæst blev afsjunget Sangen: »Danmarks deiligst Vang og Vænge«, der var tilføiet 2de Slutningsvers saalydende:

Gamle Dannebroge kalder
Sine Sønner ud,
Kampens Luur i Danmark gjalder
Og I lød dens Bud;
Her ei Voldsmænds Nykker byde,
Det er Blodets Røst I lyde,
Brødre Brødres Hjælp begjære,
Og det Bud vi ære.

Gaae med Gud da Svende bolde
I den raske Strid,
Han sin stærke Haand vil holde
Over Eders Id,
Frygt ei Dødens Lee, som blinker,
Stolt er Værket, som Jer vinker,
I skal hjælpe til at lave
Ledet for vor Have.

Ved disse Vers og ved nogle derpaa af Cancelliraad *Koefoed* udtalte i Sandhed skjønne og hjertegribende Ord bragtes de Bortdragende Forsamlingens »Levvel«.

I Gaarden, over hvis Port Dannebrogsflaget vaiede, med en Blomsterkrands over, saavelsom paa Gaden, havde forsamlet sig et stort Antal Personer, som idet de Bortdragende bestege de for dem fra nogle af Byens Indvaanere afgivne Fribefordringer, istemte en til Anledningen efter Sigende af nogle af Byens Damer forfattet, meget vakker Sang til samme Melodi som den ovenanførte, hvornæst atter et gjentaget og gjensidigt Hurra lød, og de Brave droge afsted.

Den sidste Afskedshilsen udvexledes ved Udkjørselen fra Byen, hvorhen den forsamlede Menneskemasse ledsagede de Bortdragende.

Et Par af disse efterlode her Kone og Familie i ringe Kaar, hvilket foranledigede den Beslutning at yde disse under Mændenes Fraværelse nogen Understøttelse; man vendte derfor tilbage til Byfogdens Gaard, hvor et, ikke ganske ringe, maanedligt Bidrag fra flere af de Forsamlede strax blev tegnet.«

»Følgebladet« indeholder endvidere en motiveret Meddelelse fra Borgerrepræsentationen i Nexø, dateret 4/4. 48 og underskrevet af samtlige Borgerrepræsentanter om at »indkomne Postefterretninger af de offentlige Tidender vil blive oplæst en Gang ugentlig for Byens Borgere og Indvaanere.«

Skønt man befandt sig paa en Aarstid, hvor største Delen af det unge, søgaaende Mandskab var draget paa Langfart, lykkedes det at samle 58 frivillige udenfor Rønne. De blev her modtagne med den største Begejstring. Avisen beretter »at en umaadelig Menneskemasse var til Stede for at deltage i den højtidelige Afsked« paa St. Torv. Der blev afsunget Sange og spillet Fædrelandsmelodier; Amtmand Krabbe »holdt en gribende og begejstret Afskedstale til vore bortdragne Brødre«

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

og modtog Sømændenes Løfte om, at de vilde ofre Liv og Blod for Fædrelandet, kæmpe mod Forrædere og Oprørere. »Med Dannebrogsflag og Musik foran gik Mængden under Afsyngning af Nationalsange til de 12 Skipperes Forsamlingsplads, hvor de skiltes ad efter et begejstret udbragt Ønske om Sejer og Ære for den danske Sømagt«. En af Bogbinder L. Høyer, Rønne, affattet Beretning om de Begivenheder, som knytter sig til disse Sammenkomster og Sømændenes Afrejse, slutter saaledes: »Ere vi end ved vor isolerede Stilling fjernet fra en kraftig og virksom Deltagelse i denne stolte Tids Begivenheder, have vi dog ikke været sløve og ligegyldige Vidner til den før saa betrængte, nu kraftig opblussende sejrrige Kamp for den levende Sandhed og Frihed mod Despotismens og Diplomatikens Uendelighed, af hvis faste Net Folkenes Sjæl var omspændt lig Sommerfuglen af Spindelvævets og Edderkoppens Klør. Dens Vinger har sejrende sønderslidt hine Lænker og hævet den ud af Taagenatten til Friheds Morgenrøde, til Bedrifternes og Poesiens genfødte Dag for at søge Vejen til Folkets Lykke og Fred. Ogsaa Bornholmernes Hjerter er grebne af denne Tids Fylde, ogsaa vor Røst vil engang klinge med i Folkenes Sejershymner, naar Tidens store Maal er naaet. Indtil da: Sejr og Held til Nationernes mægtige Stræben efter Sandhed og Frihed, til vort elskede Fædrelands og vor folkelige Konges retfærdige Kamp for Ære og Selvstændighed«.

Amtmand Krabbe fulgte selv Sømændene til København. Indsamlingerne paa Bornholm fortsattes, og Avisen er i disse Maaneder rig paa Bidrag ogsaa fra bornholmsk Side, dels Digte fra lokale Poeter (Bogbinder Høyer og den senere saa bekendte Lucianus Kofod), dels Redegørelser for den slesvigske Sag.

3. VALGET DEN 5. OKTBR. 1848.

Imidlertid blev Valget til den grundlovgivende Rigsforsamling udskrevet til at foretages den 5. Oktober 1848, og Bornholm blev delt i to Distrikter med Valgsted henholdsvis i Rønne og Aakirkeby. Delingen var den samme, som siden er blevet opretholdt mellem 1' og 2' Valgkreds. 1' Distrikt omfattede altsaa Købstæderne Rønne, Hasle og Allinge-Sandvig samt Landkommunerne Knudsker, Nylars, Vestermarie, Nyker, Klemensker, Rutsker og Olsker. 2' Distrikt omfattede

Købstæderne Neksø, Svaneke og Aakirkeby samt Landkommunerne Bodilsker, Pedersker, Poulsker, Aaker, Ibsker, Østermarie, Østerlars-Gudhjem og Rø; til 2' Distrikt henførtes endvidere Christiansø. Antallet af Indbyggere i 1' Distrikt var 13.128, i 2' Distrikt 13.418. Man vil se, at 2' Valgkreds, som siden i Folketal er blevet væsentlig mindre end 1' Valgkreds, dengang havde de fleste Indbyggere. — De bornholmske Valgdistrikter var mindst lige saa store som Valgdistrikterne i det øvrige Land; de laa snarere over end under Middel. Landets folkerigeste Valgkreds var dengang Langeland med 17.080 Indbyggere og den folkefattigste Viborgkredsen med 9470 Indbyggere.

Imidlertid skulde Vælgerne selv melde sig til Valglisterne for at kunne stemme paa Valgdagen. Den ringe politiske Interesse paa Bornholm viste sig nu, idet forholdsvis faa tegnede sig. I Rønnekredsen indtegnedes kun 328 og i Aakirkebykredsen 323. Kun i 3 af Landets øvrige Valgkredse, nemlig Frederiksberg, Slangerup og Vestervig, er Antallet af indtegnede Vælgere endnu lavere end i de bornholmske Kredse. De fleste Steder ligger Tallet oppe paa 8 à 900 indtegnede, Kallundborgkredsen møder endog med 1231.

Bedømmes Forholdet amtsvis, kommer Bornholm lavest af alle Danmarks Amter, idet der for hver 1000 Mand over 30 Aar kun indtegnedes 145 Vælgere. Næstlavest ligger Thisted Amt med 201, højest Præstø Amt med 461 og næsthøjest Holbæk Amt med 456 indtegnede pr. 1000 30-aarige Mænd.

Angaaende Valgforberedelserne paa Bornholm foreligger der meget faa Efterretninger. I Avisen for 25. Juli 1848 er der i Spidsen af Bladet optaget en indsendt Artikel, undertegnet »B«, der har Overskriften »Et Alvorsord til Bornholmerne«. Indsenderen udtaler, at Interessen for Politik paa Bornholm har været meget ringe, men nu, da man endelig har erhvervet Ret til at tage Del i Landets Styrelse, bør denne Ret forvaltes paa bedst mulig Maade. »Den vigtige Valghandling kan ikke være fjern«, skriver B, »lad den da ikke finde os uforberedte. Lad os vel betænke, hvilke Egenskaber vi maa fordre hos de Mænd, vi skulle sende hen for at raadslaa om vore, om Fædrelandets dyrebareste Anliggender; lad os betænke, hvem vi skulle stemme paa, og lad dem, der føle sig kaldede til at tolke Folkets Sag, frimodig fremtræde for Folket; lad dem ikke skjælve tilbage for det Arbejde, den Uro

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

og den Bekymring deres mulige Valg vil kunne bringe dem. Valghandlingen nærmer sig. Denne Ø har foruden Fædrelandets almindelige Interesse ogsaa sine særegne Interesser, som skulle repræsenteres; den har en ikke ringe provinciel Selvstændighed, ikke ubetydelige Privilegier, der er skjænket den i Arv fra en skjøn og minderig Fortid. Nuvel, lad os da søge Mænd, hvis Hjerter slaar varmt og ærligt saavel for denne Øes som for Danmarks Vel, Mænd, som kunne og ville tale Folkets og Frihedens Sag mandigt og djærvt, saa at vi i dem i Sandhed kunne erkjende værdige og dygtige Talsmænd for de Ønsker og Forhaabninger, der bevæge sig i vort eget Indre.«

Trods denne indtrængende Opfordring fra B's Side synes der dog ikke at være sket noget i Retning af at samle Vælgerne til Raadslagning eller Opstilling af Valgkandidater før Søndag den 10' September. Paa denne Dag holdtes 2 Møder paa Raadhuset i Rønne, det ene Kl. 2 efter Indbydelse af Rønne Borgerforening, det andet Kl. 4 efter Indbydelse af Rønne Kommunalbestyrelse. Ved Borgerforeningens Møde var der — efter Foreningens egen Beretning i Bornholms Avis for 15' September — en talrig Farsamling af Borgere til Stede. Efter Bestyrelsens Opfordring paatog Adjunkt Jessen sig at lede Forhandlingerne. Krigsraad Garde, der var By- og Herredsfoged i Rønne, rejste straks det Spørgsmaal, om det ikke vilde være rigtigt at udsætte Mødet til Kl. 4, saaledes at det kunde finde Sted sammen med det af Kommunalbestyrelsen indkaldte Møde; men det viste sig, at Forsamlingen omtrent enstemmig var imod det af Herredsfogden stillede Forslag. Overlærer Lefolii var Mødets første Taler. Han udtalte sig om, hvad der maatte fordres af en Rigsdagsmand. Først og fremmest, sagde han, maatte han »være en ærlig Mand, der vilde tale og handle efter sin Overbevisning, uden at lade sig bringe til at forlade denne, enten ved lokkende eller truende ydre Forhold; dernæst maatte han have Kraft til uden at trættes at følge Forhandlingernes Gang og Evnen til at kunne dømme om de Spørgsmaal, der vilde blive rejste«. Overlæreren sluttede med at udtale, at en frisindet Mand burde foretrækkes.

Derefter talte Prokurator Chr. Fog om den forskellige Betydning af Ordet »frisindet«. Han mente, »at Vælgerne maatte sikre sig, at den Mand, de sendte til Rigsdagen, forstod dette Ord paa samme Maade, som de selv gjorde. Derfor maatte

de fordre det Løfte af ham, at han ville virke for visse bestemte Ønskers Opfyldelse, hvoriblandt han fremhævede Ophævelsen af saadanne Embeds- og Standsrettigheder, som krænkede den borgerlige Lighed, fremdeles Ret for Kommunerne til at kalde deres Embedsmænd til Regnskab for deres Handlinger, ligesom og Ret for alle Statens Borgere til at faa deres Børn delagtige i den samme Grad af Undervisning«.

Næste Taler var Garver og Gaardejer Wulff, der advarede imod den altfor frisindede Retning, »det saakaldte demokratiske eller Hippodrom-Parti i København havde taget, og hertil ansaa han de af Prokurator Fog stillede Forslag for nærmest at høre«. Endelig talte Provst With. Han advarede imod at stille bestemte Fordringer til den Mand, man vilde sende til Rigsdagen. »Hvad man maatte fordre af ham, foruden Ærlighed, Udholdenhed og sund Dømmekraft ved de opstaaende Spørgsmaal, var, at han var folkelig, d. v. s. at han vilde forsvare deres Ret, som man i Almindelighed indbefattede under Navn af Folket. Man maatte kunne stole paa, at han ved alle forekommende Sager vilde kunne se, hvad der var godt og tjenligt for Folket og fremme det, enten det saa var gammelt eller nyt, men at paalægge ham ydre bestemte Forpligtelser var urigtigt«.

Der var ikke flere, der begærede Ordet, og det vedtoges med stort Flertal ved den derpaa følgende Afstemning, at man ikke vilde binde den Mand, man skulde sende til Rigsdagen, ved nøjere bestemte Forpligtelser.

Forskellige Kandidater blev derefter bragt i Forslag. Ved Afstemningen fik Provst With 64 Stemmer, Adjunkt Brandt 10, Overlærer Lefolii og Pastor Anger, Ibsker, hver 2, Professor Madvig, Adjunkt Hasselriis, Rektor Whitte og Proprietær A. Stender hver 1. Efter dette Udfald af Afstemningen hævedes Forsamlingen, og Borgerforeningens Bestyrelse henvendte sig derefter til Provst With og anmodede ham om at stille sig som Kandidat. Han svarede, at efter det Udfald, Prøvevalget havde faaet, ansaa han det for sin Pligt at stille sig.

Hvorledes det Møde, som holdtes Kl. 4, forløb, foreligger der ingen Beretning om. Der er Grund til at formode, at Mødet har talt saa faa Deltagere, at der ikke har fundet nogen egentlig Drøftelse end sige Afstemning Sted. Efter hvad der fremkom ved den senere Avispolemik, var Mødets Tidspunkt

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

uheldigt valgt, idet der paa samme Klokkeslet blev afholdt en Friluftskoncert i Rønne, hvor Underholdningen besørgedes af lokale Kræfter. Givet er det i hvert Fald, at Kommunalbestyrelsen indkaldte til et nyt Møde den følgende Søndag paa Raadstuen i Rønne. Om Forhandlingernes Forløb ved dette Møde er der ikke efterladt nogen Beretning, men Resultatet af Afstemningen meddeles i Avisen for 26. September. Proprietær Stender fik 52 og Provst With 45 Stemmer. Da Stender altsaa fik Flertal ved dette Prøvevalg, besluttede han at stille sig som Kandidat. Meddelelsen herom er dateret »Nyker den 25. Sept. 1848« og er underskrevet af 6 Vælgere, derimellem Garver og Gaardejer T. Wulff, der paa det Tidspunkt ejede Pluggegaard i Nyker, og som utvivlsomt er Artiklens Forfatter. De 6's Henvendelse til Vælgerne slutter saaledes: »Vi behøve ei at omtale Hr. Stenders politiske Anskuelser, da hans Frisindethed og Interesse for sit Fædreland er Districtets Vælgere bekjendt.«

Disse 2 à 3 Vælgermøder i Rønne var utvivlsomt de eneste, som blev holdt i 1. Kreds. I Aakirkebykredsen synes der ikke at være afholdt noget Prøvevalg eller Vælgermøde.

Hvad Grunden var til, at Afstemningerne ved Prøvevalgene den 10. og 17. Sept. i Rønne gav et for de to Kandidater (Stender og With) saa højst forskelligt Resultat, kan ikke siges med Sikkerhed; men det maa antages, at Borgerforeningens Møde den 10. i særlig Grad har været besøgt af Byens Embedsmænd, Købmænd og Haandværksmestre, medens Landboerne er mødt stærkere frem den 17. Septbr. Derfor fik Stender Flertal paa det sidste Møde, medens han kun fik een Stemme paa det første.

I de følgende Numre af Bornholms Avis findes en Række indsendte Artikler, hvori Borgerforeningens Møde i Rønne diskuteres. Hr. »X« i Svaneke kritiserer, at man havde vedtaget ikke at bryde sig om Valgkandidatens politiske Anskuelse. Han mente, at det netop er en Pligt for Vælgerne at søge Garantier for, at den valgte Rigsdagsmand vil stille sig paa den rigtige Maade overfor de store principielle Spørgsmaal, som skal behandles i den kommende Rigsdagssamling. Han advarer baade direkte og indirekte imod Provst With, som han anser for at være »en Repræsentant for de forrige Regeringsmænds Politik, hvorom vi alle vist sige: Den behager os ikke«. Indsenderen tilføjede nogle Hentydninger til en

Svoger, i hvis Ledebaand Provst With vandrede, og han finder ogsaa af denne Grund Provstens Kandidatur uheldig. Der sigtes her til den meget kendte Politiker P. G. Bang, der blev Indenrigsminister i Novemberministeriet og nogle Aar efter endog Konseilspræsident. Bang var nærmest konservativ. De 2 Svogre stod hinanden personlig nær, hvilket Bangs efterladte Breve viser.

Et Medlem af Rønne Borgerforening, der underskriver sig som »Z«, replicerer kraftigt imod »X«, og Prokurator Fog møder ogsaa med et Indlæg, hvori han dels kritiserer Borgerforeningens Fremgangsmaade, dels gaar imod det Standpunkt, at man ikke skal affordre Kandidaten Udtalelser om hans politiske Stilling. Ogsaa Overlærer Lefolii og Bestyrelsen for Rønne Borgerforening deltager med indsendte Artikler i denne, efter Datidens Forhold særdeles livlige Pressefejde.

Den 5' Oktober Kl. 11 samledes Vælgerne fra 1' Distrikt i Rønne Kirke. 326 indtegnede Vælgere var mødt, hvoraf 129 fra Rønne. By- og Herredsfoged Garde indledede som Formand for Valgbestyrelsen Forhandlingerne og meddelte, at der havde stillet sig 2 Kandidater, Proprietær, cand. jur. A. Stender og Provst With. Stenders Valg anbefaledes af Løjtnant Holm og Landmand Wulff. Provst With havde 3 ordførende Stillere, nemlig Bager Wichmann, Bogbinder Høyer og Smed P. N. Holm. Ifølge Bornholms Avis holdt Provst With et langt og interessant Foredrag og fremlagde »sin politiske Trosbekendelse aaben og uforbeholden«; han udtalte sig om alle de Punkter, der var af almindelig Interesse, saavelsom om Bornholms særlige Privilegier. Stender »ytrede sig kun ganske kort, da han i alt væsentlig var enig med Provst With«. Han erklærede sig dog for suspensivt Veto og for Etkammersystemet. Der stemtes derefter ved Haandsoprækning, men denne Afstemning gav ikke noget Resultat, fordi Stemmerne tilsyneladende stod ens for de 2 Kandidater. Ved den derefter følgende skriftlige Afstemning fik Stender 174 Stemmer og Provst With 152. Stender var altsaa valgt til Rigsdagsmand for Bornholms 1' Valgdistrikt.

Valget i Aakirkeby forløb i større Stilfærdighed. Bornholmeren, Professor J. N. Madvig, var eneste Valgkandidat. Om Valghandlingen oplyses i Bornholms Avis kun dette, at Professor Madvig holdt et klart og oplysende Foredrag, hvori han gjorde Rede for sine politiske Anskuelser og navnlig udtalte

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

sig angaaende Bornholms saakaldte Privilegier. Han blev derefter af de tilstedeværende Vælgere ved Haandsoprækning enstemmig valgt til Medlem af Rigsdagsforsamlingen for Born-

Professor Johan Nicolaj Madvig.

holms 2' Valgdistrikt. Madvig omtaler i sine Livserindringer sit Valg til Rigsdagsmand for Aakirkebykredsen paa følgende Maade*):

»Derfra (fra Horsens) ilede jeg over Aarhus og København til Bornholm for i dettes 2' Valgkreds at søge Valg til den grundlovgivende Rigsforsamling, hvilket jeg med Lethed opnaaede (den 5. Oktober) uden at imødekomme det fremsatte Ønske, at jeg skulde forpligte mig til at arbejde for Bevarelsen af Bornholmernes Særstilling med Hensyn til Værnepligten. Jeg havde, idet jeg søgte dette Valg, ikke den fjerneste Tanke paa at ombytte min videnskabelige Gerning og mit Universitetsembede med en politisk Stilling og Hovedvirksomhed: jeg dreves kun af Lyst til efter Evne at gøre de efter-

*) »Livserindringer« Side 141.

haanden hos mig modnede Anskuelser gjældende ved den forestaaende Afgørelse af vore ydre og indre Anliggenders Ordning.«

Det fremgaar af Sammenhængen, at denne Rejse fandt Sted de sidste Dage i September Maaned, altsaa umiddelbart forud for Valget.

For første Gang havde den almindelige Valgret kaldt paa de bornholmske Vælgere. Kun faa fulgte Kaldet, og endnu færre synes at have afgivet deres Stemme ud fra en bestemt Indstilling overfor de politiske Spørgsmaal, som den kommende Rigsdag skulde træffe Afgørelse om. Karakteristisk er i saa Henseende den Diskussion, som fandt Sted paa det foran omtalte Borgermøde i Rønne den 10. Sept., og den Afstemning, hvormed Diskussionen sluttede. Det overvejende Antal af de fremmødte Borgere var af den Opfattelse, at man ikke skulde interessere sig for Kandidatens politiske Standpunkt, men kun for hans personlige Egenskaber. Han maatte være ærlig og redelig, ikke let at lokke eller true fra sin Overbevisning. En frisindet Mand burde foretrækkes, tilføjer Mødets Indleder, Overlærer Lefolii. Det stemmer godt med de 3 Hovedkrav, som Mødets Hovedtaler, Provst With opstiller, nemlig: Ærlighed, sund Dømmekraft og Folkelighed.

Ganske vist protesterede enkelte Indsendere, særlig Prokurator Fog, i de følgende Dage imod, at Vælgerne ikke skulde interessere sig for Valgkandidaternes politiske Standpunkter; men der er ingen Grund til at regne med, at der i den bornholmske Vælgerbefolkning var nogen Sangbund for disse Protester.

Hvor meget det personlige dengang spillede en Rolle frem for det politiske, har man et godt Eksempel paa, naar man ser lidt nærmere paa Garver og Gaardejer T. Wulffs Optræden under Valgforberedelserne i Rønnekredsen. Paa Mødet den 10. Sept. advarede han i Anledning af Prokurator Fogs Tale imod den alt for frisindede Retning, som Hippodrompartiet i København havde taget. Han sigter her til en venstrerettet, demokratisk Bevægelse i København, hvis Maal var almindelig Valgret og Valgbarhed med Etkammersystem og suspensivt Veto: Kongen skulde nok kunne udskyde, men ikke varigt modsætte sig Ikrafttræden af en af Rigsdagen vedtaget Lov. (Navnet Hippodrompartiet stammede fra, at Partiet holdt Folkemøder i Hippodromen i Nørregade i Kø-

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

benhavn.) Trods den Advarsel, Wulff saaledes fremsatte mod Partiet og dets politiske Krav, var han ivrig for Stenders Valg og en af dennes ordførende Stillere, skønt Stender udtalte sig *for* de samme Kravs Gennemførelse. Saaledes var Stillingen sikkert dengang for de flestes Vedkommende: man stemte paa den Kandidat, man følte sig personlig mest tiltalt af, og hvis Stilling og Erhverv man fandt indeholdt den bedste Garanti for, at han vilde repræsentere Kredsen paa en god Maade.

Mellem dette Standpunkt og Nutidens, hvor den trofaste Partigænger uden Betænkning giver sin Stemme til den Kandidat, Partiflertallet har udpeget, er Afstanden meget stor, men der er jo ogsaa forløbet lang Tid og hændt meget i dansk Politik, siden Bornholmerne sendte deres to Landsmænd, Stender og Madvig, som Repræsentanter til Rigsdagen.

En ganske særlig Rolle ved dette Valg spillede, som det fremgaar af det foranstaaende, Stillingen til de bornholmske Privilegier. Det vigtigste af disse var ubetinget den særlige bornholmske Militærordning (Bornholms Væbning). Men hertil kom, at Bornholm havde lavere Hartkornsskatter end de andre Landsdele, idet denne Skat kun opkrævedes med det halve Beløb for en Tønde bornholmsk Hartkorn af, hvad en Tønde almindeligt Hartkorn ydede. Dette betød dog ikke en Halvering af Hartkornsskatten, idet man samtidig maa tage i Betragtning, at en Tønde bornholmsk Hartkorn kun udgjorde $^{2}/_{3}$ (nøjagtig $^{31}/_{45}$) af almindelig dansk Hartkorn. — Hertil knyttede sig den betydelige Afvigelse i Tiendepligten, at der ikke ydedes Kongetiende paa Bornholm. — Endelig havde man paa Bornholm i Modsætning til det øvrige Land opnaaet det efter Datidens Forhold betydningsfulde Privilegium, at alle havde Frihed til uden særlig Tilladelse og uden Produktionsafgift at brænde Brændevin — paa Landet dog kun til eget Brug, men i Købstæderne uden nogen Indskrænkning. I 1845 blev Antallet af Brænderier paa Bornholm anslaaet til 253 i Købstæderne og 915 paa Landet; der fandtes desuden et Dampbrænderi, ogsaa paa Landet.

Et Forhold af væsentlig anden Art er undertiden nævnt i Forbindelse med de foran omtalte »egentlige Privilegier«, nemlig den særlige bornholmske Sæde- og Adgangsret for de bornholmske Bøndergaarde, ifølge hvilken den *yngste* Søn ved Skifte efter Faderen som »Gaarddront« fik Gaarden udlagt til

Ejendom mod en ringe Affindelse til sine Søskende. Var der ingen Søn, tilfaldt Gaarden den *ældste* Datter og hendes Mand. Denne fra al anden dansk og nordisk Ret afvigende Ordning beroede oprindelig paa Sædvane og Vedtægt, men blev den 14/10 1773 fastsat ved kongelig Anordning og først ophævet ved Lov af 8/1 1887.

4. PERSONERNE; BIOGRAFISKE DATA.

Gaardejer Adolph Schoubye Stender,

der med faa Stemmers Flertal blev valgt til Repræsentant for Bornholms 1' Valgdistrikt i den grundlovgivende Rigsdag, var født i Rønne den 3/4 1803. Han var Sønnesøn af Jørgen Samuelsen Stender, Stamfaderen til den bornholmske Familie Stender, og Søn af Købmand og Borgerkaptajn i Rønne Jørgen Stender (f. 1761, d. 1811) og Hustru Michelle Christiane Müller (f. 1769, d. 1830). Han blev Student fra Rønne Skole 1823, cand. jur. 1833. Han valgte imidlertid Landbruget i Stedet for en Sagfører- eller Embedsvirksomhed og boede først en Tid paa 20. Selvejergaards Stæl i Klemensker; i 1839 blev han Ejer af St. Gadegaard i Vestermarie. Han fik hurtig vigtige Tillidsposter betroet; i 1840 blev han Formand for Vestermarie Sogneforstanderskab (væsentlig svarende til de senere Sogneraad), og den 29/3 1842 blev han Medlem af Bornholms første Amtsraad. Hans Valg til stænderdeputeret er nævnt i det foregaaende; 83 af de 103 fremmødte Vælgere stemte paa ham. Han gav Møde i Stænderforsamlingen i Roskilde fra 26/4 til 12/5 1848. Om hans Valg til Rigsforsamlingen og hans Virksomhed i denne er der fortalt andetsteds i denne Afhandling.

Han var gift med Karen Elisabeth Arboe (f. 1/2 1810, d. 1/9 1882), Datter af Skibsfører Thomas A., København, og Hustru Elisabeth Dorthea Sonne. I hans Ægteskab var der 4 Børn, nemlig:

1). Elisabeth Dorthea Agnes S., f. 10/10. 37, d. 15/6. 95. Ugift.
2). Jørgen S., f. 6/7. 39, d. 3/12. 91; en Tid Ejer af Pluggegaard i Nyker.
3). Thomas Arboe S., f. 14/4. 41, en Tid Ejer af St. Gadegaard i Vestermarie.
4). Michelle Christiane S., f. 12/11. 52, gift 28/4. 74 med

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

Peter Christian Hauberg, Direktør for den kgl. Mønt- og Medaljesamling i København og Inspektør ved Nationalmusæet.

Provst Carl Henrik With

Adolph Stender blev udnævnt til Kancelliraad og døde den 30/9 1862.

Provst Carl Henrik With

var ikke Bornholmer. Det var maaske til syvende og sidst Grunden til, at Stender gik af med Sejren i Rønnekredsen. With var født i Odense den 31/3 1805 som Søn af Skomager Jørgen Carl W. (f. 1769 i Holbæk, d. 1838) og Hustru Ane Dorthea Nielsen (f. 1764 i Kerteminde, d. 1836). Han tog 20 Aar gammel Skolelærereksamen med Udmærkelse og blev derefter Huslærer og Timelærer i sin Fødebys Realskole. Han valgte imidlertid at gaa den akademiske Vej, og 1837 fik han teologisk Embedseksamen. 1841 blev han Sognepræst i Neksø-Bodilsker; 1847 forflyttedes han til Rønne—Knudsker Sognekald. Samtidig udnævntes han til Provst for Bornholm, i hvilken Stilling han virkede i 10 Aar. 1857 forlod han Bornholm,

idet han udnævntes til Stiftsprovst i Aalborg. Denne Stilling beklædte han kun i 2 Aar; thi den 6/6 1859 blev han udnævnt til Departementschef, idet han ved Biskop Monrads Udnævnelse til Kultusminister overtog dennes Stilling som Chef for Kirke- og Undervisningsministeriets 3. Departement, hvorunder Borger- og Almueskolevæsenet samt Seminarierne, Døvstumme- og Blindeforsorgen hørte. Chefen for dette Departement var Overdirektør for den danske Folkeskole. I denne Stilling døde With den 5/6 1865, kun 60 Aar gammel.

Om Withs Optræden ved Valget i Oktober 1848 er talt i det foregaaende. Ved Landstingsvalget i Rønne den 29/12 1849 var Provsten paany Kandidat, men fik kun 7 Valgmandsstemmer af 42. Ved Landstingsvalget den 20/6 1855 maatte With nøjes med 4 Stemmer. Ved Folketingsvalget i Rønne den 26/2 1853 stillede Provst With sig imod Uhrmager Findanus Petersen, der valgtes med 387 Stemmer, medens Provsten fik 372.

Disse Vanheld som Kandidat ved de politiske Valg var dog ikke Udtryk for, at Provst With nød ringe Anseelse paa Bornholm. Ved hans Bortrejse i Foraaret 1857 blev han Genstand for en usædvanlig hjertelig Hyldest. Bornholms Avis skrev ved den Lejlighed: »Provst With efterlader hos os et dybt Savn og et velsignet Minde; han tager sand Højagtelse og Menighedernes inderlige Kærlighed med sig. Næppe har nogen Embedsmand forladt Bornholm med større almindelig Hæder.«

Sit vigtige Embede som Overskoledirektør og Departementschef bestyrede han med stor Dygtighed og Energi. Han var en fortrinlig Tilsynsmand med den danske Folkeskole. De yngre fremadstræbende Kræfter havde i ham en kraftig Støtte og klog Vejleder; over de Lærere, som interesserede sig mere for deres Landbrug end deres Skolegerning, var han en streng Tugtemester.

Folkeskolens Lærere rejste ham et Mindesmærke paa hans Grav bagved Roskilde Domkirke.

Prokurator Christian Fog

var født 19/10 1794 som ældste Søn af Sognepræst Chr. Fog i Nylars. I 1813 tog han dansk-juridisk Eksamen og fik 1815 Bestalling som Prokurator i Rønne. Han havde mest Lyst til at skrive og førte en skarp Pen. I Trediverne og Fyrrene findes i Bornholms Avis talrige indsendte Artikler fra Fogs Haand,

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

saaledes i 1837 en Artikelserie om »Vejarbejdet og Snekastning paa Bornholm«. I 1838 angreb han By- og Herredsfoged Sommer i Svaneke. Han paastod, at Sommer var en slet Forhørsleder og i det hele bestred sit Embede paa en »pligtstridig Maade«. Byfoged Sommer anlagde Sag og fik Fog dømt til en Bøde paa 300 Rigsdaler foruden Sagsomkostninger. Omtrent samtidig blev Fog dømt for andre Artikler i »Lollandsposten« og »Københavnsposten«. Foruden en stor Bøde fik han 4 Gange 5 Dages Fængsel paa Vand og Brød, hvilken Dom dog af Overretten blev forandret til 300 Rigsdalers Bøde og Sagens Omkostninger. Ikke desto mindre rettede han i 1840 i en Artikel i Bornholms Avis nye, voldsomme Beskyldninger mod Byfoged Sommer, bl. a. i Anledning af en Bjergningssag. Denne Gang blev Bøden paa 1000 Rdl. til Rønne Fattigkasse, hvorhos han paalagdes Censur i 10 Aar.

Prokurator Fogs økonomiske Forhold havde længe været daarlige. I 1835 var han gaaet fallit; han var dengang Ejer af en Købmandshandel i Rønne og en Gaard, 5te Vornedgaard, Saltholm i Nyker. Disse Ejendomme blev nu bortsolgt. I de følgende Aar bedredes hans Forhold noget, men den førnævnte Bøde paa 1000 Rdl. kunde han ikke klare. Hans faste og løse Ejendele udlagdes til hans Kreditorer, og i 1843 bortsolgtes hans Ejendom, Gaarden Nr. 277, i Nærheden af Torvet i Rønne ved offentlig Auktion. — Han maatte som Følge deraf udtræde af Rønne Kommunalbestyrelse, hvoraf han havde været Medlem siden 1840, og hvor han paa det Tidspunkt var Viceformand. Han var dog ikke uden Sympati blandt Byens Borgere; thi Borgerrepræsentationen vedtog enstemmigt, at man ikke fandt, at der var nogen Grund til, at han udtraadte.

Trods sin — i det væsentlige selvforskyldte — Modgang som Journalist, fortsatte han paa forskellig Maade sin Skribentvirksomhed. Fra 1849 begyndte han Udgivelsen af et Ugeblad i Rønne: »Den frie Borger«. Det blev trykt i det nylig startede J. H. Colbergs Trykkeri. Fog skrev de fleste af det lille Blads Artikler; de handlede ofte om politiske og kommunale Forhold. Øens Embedsmænd og andre blev her Genstand for en Kritik, der tidt var af en bidsk, ja næsten brutal personlig Karakter. Efter 1 Aars Forløb gik Bladet ind. En ganske kort Tid udgav han sammen med Adjunkt Bjerring et Ugeblad »Den Selvstændige«. I 1853 var han — fra

25/1 til 1/4 — Redaktør af Bornholms Avis. Men Abonnenterne blev misfornøjede med ham og bad Udgiveren, E. C. Tryde, om paany at overtage Bladets Redaktion, hvad han ogsaa gjorde.

Hans journalistiske Stil var tung og knudret, og forskellige Bemærkninger af hans Modstandere blandt Indsenderne i Bornholms Avis kunde tyde paa, at han ogsaa som Taler var uklar. Hans Standpunkt var efter Datidens Synsmaader ofte meget radikalt. Derfor vendte han sig ogsaa før Valget i Oktober 1849 imod Provst Withs Kandidatur.

Ved Valget til Folketinget i 1849 stillede han sig i Rønnekredsen imod Toldkasserer Heggelund, men han fik kun 134 St. imod Heggelunds 268. Ved Valget i samme Kreds i 1852 var han ordførende Stiller for Uhrmager Findanus Petersen. Ved det følgende Valg i 1854 stillede han sig som Uhrmagerens Modkandidat, men opnaaede kun 24 St., medens Findanus Petersen genvalgtes med 239 Stemmer.

Prokurator Fog var en Mand med betydelige Evner og besad i høj Grad Initiativ og Virkelyst. Han var blandt sine samtidige paa Bornholm et Stridens Tegn. Vennerne var ikke faa, Fjenderne mange flere. Hans kritiske Indstilling overfor Mennesker og Forhold førte ham ud i Konflikter, der fik et for ham selv højst ulykkeligt Forløb. Men i en Samtid, der for Bornholms Vedkommende var næsten blottet for politisk Interesse, virkede han ikke alene irriterende, men ogsaa vækkende.

Han døde i Rønne den 3. Januar 1863, 69 Aar gammel. Hans Hustru, Anne Johanne Lintrup, var Datter af Havnekontrollør og Toldbetjent i Rønne Sebastian Vilhelm Lintrup (f. 1772, d. 1841) og Hustru Anne Kirstine Schaarup (f. 1758, d. 1852). Hun overlevede ham i 22 Aar og blev 85 Aar gammel.

Af Ægteparrets 2 Døtre var Martha Cathrine Fog, født 1832, Modehandlerinde i Rønne til sin Død 1858; den anden døde som mindreaarig.

Gaardejer og Garver Theodor Emil Wulff.

En af dem, der var ivrigst for Adolph Stenders Valg, og som ogsaa optraadte som ordførende Stiller for ham ved Valghandlingen i Rønne, var Gaardejer og Garver *Theodor Emil Wulff*. Han var født 10/4 1810 i Stubbekøbing. Den 1/11

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

1834 nedsatte han sig som Garver og Købmand i Rønne. I 1841 flyttede han til Nyker, hvor han havde købt Pluggegaard; ogsaa her drev han Garveri. Han blev kort efter Formand for Sogneforstanderskabet i dette Sogn, hvis hidtidige Sogneraadsformand, Proprietær Brix, Risenholm, var blevet valgt til stænderdeputeret. Han skrev adskillige Artikler i Bornholms Avis om erhvervsmæssige Spørgsmaal. Om hans Optræden til Fordel for Stenders Valg i Oktober 1848 er der talt i det foregaaende. — 1851 flyttede han tilbage til Rønne, hvor han drev Købmandshandel i Nørregade. Han døde 26/3 1855, altsaa kun 45 Aar gammel.

Professor Johan Nicolaj Madvig

Aakirkebykredsens enstemmigt valgte Repræsentant i den grundlovgivende Rigsdag var født i Svaneke den 7/8 1804 som Søn af Byskriver Poul Anthoni M. og Hustru Margrethe Benedicte Kofod. De Kaar, i hvilke han voksede op, var ret trange, og han fik kun en beskeden Skoleundervisning, men ved Understøttelse fra Etatsraadinde Koefoed kom han paa Latinskolen i Frederiksborg, hvorfra han i 1820 blev Student. Han kastede sig over Studiet af klassisk Filologi. 1828 tog han Doktorgraden; i samme Aar blev han Lektor ved Universitetet, Aaret efter Professor. Han virkede i denne Stilling til 1879, altsaa i ca. 50 Aar med en Afbrydelse paa 3 Aar (1848—51), i hvilken Tid han var Kultusminister. Hans Arbejder paa det græske og latinske Sprogs Omraader gav ham Førstepladsen blandt alle Datidens Filologer. — Ogsaa de lærde Skolers Undervisning havde hans levende Interesse, og han har Hovedæren for Skolereformen af 1844.

I Politik optraadte han første Gang offentlig med en Kritik af det Forfatningsrekript, som Frederik den 7. udstedte faa Dage efter sin Tronbestigelse. Sin Stilling som Medlem af den grundlovgivende Rigdag nedlagde han, da han den 16/11 1848 blev Medlem af Novemberministeriet, af hvilket Ministerium han udtraadte den 7/11 1851 paa Grund af Uenighed om det slesvigske Spørgsmaal. Ved det første Folketingsvalg efter Vedtagelsen af Grundloven valgtes han i Frederiksværkkredsen, som han repræsenterede indtil 1853, da han valgtes i København til Medlem af Landstinget. 1852—53 var han Folketingets Formand og 1856—63 Præsident for Rigsraadet. I Landstinget sad han i 20 Aar. 1854 nedlagde

han sit Mandat som Protest mod Ministeriet. Han genvalgtes 1855 og siden ved hvert Valg, indtil han 1874 frabad sig Genvalg. I 1860 blev han efter Rotvitts Død anmodet om at danne Ministerium, men han afslog det.

Baade som Minister og Rigsdagsmand øvede han betydelig Indflydelse paa det praktiske Lovgivningsarbejde. Hans politiske Standpunkt maa nærmest betegnes som maadeholden Liberalisme. Skulde man karakterisere ham med et Udtryk fra den senere Kamp mellem Højre og Venstre, vilde han nærmest være at benævne: moderat Højremand. Bondevennernes Politik var ham imod, og han saa med stor Skepsis paa, at saa mange jævne Folk fik Sæde i Rigsdagen. I de senere politiske Kampe var han en Modstander af Venstres parlamentariske Krav, men ogsaa af det yderliggaaende Højres Statsretsteorier. I 1866 arbejdede han for Gennemførelsen af Junigrundlovens Ændring i moderat Retning. I det slesvigholstenske Spørgsmaal var han hele Tiden en Tilhænger af, at Slesvig deltes efter Grænsen mellem dansk og tysk. Som Minister arbejdede han længst muligt for denne Løsning, som vel nu alle erkender vilde have været den lykkeligste. Da ethvert Haab om at faa Regeringen til at slutte sig til dette Standpunkt brast, gik han som foran nævnt ud af Ministeriet. Det var ikke alene af Opportunitetshensyn, at Madvig var en Tilhænger af Slesvigs Deling, men først og fremmest fordi han ansaa en saadan Ordning for at være den retfærdigste. Han var nok nationalliberal, men ikke Tyskerhader. I det hele var Retfærdighedssans, Hæderlighed og Hensynsfuldhed udprægede Grundegenskaber hos Madvig; dette gennemsyrede ogsaa hans Virksomhed som Politiker. Dertil kom hans Klarsyn i principielle Spørgsmaal og hans store Sagkundskab paa en Række Lovgivningsomraader. Dette skaffede Madvig en Indflydelse og Betydning i alle politiske Kredse, der yderligere forøgedes ved hans vindende Personlighed. Partimand blev Madvig aldrig og endnu mindre Partifører. Han manglede Evnen til at agitere for sine Standpunkter; han var ogsaa for meget Videnskabsmand til skarpt og ensidigt at trække disse op i Forhold til Modstandernes.

70 Aar gammel trak han sig ud af Politik — hans Øjne var svage. Men han fortsatte flittigt sine videnskabelige Sysler og døde i København den 12/12 1886, 82 Aar gammel.

Madvig var ikke alene Bornholmer af Fødsel og Afstam-

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

ning, men han *følte* sig som Bornholmer hele sit Liv. Det blev ogsaa en bornholmsk Kreds, den i hvilken han var født, som satte ham ind i Rigsdagen, og det var utvivlsomt ikke, fordi Madvigs Interesse for Bornholm var svækket, at han efter Grundlovens Vedtagelse valgte at blive Repræsentant for en sjællandsk Kreds. Grunden maa snarere søges i de rent praktiske Forhold; det var dengang ikke nemt at have sit Hjem og sin Virksomhed i København og samtidig varetage Interesser, der af og til krævede ens Nærværelse paa Bornholm. At han søgte Valg i Frederiksværk, skyldtes bl. a., at han tidt kom til denne By paa Besøg hos sin Broder, som var praktiserende Læge her. I »Almuevennen« for 14/12 1849 omtales bl. a. Madvigs Valg, og Frederiksværkkredsen betegnes som »et Sted, hvor hans (Madvigs) Slægtning og den ham undergivne Embedsklasse dominerer den politisk ligegyldige Befolkning«. Madvig havde fordrevet en af Bondevennernes Folk, Højesteretsadvokat Buntzen, fra denne Kreds; derfor var Almuevennen saa bitter.

5. STENDER OG MADVIG I RIGSDAGEN.

Den 23' Oktober 1848 samledes efter en Gudstjeneste i Slotskirken den grundlovgivende Rigsdag i en til dette Brug istandgjort Sal paa Christiansborg Slot. Begge de bornholmske Repræsentanter gav Møde og indtog deres Pladser. A. Stender, der jo baade var Landmand og Jurist, tog Plads Nr. 115, med en Gaardmand (Lars Hansen fra Storehedingekredsen) paa sin ene Side, og en Jurist (Overauditør, Herredsfoged Stockfleth fra Vejlekredsen) paa sin anden Side! Professor Madvig anbragte sig imellem sine to Universitetskollegaer, Professor P. Pedersen, der var Rigsdagsmand for Københavns 9' Kreds, og Professor H. N. Clausen, der var kongevalgt. Begge stod ham politisk nær; Professor Pedersen var desuden Madvigs personlige Ven.

Stenders Deltagelse i Rigsdagens Forhandlinger blev meget ringe. Saa vidt det kan ses af Rigsdagstidende, blev han ikke indvalgt i noget Udvalg, eller som det dengang benævntes: »Comité« — det maa dog bemærkes, at den grundlovgivende Rigsdag nedsatte forholdsvis faa Udvalg. 5 Gange har han været med til at forlange en Debat afsluttet — der skulde efter Forretningsordenen 15 Medlemmer til at stille et saadant Krav — og 8 Gange har han været med til — ligeledes

sammen med 14 andre Medlemmer — at forlange en Afstemning foretaget ved Navneopraab. Kun ved 4 Afstemninger ved Navneopraab har han været fraværende. Han har aabenbart været et flittigt og interesseret Medlem af Tinget. Derimod var han meget lidet talende. Kun een Gang havde han Ordet, nemlig den 18/12 1848 under »den foreløbige Behandling« af Værnepligtsloven. Hidtil havde Værnepligten udelukkende hvilet paa Bondestanden; paa Bornholm var dog kun Embedsmandssønner fritagne. Nu foreslog Regeringen, »at alle Mandspersoner, der havde Indfødsret i Kongeriget Danmark, skulle uden Hensyn til Stand og Herkomst være Værnepligten underkastede«. Dette var Forslagets § 1, men i § 3 bestemtes følgende: »Skjøndt Bornholm har sit særegne Forsvarsvæsen, saa ville dog de, der ere fødte sammesteds, være den sædvanlige Værnepligt underkastede, saafremt de tage Ophold noget andetsteds i Danmark i en saadan Alder, at Værnepligtens Opfyldelse endnu kan fordres«. —

Denne Paragraf gav Anledning til Debat allerede ved 1' Behandling, og — som der senere skal redegøres for — endnu mere ved 2' Behandling.

I det før nævnte Møde den 18/12 1848 fremsatte særlig Rigsdagsmanden for Nyborgkredsen, Lektor Schjern, Kritik imod, at der opretholdtes en Særstilling for Bornholm. »I 1' Paragraf«, sagde Lektor Schjern, »tages der altsaa ikke Hensyn til Herkomst og gamle Privilegier; i 3' Paragraf tages der netop Hensyn til Herkomst og gamle Privilegier«. Efter ironisk at have bemærket, at man maaske kunde stemme for Paragrafen ud fra den Antagelse, at de bornholmske Privilegier er bedre end andre Privilegier, efterlyser han de Grunde, der kunde tale for, at lade Bornholm beholde en Undtagelsesstilling.

Da Schjern sluttede, rejste Stender sig og holdt følgende Tale (Rigsdagstidende 1848, Side 523—24):

»Jeg skal tillade mig at bemærke med Hensyn til den foregaaende Talers Ytringer, at paa Bornholm ere alle Værnepligtige undtagen Embedsmænds Sønner. Saavel Købstadboernes som Landbefolkningens Sønner ere alle pligtige til at tjene, saa at det ikke alene er en Byrde for Bornholm, men maaske en større Byrde end for det øvrige Danmark, den saakaldte almindelige Værnepligt. Den bornholmske Væbning forsynes med Vaaben og Lædertøj; den maa derimod selv i

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

Militærtjenesten holde sig med Uniform, og man kan derfor ikke anse det for et Privilegium for Bornholmerne, at de ikke udskrives til det øvrige Riges Forsvar, saaledes som Beboerne af de øvrige danske Provinser; hvorimod det godt kan tænkes at være en Nødvendighed at beholde den bornholmske Bevæbning, fordi Bornholm ligger saaledes alene, at i Krigstilfælde hele Mandskabet er nødvendigt. Med Hensyn til de værnepligtige, der komme til København og fortjene deres Underhold ved Seilads, da erholde disse i Almindelighed Indrulleringspatent og blive tagne til Søkrigstjeneste, naar saadant behøves. Det var blot disse Bemærkninger jeg i saa Henseende vilde gøre foreløbig.

I § 3 er det bestemt, som allerede bemærket, at de som tage Ophold her, fra Bornholm, skulle være Værnepligten underkastede, og det er vel ganske rimeligt, forsaavidt de træde ind i Forhold eller have stadigt Ophold her, at de ogsaa opfylde deres Værnepligt her, men forsaavidt de komme hertil tilfældigvis, og enten i Besøg eller i et eller andet Ærinde tage et kort Ophold i det øvrige Danmark, synes det mig ubilligt, at de skulle drage fra deres Opholdssted paa Bornholm, hvor de blive udskrevne til Tjeneste tillige med de øvrige Bornholmere.«

Dette Indlæg, som utvivlsomt er afgivet uden Forberedelse af nogen Art, blev som sagt Stenders eneste Bidrag til Rigsdagsforhandlingerne. Om Stender har sluttet sig helt til noget af de daværende Rigsdagspartier, kan vanskelig afgøres efter de foreliggende Oplysninger. Egentlig Partidannelse fandtes jo ikke paa den politiske Udviklings daværende Trin, og der var ikke paa noget Tidspunkt indenfor den grundlovgivende Rigsdag anmeldt Partigrupper; alle Valg til Præsidium, Udvalg etc. foregik som Flertalsvalg. Med Hensyn til Afstemningerne foreligger i Rigsdagstidende selvfølgelig kun Oplysning om de enkelte Medlemmers Stemmeafgivning, naar der stemtes ved Navneopraab. Dette skete ikke tit, og kun, naar der var Tale om større principielle Spørgsmaal, samt naar Stemmetallene laa meget nær hinanden. Gennemser man disse Navneopraab, viser det sig, at Stender i Almindelighed har fulgt de radikale Førere (Balthazar Christensen, J. A. Hansen, Gleerup m. fl.). Særlig skal nævnes en Afstemning den 10/5 1849 under Grundlovens endelige Behandling. Der var af et Mindretal i Udvalget stillet et Forslag, der gik ud paa,

at »Adelen ophører med de nulevende Adelspersoners Død«. Dette Forslag forkastedes med 78 Nej mod 52 Ja. Stender hørte til dem, der stemte Ja. Dette Standpunkt tyder paa, at Stenders Indstilling i hvert Fald i visse Henseender har været radikalt præget. Det harmonerer med de Udtalelser, han fremsatte ved Valghandlingen i Rønne, hvor han udtalte sig for suspensivt Veto og Etkammersystemet.

I Modsætning til Stender blev Professor Madvig hurtig en af Rigsdagssamlingens Forgrundsskikkelser. I det 3' Møde den 15/10 48 holdt Madvig sin første Tale. Rigsdagen forhandlede Spørgsmaalet om, hvilket Svar man skulde give paa den Tale, hvormed Kongen havde aabnet Rigsdagssamlingen. Meningerne var meget delte; nogle ønskede, at man skulde indskrænke sig til en Tak til Majestæten, andre fremsatte Forslag om, at Rigsdagssamlingens Adresse skulde indeholde en Programudtalelse. Madvig foreslog i sin Tale, at man skulde gaa en Middelvej, idet man, foruden den selvfølgelige Tak til Kongen, skulde give Udtryk for Stemningen i Folket, men holde enhver Dom eller Kritik ude af Adressen. »Stemningen«, sagde Madvig, »er Taknemmelighed for den frie Forfatning, som vi skulle faa, og som vi nu er rykket nærmere. Den er dernæst Beredvillighed til at understøtte Kongen og Regeringen paa enhver Maade og med al Slags Opofrelse at stræbe efter at ordne Statens Forhold i Overensstemmelse med Danmarks Ret og Folkets Erkendelse af denne Ret«. Derimod advarede Madvig imod, at Rigsdagen allerede paa det daværende Tidspunkt gik ind for en Programerklæring, idet man ikke havde tilstrækkelig Holdepunkt for præcise Udtalelser i saa Henseende.

Madvigs Tale, der var kort, men klar, synes at have vakt betydelig Opmærksomhed blandt Rigsdagsmændene, og hans Standpunkt blev det sejrende. Da der i det følgende Møde blev nedsat en Komité til at udforme Adressen til Kongen, blev Madvig indvalgt i denne med det næsthøjeste Stemmetal, og den Adresse, som efter nogen Tids Forløb blev forelagt Plenarforsamlingen af Komiteen og vedtaget, var bygget over de Synspunkter, som Madvig havde gjort sig til Talsmand for.

Ogsaa i de følgende Dages Forhandlinger tog Madvig gentagne Gange Ordet; i de 24 Dage, han var Repræsentant for Bornholms 2' Valgkreds, havde han Ordet 11 Gange, men allerede den 16. Novbr. nedlagde han sit Mandat.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

Martsministeriet var ikke længere enigt. Krigsminister Tscherning ansaa det for haabløst at fortsætte Krigen mod Tyskland og Oprørerne i Slesvig-Holsten, og en Del af de nationalliberale Ministre hældede til en Opgivelse af Ejdergrænsen og en Deling af Slesvig efter Sindelags-Linien. Men disse Synspunkter fik ikke Tilslutning hverken hos Kongen eller betydelige og toneangivende Dele af Folket. Derfor indgav Premierminister Moltke sin Dimission, og der blev dannet et nyt Ministerium (Novemberministeriet), hvori Madvig indtraadte som Minister for Kirke- og Undervisningsvæsenet, skønt han stærkere end de fleste ønskede en Deling af Slesvig. Derimod udtraadte bl. a. Orla Lehmann, og Tscherning afløstes som Krigsminister af General Hansen.

Martsministeriets Medlemmer var enedes om, at ingen af dem vilde tage Sæde i den grundlovgivende Forsamling. Dette Standpunkt blev opretholdt af det nye Ministerium, og Madvig maatte altsaa træde tilbage som Rigsdagsmand.

6. SUPPLERINGSVALGET I AAKIRKEBY DEN 11/12 1849.

Der skulde efter Madvigs Mandatnedlæggelse vælges en ny Repræsentant for Bornholms 2' Valgkreds. I Bornholms Avis for 24' November findes en Artikel, hvori det rygtevis oplyses, at residerende Kapellan ved Vor Frelsers Kirke paa Kristianshavn, Pastor J. Marckmann, agtede at stille sig som Kandidat. I Artiklen hedder det videre: »Han er bekendt som en retskaffen dansksindet og liberal Mand, der i flere Aar har virket for Friheden i Forening med det Parti, hvortil han har sluttet sig. Da han tillige er født og opdraget paa Bornholm og bestandig med levende Interesse har fulgt sin Fødeø's Fremadskriden og vel kender alle Forhold, turde det sikkert anses for et godt Valg, saafremt hans Vælgere maatte finde sig foranlediget til at lade deres Stemmer falde paa ham«.

I det næste Nummer af Bladet oplyses det, at nogle Vælgere af Bornholms 2' Valgdistrikt har opfordret en af de aftraadte Ministre til at stille sig som Valgkandidat ved det forestaaende Valg under den Forudsætning, at vedkommende afgiver en fyldestgørende Erklæring med Hensyn til de bornholmske Særegenheder.

Hvem denne Mand var, oplyses ikke i Bladet; det viste sig senere at være Orla Lehmann. At Lehmann skulde have haft

nogen særlig Tilknytning til Bornholm, før han stillede sig til Valget efter Professor Madvig, er meget usandsynligt. Vel blev han allerede i Juli 1846 ved det tidligere omtalte Vælgermøde i Almindingen i Anledning af Valget til Stænderforsamlingen nævnt som Kandidat. Men dette behøver ikke at betyde, at Lehmann havde særlige bornholmske Forbindelser. Lehmann var vel Datidens mest kendte Politiker, hans flammende Veltalenhed, hans Kamp for en fri Forfatning, for Sønderjyllands Danskhed og for et samlet Norden bevirkede, at ethvert politisk interesseret Menneske i Danmark kendte hans Navn. Enevoldsregeringernes Forfølgelse af ham, og de Bøder og Fængselsstraffe, der havde ramt ham, havde fastslaaet hans Ry som Frihedens Martyr og mest uforfærdede Talsmand i Landet. Han havde været Medforfatter af det Grundlovsforslag, som Regeringen havde forelagt ved Rigsdagens Sammentræden, og Hovedforfatter til Valgloven. Det er da let at forstaa, at han ønskede personlig at medvirke under Rigsdagens videre Arbejde med disse store Spørgsmaal. Den eneste Kreds, der var blevet ledig ved Ministerskiftet,

Amtmand Orla Lehmann

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

var Aakirkebykredsen. Det er da naturligt, at han stillede sig her for paa denne Maade at blive Medlem af den grundlovgivende Rigsdag. Han kunde formentlig ikke gøre sig noget Haab om at blive kongevalgt Medlem af Rigsforsamlingen, da han var traadt i Opposition til den siddende Regering. Han blev det i hvert Fald ikke; derimod blev han udnævnt til Amtmand i Vejle.

I Bornholms Avis for 8' December findes en indsendt Artikel, hvori »En Vælger« fraraader at vælge Orla Lehmann, idet man ved »Valget af denne Mand vilde vise en Slags Opposition mod Kongen, der har fjernet ham fra sit Raad«. Denne Udtalelse er overordentlig karakteristisk for den Tids Tankegang, men synes jo ganske uforstaaelig for Nutidens politisk interesserede Mennesker. Indsenderen taler endvidere om, at man under Hensyn til Bornholms Privilegier og Hr. Lehmann's tidligere Udtalelser om Privilegier i Almindelighed ikke i ham vil finde den rette Repræsentant for Bornholm, idet man maa sige, at det er en Velfærdssag for vor Ø ikke at miste Øens særlige Privilegier.

Den 11/12 1848 fandt Valget Sted i Aakirkeby. Orla Lehmann var ikke mødt paa Grund af Sygdom, hvilket var godtgjort ved Lægeattest. Han repræsenteredes af Kaptajn Rasch, Eskesgaard, Pedersker, og Ritmester H. M. Koefoed, Lauegaard, Aaker. Den anden Kandidat, Pastor Marckmann, var til Stede. Hans Stillere var Købmand Balle, Aakirkeby, Kaptajn Westh og Pastor C. A. Meyn, Sognepræst til Neksø og Bodilsker. Formanden for Valghandlingen var Pastor C. F. Mossin, Aakirkeby. Han oplæste de officielle Dokumenter om Valgudskrivningen og frembar den fratraadte Rigsdagsmand, Kultusminister Madvigs Tak til hans Vælgere og berørte i nogle indledende Ord Rigsdagens Betydning med Hensyn til Statens Udelelighed. Amtmand Lehmanns Stillere oplæste en af ham affattet, kort Erklæring om hans politiske Anskuelser og fremhævede hans fortræffelige Dygtighed til at være Distriktets deputerede. Derpaa blev Ordet givet til Pastor Marckmann, der i et længere Foredrag udtalte, hvad han havde bestræbt sig for, og hvad hans Meninger var med Hensyn til den slesvigske Sag og en fri, folkelig Forfatning. Endvidere omtalte han den Interesse, han stadig havde bevaret for sin Fødeø, og erklærede, at de bornholmske Privilegier for største Delen ikke var at betragte som Begunstigelser, men

som Rettigheder, støttede paa Ret og Bevilling og grundede i Forholdenes egen Natur. Han lovede, at han vilde forsvare disse Privilegier af yderste Evne. Derefter tog Pastor Meyn Ordet. I klare og indtrængende Ord, der gjorde synlig Virkning, talte han om de Betænkeligheder, som hele Riget og især Bornholm maatte have ved Lehmanns Valg (hvori disse Betænkeligheder bestaar, oplyser Avisen desværre ikke noget om). Endvidere fremhævede Pastor Meyn, hvorledes Marckmann netop var i Besiddelse af de for en bornholmsk Rigsdagsmand fornødne Egenskaber. Endelig optraadte Pastor I. P. Koefoed, der med Liv og Varme forsvarede den fraværende Orla Lehmann. Pastor Meyn replicerede ganske kort. Derpaa gik man til Afstemning ved Haandsoprækning. De fleste Stemmer faldt paa Pastor Marckmann, men Orla Lehmanns Stillere forlangte skriftlig Aftemning. Denne gav til Resultat, at Marckmann valgtes med 94 Stemmer, mens Orla Lehmann fik 45. Avisens Referat slutter saaledes: »Hele denne interessante Valghandling, der ikke vil bidrage lidet til at oplive Folkets politiske Sans, endtes med et »længe leve« for den nye Rigsdagsmand, der til Slutning bevidnede Vælgerne sin Erkendtlighed og udbragte et 3 Gange gentaget »Hurra« for Fædrelandet og dets folkelige Konge«.*)

*) Orla Lehmanns anbefalende Stillere, Ritmester *H. M. Koefoed* og Kaptajn *H. P. Rasch*, havde begge været stænderdeputerede og kendte derfor Lehmann personligt. Om Koefoed og Rasch vil der i et følgende Afsnit af denne Afhandling blive givet nærmere biografiske Oplysninger. Tilsvarende gælder om Lehmanns ivrigste Angriber, Pastor *C. A. Meyn*, og en anden af Pastor Marckmanns Stillere, Købmand *Balle*, Aakirkeby, der begge — om end uden Held — senere forsøgte sig som Folketingskandidater i Aakirkeby. Valgbestyrelsens Formand, Pastor *C. F. Mossin* blev fra 1857—62 Landstingsmand for Bornholm. Hans biografiske Data findes i det paagældende Afsnit. — Pastor *J. P. Koefoed*, der saa varmt anbefalede Lehmann, var dengang Sognepræst i Poulsker. Hans fulde Navn var Jacob Peter Koefoed. Han var født i Svaneke den 13/12 1814 som Søn af By- og Herredsfoged Caspar Henrik Koefoed og Hustru Karen Kirstine Sonne, gik i Rønne lærde Skole 1825—31, blev privat dimitteret 1832, teologisk Kandidat 1836. I 1847 blev han Sognepræst i Poulsker, hvorfra han i 1858 forflyttedes til Vestermarie, hvor han døde som Præst den 24/1 1874. Den 29/8 1848 blev han gift med Michelle Elisabeth Marcker, født i Rønne den 23/11 1818, Datter af Kaptajn Rasmus Marcker og Hustru Karen Margrethe Dam (jfr. Bornholmske Samlinger, 22de Bind, Side 84).

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

7. ORLA LEHMANN OG AAKIRKEBYKREDSEN.

Det lykkedes altsaa ikke Orla Lehmann at samle mere end 45 Stemmer i Aakirkeby ved Valget til den grundlovgivende Rigsdag. Næsten 70 Aar senere, da jeg selv repræsenterede Aakirkebykredsen i Folketinget, og Orla Lehmanns Dattersøn, Ove Rode var Indenrigsminister, kom Rode og jeg til at tale om dette mærkelige Valgresultat. Erindringen om det levede, trods de forløbne to Menneskealdre, endnu i Slægten. »Det skyldtes vel mest, at min Bedstefader ikke var Bornholmer«, mente Ove Rode. Jeg kendte dengang intet nærmere til Sagen og modsagde ham ikke. Han havde vist ogsaa i det væsentlige Ret. Det fremgaar af foranstaaende Referat af Valghandlingen, at hans Modkandidat, den bornholmskfødte Pastor Marckmann slog stærkt paa de lokalpatriotiske Strenge. At Lehmann ikke selv mødte frem ved Valget, svækkede selvfølgelig hans Stilling yderligere. — Men det ses ogsaa, at der har været andre Betænkeligheder ved at stemme paa ham. At en Del kongetro bornholmske Vælgere har ræsonneret som den foran omtalte Indsender i Bornh. Avis, der mente, at man ikke kunde lade sig repræsentere af en Mand, som Kongen havde afskediget som Minister, tør vel ikke benægtes. Tankegangen fra Enevoldstiden var ikke let at bryde. Men hertil kom, at den stormende Begejstring fra Marts Maaneds Frihedsdage var ved at lægge sig, ja give Plads for et vist Tilbageslag; Frygten for, at den almindelige Valgrets Folkeherredømme skulde blive skæbnesvangert, dukkede op og satte sine Spor. Og Orla Lehmann stod som den store Tolker af Martsdagenes Stemning. Denne Bølge bar ham ind i Ministeriet; da den begyndte at rulle tilbage, førtes han igen ud af Kongens Raad, hvor de mere konservative Ministre — og de var i Flertal — altid havde betragtet ham med Mistro. Det ligger nær at tænke, at denne Stemning — eller Misstemning — ogsaa har øvet Indflydelse blandt Vælgerne i Aakirkebykredsen. Pastor Meyn, der ivrede mod Orla Lehmann, talte efter Bornholms Avis' Referat om de Betænkeligheder, som hele Riget og især Bornholm maatte have ved Lehmanns Valg. — Herved er dog nok i Særdeleshed tænkt paa Lehmanns Stilling til det slesvigske Spørgsmaal, hvor han som foran omtalt havde været stemt for, at man ikke skulde afvise Tanken om Slesvigs Deling, hvis man ad den Vej kunde opnaa en taalelig og varig Ordning. Dette stred afgørende mod Stemningen i Flertallet af Folket, og mange ansaa Planen for at grænse til Landsforræderi. — Lehmanns Ven og Meningsfælle, Forfatteren C. E. F. Reinhardt (f. 1829, d. 1896) har i Bogen »Orla Lehmann og hans Samtid«, udgivet 1871, omtalt disse Forhold og Lehmanns Uheld som Valgkandidat i Aakirkeby paa følgende Maade (nævnte Bogs Side 180):

»Han (O. L.) var indtraadt i Regeringen under Folkets tusindstemmige Jubel. Han traadte ud deraf ledsaget af krænkende og hadefulde Beskyldninger fra de kun alt for mange, der i deres Kortsynethed var nær ved at anse ham for en Forræder, fordi han af to Onder havde været mest stemt for at vælge det mindste*). Han bar i Tavshed disse Beskyldninger — som han senere sagde — fordi det bidrog til at hæve Kongen i Folkets Gunst og lette det paafølgende Ministeriums Stilling. — Det var dog forbeholdt ham paa en endnu mere slaaende Maade end just gennem bitre Udfald og uretfærdige Beskyldninger at faa Lejlighed til at overbevise sig om Folkegunstens Ustadighed og Massens Utaknemmelighed. Kort efter sin Udtrædelse af Ministeriet søgte han at se det helt naturlige Ønske opfyldt at tage Sæde blandt den grundlovgivende Rigsdags Medlemmer, som han selv havde været med til at skabe. Da Madvig, der var indtraadt i Novemberministeriet som Kirke- og Undervisningsminister, nedlagde sit Hverv som Medlem af Forsamlingen for Bornholms 2' Valgkreds, søgte Lehmann Valg i den saaledes ledigblevne Kreds. Men den Mand, som for faa Aar siden havde været det danske Folks udkaarne Yndling, faldt igennem paa Valgdagen den 11' December. Han opnaaede kun 45 Stemmer, medens der faldt 94 paa Modkandidaten, Pastor Marckmann. Saaledes fremkom den Synderlighed, at Orla Lehmann slet ikke kom til at deltage i Forhandlingerne om det Lovudkast, hvoraf Danmarks Riges Grundlov fremgik, og i hvis Tilblivelse han havde haft en saa betydelig Andel.«

Efter Nederlaget paa Bornholm søgte Lehmann ikke mere at komme ind i Rigsforsamlingen. Han rejste over til sin Retrætepost som Amtmand i Vejle, en Stilling han selv havde bedt om. Her blev han ved en brutal og folkeretsstridig Handling taget til Fange af Oprørerne og ført til Rendsborg, i hvis

*) Slesvigs Deling efter Sindelagsgrænsen.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

Fængsel han sad, mens de afgørende Forhandlinger om Grundlov og Valglov fandt Sted. — 1851 indtraadte han paany i det politiske Liv, først en kort Tid som Folketingsmand (for Vejlekredsen), derefter som Medlem af Landstinget, hvor han i en lang Aarrække var Ordfører for de vigtigste Udvalg og Hovedbæreren af Tingets Arbejde, og hvor han iøvrigt mere og mere kom i et skarpt Modsætningsforhold til det Bondevenstre, han i sin første politiske Periode havde været i nært Samarbejde med. Som Repræsentant for det mest udprægede ejderdanske Standpunkt blev han fra 1861—63 Medlem af Ministeriet Hall. Denne Politiks uoprettelige Nederlag i 1864 ramte Lehmann personlig; han var fra dette Tidspunkt en nedbrudt Mand uden større politisk Betydning. Han døde 13/9 1870, 60 Aar gammel.

8. PASTOR MARCKMANN OG HANS VIRKSOMHED SOM RIGSDAGSMAND FOR BORNHOLM.

Pastor Jørgen Vilhelm Marckmann var født i Rønne den 21/9 1804 som Søn af senere By- og Herredsskriver i Neksø, Andreas M. og Hustru Ulrikke Eleonore Grundtvig. Han gik i Rønne lærde Skole fra 1815—23, i hvilket Aar han blev Student; 1829 blev han teologisk Kandidat og var derefter i nogle Aar Lærer ved Borgerdydskolen i København. 1831 blev han Kateket ved Frue Kirke og 1844 residerende Kapellan ved Vor Frelsers Kirke i København. Ved Valget til den grundlovgivende Rigsdag den 5/10 1848 stillede han sig i Københavns 6. Kreds, hvor han kun opnaaede 61 Stemmer. — Faa Maaneder efter sit Valg i Aakirkeby udnævntes han til Sognepræst i Højen og Jerlev Menigheder i Vejle Amt. Aaret efter forflyttedes han til Hoptrup Sognekald i Sønderjylland, hvor han var Præst til sin Død den 11/7 1861. Han blev knap 57 Aar.

Marckmann var gift med Julie Frederikke Dorthea Olsen, der var Datter af Etatsraad Gotsche Hans Olsen, Notarius publicus i København og Teaterdirektør, og Hustru Elisabeth Dorthea Balle (ældste Datter af Biskop N. E. Balle og dennes første Hustru).

Pastor Marckmann var en personlig nær Ven af Madvig. De havde kendt hinanden fra Barndommen af; Madvigs Fader var Byskriver i Svaneke, Marckmanns Byskriver i Neksø,

og de var født samme Aar. Venskabet fortsattes op gennem Aarene; i sine »Livserindringer« beretter Madvig (pag. 201), at da Marckmann forflyttedes fra Kaldskapellaniet ved Frelserens Kirke i København til Sognekaldet i Jylland, boede Fru Marckmann og hendes to Børn i Madvigs Hjem. — Muligvis har Madvig tilskyndet sin Ven til at stille sig i hans Sted i Aakirkeby. — Han søgte ikke oftere Valg paa Bornholm. Ved det første Folketingsvalg efter Grundlovens Vedtagelse stillede han sig i Koldingkredsen, hvor han valgtes den 4/12 1849 med 169 Stemmer imod 158. Han sad kun i Folketinget i een Valgperiode (indtil 4/8 1852). Saa vidt vides, søgte han ikke oftere Valg til Rigsdagen. Derimod beskæftigede han sig en Del med Skolespørgsmaal. Det ses saaledes, at han i nogle Aar var Viceformand i den slesvigske Lærerforening. — Marckmann opnaaede ikke som Politiker nogen indflydelsesrig Position — N. Neergaard betegner ham endog som »en politisk Ubetydelighed«;*) men han var en brav og velmenende Mand. Ved hans Død betegnedes han i Pressen

Pastor Jørgen Vilh. Marckmann

*) N. Neergaard: »Vort Folk i det 19. Aarhundrede«, Bind II, S. 83.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

som »den nationale Sags nidkære Talsmand«, og han »var stedse særdeles afholdt af sin Menighed«.

Pastor Marckmann havde i de Maaneder, han sad som Repræsentant for Aakirkebykredsen i den grundlovgivende Rigsdag, Ordet 5 Gange. Den betydeligste af disse Taler angik ligesom Stenders »eneste Tale« Bornholms Væbning. Da Værnepligtsforslaget kom til endelig Behandling, rejste Lektor Schjern, hvis Betænkeligheder ved Bornholms Særstilling paa Værnepligtens Omraade foran er omtalt, paany Spørgsmaalet om, hvorvidt § 3 i Forslaget skulde blive staaende.

N. F. S. Grundtvig tog da Ordet og holdt en ret ejendommelig Tale, hvori han hævdede, at Paragraffen burde udgaa »som aldeles stridende mod den hele Forordning, mod den hele Tankegang om, at alle Danske skulle herefter i Henseende til Landets Værn staa under lige Vilkaar«. Det var iøvrigt Grundtvigs Standpunkt, at man ikke skulde indføre Værnepligten, men at Folket indenfor saavel Bondestanden som udenfor denne skulde være stillede frit i Henseende til Fædrelandets Forsvar. Han gik ud fra, at alle danske Mænd, der kunde bære Vaaben, vilde melde sig til at værne Landet mod Tysken, og han appellerede til Bornholmerne om at vise de øvrige Landsmænd, at Værnepligten ikke var paakrævet for at skaffe Soldater til »Danerhæren«. »Jeg vil haabe«, siger Grundtvig, »at disse djærve, fribaarne Bornholmere vil djærvt kæmpe for den almindelige Frihed, som jeg vil ønske, de til Verdens Ende maa dele med os alle, idet jeg derfor fremdeles maa andrage paa, at den 3' Paragraf i Udkastet udelades, og at Bornholmerne saaledes stilles under samme Vilkaar med Hensyn til den almindelige Værnepligt som alle andre Danskere, saa er det mit inderligste Ønske og mit lyse Haab, at Bornholmerne, der, som man ser af Aviserne, nu flokkes under Fanen til Vaabenøvelse, for som et frivilligt Korps at støde til Danerhæren, maa, ligesom de andre danske frivillige nu har gjort, naar den naturlige og til Danmarks Frelse nødvendige Kamp paa Liv og Død forkyndes, soleklart bevise, at Frihed ikke gør Mod til Daarskab og ikke gør Mod til Fejghed, men at den føder og nærer Liv og Løvemod, saa at der herefter i Danmark udenfor Tugthusene aldrig mere maa kunne være Tale om Lighed i Trældom, men kun om Lighed udi Frihed«.

Umiddelbart efter denne Tale svarede Marckmann med et

Foredrag, som jeg vil citere i sin Helhed (Rigsdagstidende 1848, Sp. 921—22). Det lød saaledes:

»Den ærede Rigsdagsmand, som sidst førte Ordet, beraabte sig paa det almindelige Fædrelandssind, som om det kunde være tilstrækkeligt til at bevirke, at denne Paragraf i Anordningen bliver kuldkastet. Jeg tror, at jeg besidder dette Sind i saa stærk en Grad som nogen her i Forsamlingen, men alligevel kan jeg ikke andet end netop forsvare denne Paragraf i Anordningen. Det forekommer mig at netop de, der have udtalt sig *for* denne Paragraf, have kendt Forholdene, medens de, der have udtalt sig *imod* den, ikke have kendt dem. Jeg skal ikke tage Hensyn til alle de Indsigelser, som fra flere forskellige Sider i den ærede Talers Foredrag ere gjorte, men blot give Forsamlingen, forsaavidt jeg formaar det, en klar Fremstilling af Forholdene.

Det er blevet yttret tilforn i denne Forsamling, at Bornholmerne ikke vare værnepligtige. Bornholmerne ere netop værnepligtige; der er netop paa Bornholm den almindelige Værnepligt, som denne Anordning stræber at indføre overalt i hele Danmark. Der er rigtignok adskillige smaa Undtagelser, men disse ere saa smaa, at de ikke ere værd at tale nærmere om, naar der er Tale om Værnepligten i Almindelighed. Jeg gjentager altsaa, at der er Værnepligt, almindelig Værnepligt paa Bornholm, og derfor kan den ikke der indføres, fordi den er der allerede. Der er ogsaa Almeenvæbning paa Bornholm, forsaavidt enhver Bornholmer paa ganske faa Undtagelser nær, som ej heller er værd at nævne, ere pligtige til at bære Vaaben til Landets Forsvar. Men naar man nu netop vil indføre Almeenvæbning her i Danmark, saa synes det rigtignok meget besynderligt, at man, naar den allerede finder Sted paa Bornholm, vil rive den ned, for siden at bygge den op paany. Man har hele Tiden igennem talt her, som om Bornholms militære Indretning gik ud paa at være et Privilegium; men det er en meget stor Misforstaaelse. Bornholms miltære Indretning skriver sig ikke fra den Tid under Frederik den Tredie, da Bornholm afkastede det svenske Aag, men den skriver sig fra en meget tidligere Tid; den skriver sig fra Christian den 4's Tid. Den blev indført i Aaret 1611.*) Bornholm maa have sit Forsvar som den øvrige Del af

*) Ifølge M. K. Zahrtmann: Borringholmernes Historiebog I Side 197 blev Bornholms Væbning grundlagt i Aaret 1613 og ikke som af Pastor Marckmann antaget 1611.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

Riget. Spørgsmaalet var altsaa, hvorledes Bornholm hensigtsmæssigt kunde forsvares. Der var to Ting i saa Henseende at gøre, enten at sende herovrefra et betydeligt Troppecorps derover, eller ogsaa lade Øen forsvare ved sine egne Indvaanere. Dette sidste fandtes at være det hensigtsmæssigste, og det maa ogsaa forekomme enhver at være det hensigtsmæssigste. Riget behøvede da ikke at anvende store Midler, behøvede ikke at oversende til Bornholm store Troppecorps, der kun under nogle enkelte Omstændigheder vilde blive brugte; men naar derimod Indvaanerne selv tjente, saa kunde der være Militærmagt til Stede til enhver Tid, og naar man ikke havde noget Brug for den, saa kostede den saa godt som intet, og at Indvaanerne selv skulde være mindre tilbøjelige til at forsvare Landet end andre, kan man naturligvis ikke antage. Derfor fandt man det rigtigst og hensigtsmæssigst at lade Bornholmerne selv værne om deres Land, fordi det kostede mindst. Men deraf fulgte, at naar Værnet skulde have noget at betyde, maatte der være et temmelig betydeligt Mandskab, og derfor blev det bestemt, at Bornholmerne ikke alene skulde tjene til deres 38. Aar, saaledes som denne Anordning bestemmer Tjenestetiden, men saalænge de formaaede det, saalænge deres Alder og Kræfter tillode det. Deraf fulgte, ogsaa naar de skulde tjene saalænge og selv anskaffe sig, hvad de behøvede, paa Vaaben nær, at det fandtes rettest, at de ikke skulde føres herover, og saaledes paalægges en meget større Byrde end alle Rigets øvrige Indvaanere. Saaledes hænger det sammen med Bornholms Væbning. Hvorledes Bornholms Væbning er for Øjeblikket, skal jeg ikke nærmere indlade mig paa. Jeg vil gerne tro, at der kan være visse temporaire Mangler, navnlig med Hensyn til Mandskabets Øvelse og med Hensyn til, at der netop i denne Tid er en hel Mængde Officerer, som vist ikke due meget, og som selv have begæret Afsked for flere Aar tilbage.

Det kan gjerne være, at kyndige Militære ville sige, at de bornholmske Officerer ei kunne fyldestgjøre i samme Grad, som de til deres Fag uddannede Officerer. Alt dette kan gerne være Tilfældet, men jeg vil kun henpege paa en factisk Omstændighed. Under den forrige Krig, da Bornholm var udsat for alle de Angreb, som var mulige, da vi havde Krig med saa godt som alle Sømagter, da mente den dygtige Admiral Rothe, som dengang var Gouverneur paa Bornholm, at Landet var vel betrygget ved det Forsvar, som det havde, idet han ikke gjorde videre, end fik en halv Snes dannede Militære derover og et lille Corps af regulairt Militær, og det viste sig, at Forsvaret udførte alt, hvad der behøvedes, forsaavidt der ikke fandt noget Angreb Sted, som man ikke var i Stand til at afslaa. Saaledes troer jeg ogsaa, det vil kunne ske i den tilkommende Tid, og jeg kan tilføje, at jeg meget godt kan erindre hin Krigstid paa Bornholm, og jeg kan bevidne, at ikke nogen Mand tvivlede om, at Bornholm var i Stand til at forsvare sig, naturligvis ikke mod en hvilkensomhelst Styrke, men imod en saadan Styrke, som man maatte finde det passende at angribe med efter den Fordel, man kunde vente efter Øens Besiddelse. Jeg kan altsaa ikke indse andet, end at den nærværende Indretning paa Bornholm er den tjenligste og hensigtsmæssigste. Men dersom man tog denne Paragraf ud, saa fulgte deraf, at hele denne Anordning vilde have Gyldighed paa Bornholm, og saa fulgte igen heraf, at hele Bornholms militære Indretning kastedes overende; thi det er en Selvfølge, at naar Bornholmerne skulde gøre Tjeneste herovre til deres 38. Aar, maatte de ogsaa have de samme Rettigheder, som alle andre Danske, saa at de blev fri for Tjenesten. Men dersom de fritoges for Tjenesten ved deres 38. Aar, saa vilde naturligvis hele den militære Indretning derovre kuldkastes, og naar denne kuldkastedes, saa fulgte deraf, at Regeringen maatte sende et Værn derover, sende et tilstrækkeligt Troppecorps og underholde dette paa Statens Bekostning. Vel kunde man sige, at de Bornholmere, som blive udskrevne, kunde forsvare Øen; men det Antal, der efter Anordningen vilde blive udskrevet derfra, vilde kun være meget lidet, medens derimod de Corps, der maatte sendes derover, naar den militære Indretning kuldkastedes, maatte være betydeligt større. Jeg kan altsaa ikke se andet, end at det er i Landets almindelige Interesse, at den nærværende Indretning bliver ved. Maaske det ogsaa kunde bemærkes, at Bornholm ogsaa under den nærværende militære Forfatning ikke bidrager Lidet til hele Landets Forsvar, idet der nemlig paa Bornholm finder en Udvandring Sted, der vistnok er saa stor som vist nok ikke paa noget Sted i Landet. Hvis jeg dømmer ret efter de statistiske Oplysninger, som jeg har søgt, udvandre omtrent en Trediedel af det unge Mandskab hertil, og naar det blev pligtigt til at gøre Tjeneste, naar det

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

kom hertil, saa sees det let, at Bornholm ikke bidrager Lidet til hele Landets Forsvar. Dertil kommer ogsaa, at Bornholmerne i Krigstid er forpligtede til at gøre Garnisonstjeneste paa Christiansø, hvormed de end ydermere bidrage til Landets almindelige Værn.

Derimod saa urigtigt det end synes mig at være, at nærværende militære Indretning paa Bornholm kastes overende, saa kan jeg dog naturligvis ei andet end mene, at der kunde gives enkelte Tider, hvor det er rigtigt, at Bornholm bidrager til Landets almindelige Forsvar. At paalægge dette ved Lov, vilde vistnok være meget prekairt; thi naar der er Krig med en Sømagt, er det vist nok umuligt at gøre dette, men netop under nærværende Krig, der ikke føres med nogen Sømagt, kan det vistnok lade sig gjøre, og derfor er det ogsaa rigtigt, at Bornholmerne ønske nu at komme Landet til Hjælp frivilligen. Jeg var fornylig paa Bornholm og jeg kan vidne, at Aanden fra 1660 endnu ingenlunde er uddød paa Øen, men at Vedhængenheden og Kærligheden til Danmark endnu er lige saa stærk, lige saa frisk og lige saa levende som nogensinde. Da Efterretningen om Oprørets Udbrud kom til Bornholm, hvad gjorde Bornholmerne saa? De sendte dygtige Sømænd over til Orlogstjenesten; de gjorde mere: de sendte en efter Omstændighederne meget betydelig Pengesum til Krigsministerens Disposition, og nu for Øjeblikket er de i Færd med at indrette et frivilligt Corps, som skal sendes herover for at deltage med Landets øvrige Mandskab i at værne om Fædrelandet«.

Kultusminister Madvig viste nu, at han ikke havde glemt sin Fødeø's Interesser, idet han sluttede sig til det af Marckmann hævdede Standpunkt i en Tale (Rigsdagstidende 1848, Sp. 923—24), som skal gengives i Uddrag.

»Jeg kunde maaske«, udtalte Minister Madvig, »ganske renoncere paa Ordet, efter det der er udtalt af den Deputerede, der er traadt i mit Sted i Bornholms andet District, og jeg skal derfor indskrænke mig til fuldkommen at slutte mig til, hvad han har sagt, og i faa Ord resumere, hvad der forekommer mig at være Hovedsagen. Da jeg den 5. Oct. stillede mig som Valgkandidat ligeoverfor bornholmske Vælgere, saa blev jeg spurgt om, hvad jeg tænkte om Bornholms Privilegier. Jeg sagde da, at forsaavidt Bornholm havde Privilegier, vilde jeg hverken forsvare dem, eller kunde jeg antage, at det

vilde nytte noget, om jeg forsvarede dem; thi de Privilegier, som efter den almindelige Mening ere givne som Belønning for det, som Bornholms Forfædre have gjort i 1660, men som i Virkeligheden ikke ere dette, kan man ei opretholde paa en Tid, da alle andre Privilegier kuldkastes. Men jeg troede at Bornholmerne slet ingen Privilegier havde, som det kunde ønske opretholdte, men vel visse særegne Indretninger, som jeg troede var velbegrundede i Øens Beliggenhed og Beskaffenhed, og som jeg vilde forsvare, og at jeg hertil henregnede Øens militære Indretning. Spørgsmaalet er her, om med Hensyn til en fra Hovedmassen af Landet afsondret liggende Ø, der er fjernet i en Afstand af 20 Mile, med en Befolkning af omtrent 25,000 Indbyggere, hvoraf en stor Del Krigstjenstdygtige aarlig udvandre, og i langt større Forhold end fra andre Dele af Landet, indtræde i Orlogstjeneste, naar en Krig udbryder, om det, med Hensyn til en saadan Ø, er rigtigt at udtage det lille Bidrag, som den efter de almindelige Regler vil komme til at yde til den staaende Hær, og hvad Følgen deraf maa være: ophæve dens særegne Væbningssystem (thi man kan ikke paalægge Indvaanerne en dobbelt Værnepligt og derved da tillige, forsaavidt Øen maatte have en militær eller anden Interesse, paabyrde Indbyggerne Garnisonstjeneste paa Øen) eller om det ikke er rigtigere at fritage Øen for et saadant Bidrag, men derimod paalægge dens Beboere en Forsvarspligt paa en anden Maade, der, naar man vil sammenligne den med den almindelige Tjeneste, ikke for Indbyggerne vil blive lettere. Bornholmerne præstere ingen Garnisonstjeneste, men derimod præstere de, naar deres Landbevæbning holdes i god Orden, hyppig megen Tjeneste.«

Madvig talte derefter om Forsvaret paa Bornholm i den forrige Krig (Krigen mellem Danmark og England 1807—14). »Man maatte da«, sagde Madvig, »hyppig forrette en meget streng Vagttjeneste ved alle Øens Kyster og langt hyppigere, troer jeg, end nogen dansk Provins, hvor ikke virkelig Fægtning fandt Sted, allarmeredes ved fjendtlige Angreb eller Udsigt dertil. I den lille By, hvori jeg levede, var det i flere Aar enkelte Gange Tilfældet, at der fandt Tilnærmelser af fjendtlige Skibe eller Kuglevexling Sted, som gjorde, at ikke blot de, der boede i Nærheden, men ogsaa hele den indskrevne Befolkning samledes, og det samme skete ogsaa paa andre Punkter af Øen. Der er altsaa Spørgsmaal om at forandre

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

det Forhold, ifølge hvilket en saadan afsondret lille Ø har sit eget Forsvarsvæsen og sin egen Forsvarsbyrde. Jeg tror derfor, at Forsamlingen har god Grund til at opretholde Paragrafen, uanset alle de Spørgsmaal, der kunde opstaa om Reguleringen af Bornholms Forsvarsvæsen i dets Enkeltheder.«

De 2 Bornholmeres Argumenter gjorde aabenbart den ønskede Virkning. Deres Modstandere tog ikke mere Ordet i Debatten og ved Afstemningen, som fandt Sted samme Dag, blev Grundtvigs Forslag om at stryge § 3 forkastet med 129 Stemmer mod 6, og Bornholms Særstilling paa Værnepligtens Omraade gennem sin særlige Væbning var altsaa vedtaget med overvældende Majoritet.

De andre Udtalelser, som indeholdes i Rigsdagstidende, fra Marckmanns Side er ikke af særlig Betydning. Da Grundlovsudkastet var til foreløbig Behandling i Forsamlingen, gav han Udtryk for sin Tilslutning til Bestemmelsen om, at Kongen skulde høre til den evangelisk-lutherske Kirke (Rigsdagstidende for 1848, Side 16). Ved Grundlovsudkastets endelige Behandling gav han i en kort Bemærkning sin Tilslutning til et af Magister Hammerich fra Københavns 1' Valgkreds stillet Ændringsforslag, der lød saaledes: »Forældrene er skyldige at sørge for deres Børns Opdragelse«. Dette Ændringsforslag blev iøvrigt forkastet med 69 Stemmer mod 48. Derudover havde Marckmann kun Ordet 2 Gange for ganske korte Bemærkninger under Forhandlingerne om Valgloven; de Ændringsforslag, han udtalte sig om, havde ingen Relation til Bornholm.

Det ses heller ikke af Rigsdagstidendes Referater, at Marckmann har været Medlem af noget af den grundlovgivende Rigsdags Udvalg eller har været med til at fremsætte særlige Ændringsforslag. Forholdene i denne Rigsdagssamling kan imidlertid kun i meget begrænset Omfang sammenlignes med Forholdene i en ordinær Samling med dens oftest overordentligt store Antal af Lovforslag fra vidt forskellige Omraader og et noget tilsvarende Antal Udvalg. I den grundlovgivende Rigsdag koncentrerede Arbejdet sig om 3 Hovedlove: Grundloven, Valgloven og Værnepligtsloven. Paa den anden Side gav Mangelen af Valggrupper og den Omstændighed, at Begrebet Partidisciplin absolut ikke eksisterede, den enkelte Repræsentant Frihed til at tage selvstændigt Standpunkt og at stemme efter sit eget Hoved i en Grad, som er ukendt i vore

Dages Rigsdagsliv. Men det er ogsaa tydeligt, at det har fremkaldt en Forvirring under Sagernes Behandling i Tinget, som har skabt betydelige Vanskeligheder for Lovgivningsarbejdet.

Under Afstemningen synes Marckmann i det væsentlige at have fulgt en konservativ Linie. Den samtidige Repræsentant for Bornholms 1' Kreds, Stender, har staaet ikke saa lidt til venstre for ham.

Det er ogsaa særdeles oplysende med Hensyn til Marckmanns partipolitiske Stade, at Bondevennernes Organ »Almuevennen« i en Oversigt over Valgresultaterne ved Folketingsvalget den 5/12 1849 betegner Pastor Marckmann, der som foran nævnt ved dette Valg blev Koldingkredsens Repræsentant, som tilhørende Højre. Kun 7 af de valgte Tingmænd betragter Bladet som *sikre* Højrestemmer, og blandt disse er altsaa Marckmann. (Almuevennen for 14/12 1849). Saa flittigt et Rigsdagsmedlem som Stender har Marckmann ikke været. Han har ikke ved nogen Lejlighed været med til at forlange en Afstemning foretaget ved Navneopraab; kun 2 Gange har han været med til at kræve en Debat afsluttet, og ved 9 Afstemninger ved Navneopraab har han været fraværende.

9. DEN GRUNDLOVGIVENDE RIGSDAG SLUTTER.

Den grundlovgivende Rigsdag havde faaet forelagt Martsministeriets Grundlovsudkast; men Frygten for at give sig den almindelige Valgret i Vold var efterhaanden vokset sig stærkere og stærkere. Ikke alene det gamle Systems ret faa Repræsentanter i Forsamlingen, men et betydeligt Antal af Centrums (ɔ: de nationalliberales) højre Fløj krævede konservative Garantier. Det lykkedes at finde et Kompromis (det Bruhn-Jespersenske Forslag), der betød en langt ringere Ændring i det oprindelige Udkast, end man efter de konservative Strømninger i og udenfor Rigsdagen kunde regne med. Det vedtoges den 25/5 1849 med overvældende Flertal, og Kongen gav om end nølende den 5. Juni den vedtagne Grundlov sin Underskrift. — Paa det Tidspunkt var ogsaa Valgloven bjerget i Hus.

Til begge Rigsdagens Ting havde alle uberygtede Mænd over 30 Aar Valgret. Valgbar til Folketinget var enhver uberygtet Mand over 25 Aar, men for at være valgbar til Landstinget skulde man være fyldt 40 Aar, have en Indtægt paa

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

mindst 1200 Rigsdaler eller svare en Skat paa ikke under 200 Rigsdaler. Desuden var der den Forskel paa Valgmaaden til de to Ting, at Folketingsvælgerne stemte direkte paa de opstillede Kandidater, medens Landstingsvælgerne valgte Valgmænd, der igen valgte Landstingsmændene. I Bestemmelserne om den indirekte Valgret og om, at man for at kunne vælges til Landstingsmand skulde have en vis Indtægt og være fyldt 40 Aar, laa de omtalte konservative Garantier, der skulde sikre Landet imod, at det af direkte, almindelig Valgret udgaaede Folketing begik politiske Ubesindigheder.

Antallet af Folketingsmænd sattes til 100, Landstingsmænd til 51.

2DET AFSNIT 1849—52.

(Den første Rigdagsperiode under Junigrundloven).

1. DEN POLITISKE STILLING EFTER GRUNDLOVENS VEDTAGELSE.

Kort efter at Grundlov og Valglov var vedtaget, blev de første Valg til Folketing og Landsting udskrevne. Folketingsvalget skulde finde Sted den 4., Landstingsvalget den 29. Decbr. 1849.

Ved disse Valg var de Hovedlinier, hvorefter de politiske Partier hidtil havde delt sig, uden praktisk Betydning. Det vigtigste Spørgsmaal havde under Kampen om Forfatningen været Stillingen til den almindelige Valgret. Nu eksisterede dette Spørgsmaal ikke mere. Med Hensyn til de nye Problemer, der maatte frembyde sig for dansk Politik paa den nye Forfatnings Grundlag, var Indstillingen famlende, ikke alene blandt de menige Vælgere, men ogsaa indenfor de politiske Lederes Kreds.

Det alt overskyggende Spørgsmaal paa det Tidspunkt, man forberedte de første Valg under den nye Grundlov, var Forholdet mellem Kongeriget og Hertugdømmerne. Ca. 1 Maaned efter Grundlovens Vedtagelse besejrede den danske Hær Slesvig-Holstenerne i den blodige Kamp om Fredericias Skanser, og faa Dage efter trak Prøjsen sig ud af Krigen; men i Hertugdømmerne forberedte man Kampens Fortsættelse, og rent bortset fra Begivenhederne paa Valpladserne stod Striden baade i Indland og Udlandet om, hvorledes Monarkiets Forhold skulde ordnes. Disse Spørgsmaal kom dog ikke til at danne Partiskel ved Kampen om Mandaterne ved Valgene i December 1849. Den almindelige Stemning var for: Danmark til Ejderen, men Følelsen af Vanskelighederne ved at gennemføre dette Program var voksende. Desuden var der en almindelig Fornemmelse af, at Rigsdagen kun vilde faa en yderst ringe Indflydelse paa denne Sags endelige Ordning.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

Hvilke Forslag, der iøvrigt vilde blive forelagt i den kommende Rigsdagsperiode, vidste man intet om. Derfor maatte man saavel i Pressen som paa Møderne føre Diskussionen i almindelige og teoretiske Vendinger. Dette svækkede Befolkningens Interesse for Valget.

I København var der dannet en Sammenslutning »Den patriotiske Forening«, der virkede med en vis Dygtighed og ikke uden Plan for Valg af konservative Kandidater i Hovedstaden. Men uden for denne mærkedes ingen højrepræget Partiledelse. — Centrum var uden nogensomhelst Organisation. Naar ikke desto mindre et betydeligt Antal nationalliberale Kandidater opnaaede Valg, skyldtes dette, at denne Retning var i Pagt med Tiden, idet den var stærkt nationalt præget og ønskede maadeholdne Fremskridt; dertil kom, at den besad dygtige og veltalende Ordførere, mest hentede blandt de akademiske Embedsmænd og fra den besiddende Borgerstands Kredse.

Den eneste politiske Organisation af Betydning var »Bondevennernes Selskab« — Venstrepartiet. I Jylland havde Partiet kun et meget svagt Fodfæste, men paa Øerne var dets Indflydelse meget betydelig, og Selskabets Bestyrelse i København søgte at oprette Valgkomiteer i alle Valgkredse uden for Hovedstaden. Herfra maa dog undtages Valgkredsene paa Bornholm. Medens der i hvert Nummer af Almuevennen i de Maaneder, der ligger umiddelbart forud for Valget, findes Omtale af Kandidatopstillinger, Mødereferater etc. fra de forskellige Kredse paa Sjælland, Fyn og Lolland-Falster, gøres ikke en eneste Gang Forholdene paa Bornholm til Genstand for Omtale. Den Usikkerhed, hvormed Almuevennen lige efter Valget omtaler Valgresultaterne fra Bornholm og de her valgte Folketingsmænd, viser ogsaa tydeligt, at Øen ikke har været inddraget i Bladets Interessesfære.

Iøvrigt søgte Bondevennernes Ledelse ved dette Valg i Modsætning til de foregaaende Aar at optræde med stor Hensynsfuldhed. Man bestræbte sig for at knytte Forbindelser med de frisindede Kredse i Købstæderne, da Formaalet var at give Partiet et almindelig folkeligt og demokratisk Præg og svække Beskyldningen for at tilsigte et ensidigt Bonderegimente. Derfor satte Ledelsen ogsaa igennem, at adskillige Bondekandidater, hvis Evner til at repræsentere paa Tinge var smaa, blev ombyttede med frisindede nationalliberale.

Forholdet mellem Venstre og Centrum (Bondevennerne og de nationalliberale) var derfor ved dette Valg udpræget fredeligt.

De Sager, som særlig var i Forgrunden foruden det slesvigske Spørgsmaal, var Fæstesagen og Ordningen af Næringsforholdene i Købstæderne (Lavsvæsenets Omdannelse). Men selv i disse Spørgsmaal udtrykte Kandidaterne sig næsten altid vagt og udflydende. Man syntes ved dette Valg fra alle Sider at nære Frygt for at støde an eller at binde sig til bestemte Programpunkter.

2. VALGENE PAA BORNHOLM I DECEMBER 1849.

Den første Meddelelse om Valgforberedelser paa Bornholm findes i Avisen for 4. September. I dette Nummer af Bladet gengives et Forlydende om, at Kultusminister Madvig ikke vil stille sig som Kandidat i 2. Kreds, hvorimod Pastor Marckmann skal være betænkt derpaa. Det tilføjes, »at hans Vælgere ved hans Interesse for sin Fødeø og hans Virksomhed for at fremme dens Velvære — hvortil han som Rigsdagsmand havde megen Anledning — gjerne ville se ham atter stille sig som Kandidat ved det nu snart forestaaende Valg.«

I Bladet for 11. Sept. indeholder Avisen en indsendt Meddelelse fra Rønne Borgerforening, hvori man gøres bekendt med, at Foreningen to Dage før har holdt et Møde paa Rønne Raadstue, hvor man har opstillet Kandidater til Valgmandsvalget til Landstinget. Dette Prøvevalg vil blive omtalt senere under den samlede Redegørelse for Landstingsvalget.

Den 20. Sept. beslutter Borgerrepræsentationen i Rønne at indkalde til et Prøvevalg for hele 1. Valgkreds den 7. Oktbr. Vælgerne vil blive betimeligt underrettede gennem Kommunalbestyrelserne. Man maa erindre, at Bornholms Avis den Gang kun havde ca. 150 Holdere, hvoraf de fleste vistnok boede i Rønne.

Til dette Prøvevalg, der afholdtes paa Rønne Raadstue, mødte 116 Vælgere. Man forspurgte, om nogen af de tilstedeværende vilde stille sig som Kandidat, men ingen meldte sig. Sagen var Genstand for en Del almindelig Diskussion, og man foranstaltede derefter en Prøveafstemning. Denne gav følgende Resultat:

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

Proprietær A. Stender, Vestermarie	47	Stemmer
Provst With, Rønne	29	»
Overlærer Lefolii, Rønne	18	»
Garver Wulff, Nyker	7	»

De øvrige Stemmer var spredt mellem følgende 8 Kandidater: Procurator Fog, Uhrmager Findanus Petersen, Rønne, Landmand M. Stender, Klemensker, Toldkasserer Heggelund, Rønne, Løjtnant Holm, Simblegaard, Amtmand Krabbe, Adjunkt Brandt og Adjunkt Jessen. Af disse havde de tre første hver 3 Stemmer, Heggelund 2, Resten hver 1 Stemme. — Garver Wulff havde før Afstemningen erklæret, at hans økonomiske Stilling ikke tillod ham at være Rigdagsmand, hvorfor han frabad sig Stemmer ved Prøvevalget. Som foran nævnt fik han dog 7. — Skønt der var faldet Stemmer paa 12 forskellige Medborgere, og ingen havde faaet absolut Flertal, ligesom ikke nogen af dem, der var stemt paa, afgav Løfte om at ville stille sig, gjorde man ikke paa Mødet yderligere Forsøg paa at klare Situationen. Det kunde ellers nok synes tiltrængt.

Derimod diskuterede man, om der ogsaa skulde tages Stilling til Valg af Landstingsmand. Man opgav det imidlertid med den ret uforstaaelige Motivering, at man savnede Oplysning om, hvem der var valgberettigede. Derefter hævedes Mødet.

Dette maa efter Nutidens Begreber betegnes som resultatløst. Skulde det passerede indeholde nogen Vejledning for Vælgerne, maatte denne vel nærmest gaa i Retning af, at de to Kandidater fra forrige Valg, Proprietær Stender og Provst With havde mest Stemning for sig. Men det viste sig, at ingen af dem vilde afgive noget Løfte om at modtage Kandidaturen. Derimod meldte i den nærmest følgende Tid Procurator Fog sig som Kandidat. Og han syntes oven i Købet at ville sætte ind med megen Energi. Den 24. Oktober præsenterede han sine Landsmænd for et helt nyt Blad »Den frie Borger.« Han var selv baade Udgiver og Redaktør. J. H. Colberg var dets Trykker. Det skulde udkomme hver Onsdag, og han erklærede i dets første Nummer, at det havde til Hensigt:

»1. At virke for Udviklingen af den constitutionelle Aand iblandt os, for Lighed for Loven og for den størst mulige Frihed inden dens Grændser — og derfor

2. At paaanke Undertrykkelse, Vilkaarlighed og modvillig Lovovertrædelse — samt

3. At give Afhandlinger, Efterretninger og Bemærkninger sigtende til Næringsdriftens Fremme.«

Dette Blad, der var endnu mindre end Bornholms Avis — kun 16 Gange 20 cm. i Flademaal — gav sig i Modsætning til Konkurrenten fortrinsvis af med politiske Emner, og det var Redaktøren selv, der skrev Artiklerne, hvis Form var stærkt polemisk. I Bladets andet Nummer opfordrede Procurator Fog de bornholmske Vælgere til at udpege sine Rigsdagsmænd med størst mulig Forsigtighed og Overlæg! Bornholmerne har — efter Fogs Mening — hidtil levet i Velvære og under gunstige Kaar, som vanskeligt kunde forbedres, men derimod forværres, dersom deres Interesser ikke varetoges med Dygtighed. »En Rigsdagsmand for Bornholm bør derfor, foruden at besidde de Egenskaber en Rigsdagsmand i Almindelighed bør have, ikke alene kjende, hvilke Begunstigelser Øen fremfor andre danske Provinser hidindtil har nydt, men ogsaa have nøje Kjendskab til Øens særlige Localforhold, for at kunne bedømme og fremhæve hvilke af disse Begunstigelser, der maa anses at være begrundede i de særlige Forhold, og derfor kan og maa bibeholdes, forsaavidt Forholdene ikke kunne forandres.«

Fog fortsætter sin Artikel i det følgende Nummer af Bladet og hævder, at en bornholmsk Rigsdagsmand ikke alene skal have et indgaaende Kendskab til de lokale Forhold, men ogsaa til Forholdene andetsteds i Landet, for at han kan drage de rigtige Sammenligninger; men »fremfor alt skal han være en sand Frihedsmand, en Mand som elsker Friheden og vil kjempe for den, og som forstaar at skjelne den fra Lovløsheden, som bør fjernes her som alle Steder.« — Fog fortsætter: »Har imidlertid en Rigsdagsmand for vor Øe, fremfor sine Medarbejdere paa Rigsdagen, en vanskelig Stilling, har han ogsaa, naar han nogenlunde er sin Post voxen, en skjøn, en sjelden, en misundelsesværdig Lod; han kan forsvare Friheden ved practiske Beviser, han behøver ikke at famle i Mørke eller Tvivl; han veed, at Friheden kan bringe Lykke og Velvære; han kan paavise en Befolkning paa en ingenlunde af Naturen, efter de nu kjendte og benyttede Forhold, begunstiget Øe, som næsten uden Undtagelse lever i Velvære, og deriblandt Arbeidsklassen — den næsten over hele den

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

civilicerede Verden høist fortrykte Arbeidsklasse — forholdsviis i de bedste Kaar; han kan godtgjøre, at medens Fattigdommen de fleste Steder i en høist foruroligende Grad trækker flere og flere over paa sit Gebeet, spiller Velstanden her denne Rolle; han kan bevise, at Lasterne til deels forsvinde med Fattigdommen; ja, han kan tydeligen lægge for Dagen, som især vil berolige Mange, at ingen er mere conservativ end den simple Mand, — naar han har Arbeide og nyder menneskelige og borgerlige Rettigheder.«

Opmærksomme Læsere af »Det frie Ord« har sikkert været klar over, at Fog har haft sig selv i Tanker, naar han nærmere skildrede, hvorledes man skulde være for paa rette Maade at kunne repræsentere Bornholm i Folketinget. Det er derfor næppe kommet som en Overraskelse, at Fog i et følgende Nummer (for 21. Nov.) meddeler, at han stiller sig som Kandidat. Han gør udførligt rede for sit Program. Først og fremmest er han Frihedsmand, men som Tilhænger af en »af Fornuft og Billighed begrænset Frihed.« Grundloven skal opretholdes og konsekvent udvikles. Lavsvæsenet skal afskaffes, enhver skal have Frihed til at handle med danske Produkter i og udenfor Købstæderne; men indførte Varer bør i Almindelighed kun forhandles i Købstæderne. Kommunerne skal have fuldt Selvstyre uden Indblanding af Statens Embedsmænd. Der bør ikke overdrages Domsmagtens Udøvere nogen som helst Forretninger udover de rent domsmæssige, for at de ikke skal »udsættes for Forviklinger og spottende Bedømmelse.« — Statens Udgifter til Lønninger, Pensioner m. v. skal nedsættes, bl. a. derved at Militærpersoner overtager »en stor Del Embeder og Betjeninger under Told- og Post- ja selv under Politivæsenet«. Slesvig maa ikke deles og Holsten og Lauenborg ikke afstaas.

Paa dette Tidspunkt — kun 14 Dage før Valget skal finde Sted — er det endnu uklart, hvem der iøvrigt stiller sig i Rønnekredsen. Provst Withs Kandidatur er endelig opgivet, utvivlsomt fordi han selv har ønsket at holde sig udenfor. Men foruden Procurator Fog er der Tale om tre, nemlig Proprietær Stender, St. Gadegaard, Toldkasserer Heggelund og den unge driftige Uhrmager i Rønne Findanus Petersen.

I det næste Nummer af »Den frie Borger« — dateret 28. Novbr. — drager Procurator Fog kraftigt i Leding imod disse formodede Medbejlere. Stærkest gaar han løs paa Stender,

om hvem han udtaler, at han vel kaldes frisindet, men hans Frisind er næppe af den Art, at det vil bære store Frugter for hans Medborgere i Almindelighed. Han er ensidig og kortsynet og har særlig sit Øje fæstet paa de Byrder og Indskrænkninger, som hviler paa ham og hans Venner. »Han vil have en lige Beskatning paa Hartkornet uden Erstatning til Besidderne af det priviligerede Hartkorn. Han vil, at Købstadret skal forsvinde.« Hverken i Stændersalen, paa Valgdagen eller i den grundlovgivende Rigsdag har Stender »talt saa meget, som maatte kaldes nødvendigt«; dog siger Fog, kan dette »ikke gøre ham nogen Skam«, da »han ikke kan tale«! Hvad Fog derimod finder ubetinget at maatte bebrejde sin Modkandidat, er, at han som Formand for Sogneforstanderskabet i Vestermarie har ladet »Sognets fattige Børn bortlicitere, dog uden Afbenyttelse af Auctionsretten«! Det gælder først og fremmest om at forhindre, at Stender bliver valgt; thi han »hører til et privilegielystent Frihedsparti« (Bondevennerne) og er »Købstædernes afgjorte Modstander.«

De to andre Konkurrenter faar en langt blidere Behandling i Fogs Valgartikel. Om Uhrmager Findanus Petersen hedder det, at han ubestridt er en »temmelig begavet ung Mand, der har erhvervet og vedbliver at erhverve sig Kundskaber, som er temmelig ualmindelige for hans Standsfæller. Han er en varm Friheds- og Lighedsven, men han har vel ogsaa nogle socialistiske Anskuelser, som heldigvis kunde ombyttes med nogen Erfaring. Hans Retskaffenhed er almindelig erkjendt.«

Den tredie Medbejler, Kammerraad og Toldkasserer Heggelund betegnes af Fog som »min agtede Ven«, og omtales iøvrigt som en »sjælden dygtig, nidkjær og retskaffen Embedsmand. Han agter Andres Rettigheder. Han vil aldrig gaae over til de Reactionaire og ligesaalidet bidrage til hensynsløst at nedbryde det Bestaaende. Han har i tidligere Tider, som Amtsfuldmægtig, havt nogen Leilighed til at faae Kjendskab til Øens særegne Forhold. Han vil neppe blive nogen Taler, endog i mindre stræng Betydning, men han vil eiheller komme til at udmærke sig ved Taushed.« Naar Fog trods denne rosende Omtale af Heggelund alligevel stiller sig imod ham, sker det, »fordi jeg antager at have et nøiere Kendskab til Forholdene her end han, og fordi jeg formener at have noget forskjelligere, formeentlig rigtigere, Begreber om

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

Udviklingsmaaden af vore Forhold end han. Forøvrigt troer jeg langt mere end Hr. Heggelund at kunne gøre Regning paa Stemmer fra Landboerne, hvoraf ikke alle lade sig blende

Toldkasserer Hans Frederik Jørgen Heggelund

af Herr Stænders skjønne Løfter, og derfor ogsaa bedre at kunne beseire denne.«

Dagen før denne Artikel fremkom i »Den frie Borger« har der imidlertid af Kredsens Landboere været afholdt et Møde ved Klemens Kirke. Det lykkedes ikke her at formaa nogen af de Mænd, man egentlig ønskede, til at stille sig. Man enedes da om at opstille Toldkasserer Heggelund, der lovede at stille sig, naar han kunde regne med, at Landvælgerne vilde stemme paa ham. Dette meddeles i Bornholms Avis for 30. November af Proprietær Stender, der betegner Heggelund som »en frisindet, retskaffen, dygtig og folkelig Mand, med hvis Valg man sikkert vil føle sig tilfreds.« Stender henstillede til de Vælgere, »der tidligere have vist at have Tiltro til mig« at stemme paa Heggelund. Denne annoncerer i samme Nummer af Avisen sin Kandidatur og meddeler endvidere, at Stender

ikke ønskede at stille sig, men havde lovet at støtte hans Valg.

Endvidere indeholdt dette Nummer af Bornholms Avis et kort Gensvar fra Stender til Procurator Fog. De Meninger og Anskuelser, som Fog har tillagt ham, har han aldrig næret i sine Tanker, langt mindre udtalt med Ord eller ved sit Forhold lagt for Dagen. Han tilføjer beskedent, at han erkender ikke »at besidde den Dygtighed, hverken som Tænker eller Taler, der udfordres til at være en fremragende Rigsdagsmand eller Partifører.«

Flere Vælgermøder afholdes ikke i 1. Kreds, men der synes at være agiteret stærkt Mand og Mand imellem. Der tales i en Artikel i Avisen om Agenter, der virker i Nord og Syd, og Procurator Fog taler i en Artikel efter Valget om den topmaalte Uforskammethed, hvormed adskillige har bekæmpet hans Valg. Han tilføjer, at han egentlig havde tænkt at gøre disse Udfald imod ham til Omtale i sit Blad, men at han havde opgivet det igen, da han ikke vil besudle Bladet!

Den 4. December fandt Valget Sted i Rønne Kirke. Der var kun opstillet to Kandidater, Toldkasserer Heggelund og Procurator Fog. Byfoged Garde, Rønne, var Valgbestyrelsens Formand og ledede som saadan Valghandlingen. Ved Haandsoprækningen viste det sig, at Heggelund havde et betydeligt Flertal, men Fog forlangte skriftlig Afstemning, efter hvad han selv siden erklærede i sit Blad, fordi han ønskede at se, hvor mange Stemmer han vilde faa fra sin Opholdsby, Rønne. Resultatet blev, at Heggelund fik 268 Stemmer og Fog præcis halvt saa mange, altsaa 134. Af disse var 85 Rønnevælgere, medens 94 fra Rønne stemte paa Heggelund. Denne Bys Haandværkere stemte næsten alle paa Fog, medens Embedsmændene og Skippernes store Flertal stemte paa Heggelund.

Valghandlingen i Rønne synes at have haft et efter Datidens Forhold meget livligt Forløb. I hvert Fald erklærede Overlærer Lefolii senere i Bornholms Avis, at han havde tænkt at tage Ordet, men at han opgav det paa Grund af de Uordener, som tillodes! Særlig beklagede han sig over Proprietær Stender, der var ordførende Stiller for Heggelund, og som afbrød Modkandidaten i dennes Valgtale og i sin egen Ordførertale anvendte Udtryk, »som man kunde vente at høre i en Krostue, men næppe i en offentlig Forsamling.« Lefolii underbygger ikke sine Paastande nærmere, og det er

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

mest sandsynligt, at hans Beklagelser var stærkt overdrevne. Lefolii havde iøvrigt selv søgt at blive Kandidat, men Rønne Borgerforening, som han for at opnaa Støtte for sin Kandidatur sendte et Brev, fandt hans Anskuelser for stærkt prægede af Kommunisme!! (Bornh. Avis for 11/12 1849).

Medens man, som det fremgaar af forestaaende Redegørelse, ved ret god Besked om Forberedelserne til Valget i 1. Kreds, er der kun efterladt os forholdsvis faa Oplysninger om Opmarchen til Valget i Aakirkebykredsen. Grunden hertil er dels den, at Bornholms Avis nu som tidligere viste Begivenhederne i Rønne, hvor Bladet havde sine fleste Holdere, langt større Interesse, end hvad der hændte andetsteds paa Øen, dels og navnlig, at den ene af Kandidaterne i Rønnekredsen havde sig eget Valgblad, som derfor giver særlig fyldige Bidrag til Belysning af dette Valg.

Forholdet er dog ingenlunde, at Vælgerne i 2. Kreds ikke viste dette Valg Interesse. Paa Valgdagen afgaves ikke mindre end 348 Stemmer, og dette vidner, naar Datidens Forhold tages i Betragtning, om et ikke ringe forudgaaende Røre i Befolkningen. Visse Notitser i Øens Blade efter Valget viser ogsaa, at der under Afstemningen i Aakirkeby har været ført en ret paagaaende Agitation af de 2 Kandidaters Fortalere. Der synes dog ikke at være afholdt noget Vælgermøde eller Prøvevalg i denne Kreds, saa Agitationen har udelukkende været ført Mand og Mand imellem. Det skal dog i denne Forbindelse nævnes, at Bornholms Landkommunalforening den 28/9 afholdt et Møde ved Pavillonen i Almindingen, hvor som 3die Punkt paa Dagsordenen var opført Forhandling om det forestaaende Rigsdagsvalg. Der var imidlertid kun mødt ialt 13 Medlemmer (1 fra Østerlars, 2 fra Ibsker, 1 fra Pedersker, 2 fra Vestermarie, 2 fra Knudsker, 2 fra Nyker og 3 fra Klemensker), hvorfor dette Punkt paa Dagsordenen udgik. Man indskrænkede sig til gennem Bestyrelsens Formand, Kapt. H. P. Rasch at opfordre alle Gaardmænd og Husmænd til at møde paa Valgdagen og afgive deres Stemmer. Opfordringen findes i Avisen for 27/11.

Det er foran omtalt, at Avisen for 4. September bringer et Forlydende om, at Minister Madvig ikke vil stille sig, men at Pastor Marckmann ikke skulde være utilbøjelig hertil; Avisen meddeler, at Vælgerne gerne saa dette. Pastor Marckmann var imidlertid siden sidste Valg blevet Sognepræst i Jylland, og

da han kunde blive Kandidat i Koldingkredsen, foretrak han dette. Her blev han ogsaa valgt.

I Aakirkebykredsen maatte man altsaa se sig om efter en anden Kandidat, og en Indsender til Bornholms Avis gør sig i Bladet for 19. Oktober til Talsmand for, at Vælgerne skal opfordre den tidligere stænderdeputerede for Øens Købstæder, Købmand Nansen i Svaneke til at stille sig. Indsenderen er ikke sikker paa, at Nansen vil være at formaa hertil, men han haaber dog, at det vil lykkes, dersom et større Antal Vælgere forener sig om en saadan Opfordring. Han fremhæver Nansens nøje Kendskab til Øens særlige Forhold og udtaler videre, at Nansen har en naturlig god Forstand og saa megen Dannelse, at han under en Sags Behandling er i Stand til at danne sig en selvstændig Mening, samt endelig en fast og retskaffen Karakter, som garanterer, at han vil stemme efter sin gennem Debatten vundne Overbevisning. Nansen vil, siger Indsenderen, ikke blive nogen stor Taler, men han vil med sin lette Opfattelsesevne og skarpe Blik gøre god Fyldest i Udvalg.

Det ses af »Den frie Borger« for 28. Novbr., at Procurator Fog ligesom forannævnte Indsender i Bornholms Avis er stemt for Købmand Nansens Opstilling. Denne blev imidlertid ikke til noget, antagelig fordi han ikke selv har ønsket at komme i Betragtning.

Derimod meddeler Præsten i Bodilsker og Neksø, Pastor C. A. Meyn, Orla Lehmanns ivrigste Modstander ved Valget Aaret før, i en Henvendelse til Vælgerne i Bornholms Avis for 2. November, at han efter modtagen Opfordring agter at stille sig. Paa selve Valgdagen vil han nærmere udtale sig overfor Vælgerne. En Indsender i Avisen for 16. November finder dog dette utilfredsstillende. Han ved, at Pastor Meyn er theologisk Kandidat med bedste Karakter, og at han som Privatmand nyder sine Medborgeres Agtelse, men for offentlige Forhold har han ikke hidtil vist synderlig Interesse, og om hans politiske Anskuelse ved Vælgerne intet. Indsenderen stiller derfor Pastoren en Del Spørgsmaal. Hvorledes staar han overfor Spørgsmaalet om Slesvigs Deling og Holstens Bevarelse indenfor Monarkiet? Vil han fremme den indre Udvikling i Grundlovens og Valglovens liberale Aand, eller ønsker han Indskrænkninger for at dæmme op for den de-

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

mokratiske Udvikling? Hvorledes er hans Stilling overfor de bornholmske Privilegier?

I Avisen for 27. November besvarer Pastor Meyn Vælgerens Spørgsmaal. Han er imod Slesvigs Deling, men vil dog ikke afvise den Mulighed, at Retten kan komme »til at savne den fornødne materielle Understøttelse, og derfor maa vige for Magten«. Han »er en Ven af Friheden og ønsker denne gennemført i alle borgerlige Forhold.« Bornholms Særstilling paa det militære Omraade (den særlige Væbning) betragter han som endelig afgjort ved den vedtagne Værnepligtslov, og noget Skatteprivilegium har Øen ikke; »den tilsyneladende Ulighed er i Virkeligheden kun en Lighed med Landets øvrige Provinser i Deltagelse i Statens Byrder.« — Pastor Meyn udtaler iøvrigt, at han ikke vilde have stillet sig ved dette Valg, dersom der i Aakirkebykredsen havde stillet sig Mænd, for hvilke han ubetinget havde kunnet bukke, hvad Indsigt og Duelighed angaar. Dette var endnu ikke sket; der var for ham kun nævnt een Kandidat, mod hvem Pastor Meyn trods sin ubetingede Agtelse for ham, dog fordrister sig til at træde i Skranken. Derfor havde han stillet sig. Den Mand, hvortil Pastoren her sigter, er utvivlsomt den tidligere stænderdeputerede, Ritmester H. M. Koefoed, Lauegaard, Aaker.

I »Den frie Borger« gør Procurator Fog Aakirkebykredsens to Kandidater til Genstand for følgende korte Omtale: »Herr Ritmester v. Koefoed er noksom bekjendt for en brav og erfaren Mand. Han er ikke aldeles uden Kundskaber, men har neppe de nødvendige for at kunne virke noget som Rigsdagsmand paa anden Maade end ved sin Stemme, som han hverken vil give i ganske reactionair eller bevægelig Retning.«

»Herr Pastor Meyn besidder foruden Kundskaber gode Talegaver og anses for en retskaffen Mand; men har man ikke Vished for, at han er Frihedsmand, som jeg ikke tør forsikkre om, bør han ikke vælges.«

Ved Valget i Aakirkeby den 4. Decbr., der lededes af Købmand Balle, Aakirkeby, som Valgbestyrelsens Formand, blev ved den skriftlige Afstemning Ritmester Koefoed valgt med 197 Stemmer, medens Pastor Meyn fik 151. Om Valghandlingens Forløb ved vi iøvrigt meget lidt. Kaptajn H. P. Rasch, Eskesgaard, Pedersker, var ordførende Stiller for Koefoed. En Indsender i Bornholms Avis ironiserer efter Valget over, at Rasch (hvis Navn dog ikke nævnes i Artiklen) i sin Ordførertale har fremhævet, at Koefoed i Modsætning til Meyn var »indfødt«, medens Rasch Aaret før kunde anbefale Orla Lehmann som Repræsentant for Kredsen, skønt hans Modkandidat (Pastor Marckmann) i Modsætning til Lehmann var »indfødt«. Avisen beretter i den følgende Tid enkelte Smaahændelser fra Afstemningen, der viser, at Kandidaternes »Indpiskere« har været ret energiske i deres Bestræbelser for at skaffe deres Kandidat saa mange Stemmer som muligt.

Folketingsvalget var nu færdigt, men om godt tre Uger, nemlig den 29. December, skulde der paa Bornholm vælges et Medlem af Landstinget. Efter Junigrundloven var det den almindelige Vælgerklasse, der stemte paany, men ikke direkte. I Kommunerne skulde der vælges Valgmænd, og disse skulde saa mødes i Rønne paa forannævnte Valgdag og vælge Landstingsmanden. Bornholm fik 43 Valgmandsmandater, deraf 7 i Rønne og 1 paa Christiansø.

Fra disse Valgmandsvalg er der kun efterladt Beretninger fra Valget i Rønne. Forud for dette blev der, som kort omtalt foran, afholdt et Prøvevalg den 9. September. Det var Rønne Borgerforening, der havde indbudt til Mødet, som afholdtes paa Raadstuen. Om Motivet til at indkalde til dette Møde meddeler Borgerforeningens Bestyrelse i Bornholms Avis for 11. Sept. følgende: »Undertegnede Bestyrelse antog, at det paa Grund af den Mangel paa offentlig Liv, som her finde Sted, maaskee vilde falde vanskeligt for de enkelte Vælgere at finde syv Mænd, som var dem saaledes bekjendte i Henseende til Characteerfasthed og politisk Retning, at de rolig turde lægge et saa vigtigt Valg i deres Hænder, naar Opmærksomheden ikke i Tide var blevet henvendt paa disse Valg.« Ved Prøvevalget faldt de fleste Stemmer »paa følgende syv Mænd: Kammerraad Heggelund, Overlærer Lefolii, Skipper H. P. Holm, Uhrmager Find. Petersen, Procurator Fog, Seilmager Wichmann og Provst With.«

Denne Valgmandsliste var meget uensartet sammensat i politisk Henseende; nogle Kandidater tilhørte Højre, andre Centrum. Hensigten fra Borgerforeningens Side synes heller ikke at have været at fastslaa en politisk, i hvert Fald ikke en partipolitisk Tendens. Man har, saa vidt man kan skønne, kun villet vække Vælgernes Interesse for det kommende Valg og se, hvilke Borgere der var Stemning for at vælge. Foreningen gjorde da heller ikke noget for at fastholde den offent-

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

liggjorte Liste, og Prøvevalget har aabenbart ikke haft nogen praktisk Betydning. Ved det endelige Valgmandsvalg blev nogle af Listens Kandidater valgt, andre ikke.

Iøvrigt gav Borgerforeningens Forsøg paa at vejlede Vælgerne Anledning til en Bladpolemik. En Indsender, der kaldte sig »O«, kritiserede i Avisen for 28. Septbr. dette Initiativ som aabenbart unyttigt. Det vilde efter Indsenderens Mening ingenlunde være vanskeligt for den enkelte Vælger at finde det tilstrækkelige Antal Valgmænd. »Thi til at være Valgmand udfordres ikke fornem Fødsel eller høi aandelig Dannelse; den Rolle kan udføres af den jevne Borger ligesaa godt som af den fornemste Embedsmand. Den danske Borger maa fremfor Alt ikke glemme Hensigten med disse saakaldte indirekte Valg eller Valg ved Valgmænd; de betragtes af Reactionsmændene som Statsmaskineriets Sikkerhedsventiler, og have i Grunden deres Udspring fra Mistillid til Folkets sunde Sans og kraftige Villie, eller maaske hos os fra den alt for indgroede Tilbøielighed til at efterligne Fremmede. Valgmanden skal derfor kun tale ud af Folket; men han skal tale ærligt; han skal udpege den Mand, paa hvem Folkets Øine ere henvendte, og give ham sin Stemme, og den saaledes valgte Landsthingsmand kan med ganske andet Mod og Selvfølelse træde ind i Nationens første Repræsentantkammer, end den der ad Kabalens bugtede Stier maa snige sig derind.

Hvis Bestyrelsen havde bestræbt sig for at udfinde en saadan Mand, som den antog for at være den for Landet bedst skikkede Landsthingsmand, og, istedetfor at afholde et unyttigt Prøvevalg, havde henledet sine Medborgeres Opmærksomhed paa ham, da vilde den have virket gavnligt ej blot for en enkelt Commune, men for hele Landet, som jo udgør een Valgkreds. Der vilde da efterhaanden ved Diskussionerne i de forskjellige Communer have dannet sig en almindelig Mening om Vedkommendes Dygtighed, og Valgmænd senere med Lethed være udfundne som tilfredsstillende kunde udføre den dem paahvilende Function.«

Borgerforeningens Bestyrelse forsvarede sig kraftigt overfor O's Angreb, og andre Indsendere deltog i Fejden.

Denne Polemiks centrale Spørgsmaal blev dog hurtigt, hvem man burde betro selve Landstingsmandatet. Allerede den foran omtale anonyme Artikel i Avisen for 28. Septbr. indeholdt en kraftig Anbefaling for Kammerjunker Krabbe, der godt en

Maaned forinden var afskediget fra sit Embede som Amtmand over Bornholm.*) Selv om den egentlige Grund til Amtmandens Fjernelse fra Embedet ikke havde fundet Udtryk i

Amtmand Ludvig Vilhelm Henrik Krabbe.

den officielle Bekendtgørelse, var det dog ikke ubekendt i Befolkningen, at Krabbe havde passet sin Stilling paa en efter Regeringens Mening utilfredsstillende Maade. Den foran omtalte Indsender meddeler imidlertid, at vægtige Stemmer begyndte at rejse sig for at vælge Krabbe til Landstingsmand, og O slutter sig varmt til denne Tanke; Krabbes »Dannelse, Frisindethed og Folkevenlighed er tilstrækkelig bekjendte«. »Landet vilde i denne Mand erholde en Landstingsmand, som i Forbindelse med Dygtighed besidder Hjerte til at unde sine Medborgere al ønskelig Frihed, uden at gjøre deres Tillid til en Stige for sin egen Storhed.«

*) Angaaende denne Sag henviser jeg til min Redegørelse i nærværende Bind af Bornholmske Samlinger: »Amtmand Krabbes Afskedigelse«.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

O's Artikel kom ikke til at staa uimodsagt. Bl. a. udtaler i Avisen for 5. Oktbr. en Indsender (»M«) sig imod Krabbes Valg med følgende Motivering: »En Rigsdagsmand bør besidde ikke blot Indsigt og redelig Villie, hvilke Egenskaber Indsenderen ingenlunde kan eller vil frakjende den opstillede Kandidat; men han bør ogsaa besidde baade physisk og moralsk Kraft til vedholdende Arbeide, naar han skal Andet end blot figurere i Rigsforsamlingen, og saadan Kraft, tør man frit frakjende den Mand, der formedelst Svagelighed har søgt sin Afsked.«

En anden Indsender, der kalder sig »En ældre Skolediscipel« tager i Avisen for 26. Oktbr. ligeledes til Orde imod O, hvis Forslag han betegner som »et utidigt Eftermiddags Indfald, fremsat i et Øjeblik, hvor Sjælekraften har tabt sit Perpendikelsving«! Han mener, at ethvert fornuftigt Menneske maa protestere imod, at en Stilling som Rigsdagsmand kan besættes »med en Mand med et nedbrudt Helbred«. »Rigsdagsmanden, der har Kald og Pligt for Øje og samvittighedsfuldt vil røgte sin Gerning, har ingen Hvile; den hele Dag er ikke lang nok for hans Dagværk«.

I Modsætning til de to sidste Indsendere slutter en Vælger, der har valgt sig Mærket »W«, sig i Avisen for 14. Decbr. til Krabbes Kandidatur, idet han skriver: »Vores forhenværende Amtmand, Hr. Kammerjunker Krabbe, er en kundskabsrig Mand, der tillige er begavet med gode Talegaver, er sindig, rettænkende og retskaffen, kjender nøje de bornholmske Forhold, og vil tage Bopæl imellem os — det vil sige her paa Øen. — Jeg synes, at en saadan Mand bør have Dhrr. Vælgeres Opmærksomhed.«

I Avisens følgende Nummer optræder en ny Indsender, der til Afveksling har valgt Bogstavet »P«, hvis Raad gaar ud paa følgende: »Vil man søge en Mand af selve Folket, da er Capt. Rasch i Pedersker vistnok ikke at foragte.« »Vil man derimod vælge en Embedsmand, en ærlig, trofast Mand, der forener Dygtighed med Virkelyst, da er Provst With sikkert en saadan. Han er jævn og ligefrem i Adfærd imod Alle, bedømmer ikke Manden efter Kjolen, og af hans Liv og Vandel fremgaar den Erkjendelse: han vil, han kan ikke forraade Friheden.«

Avisen selv tog ikke Parti i Striden. Det andet bornholmske Blad »Den frie Borger« gik derimod stærkt i Breschen for

Krabbe. I Bladet for 12. Decbr. gøres de tre Kandidater Kaptajn H. P. Rasch, Provst With og Amtmand Krabbe til Genstand for en nærmere, men meget forskellig Omtale. Procurator Fog, der selv er Artiklens Forfatter, skriver bl. a. følgende: »Den Første (Kapt. Rasch) er sikkert en nogenlunde begavet Mand og har ogsaa i de senere Aar, især efter at han blev Stænderdeputeret, erhvervet sig nogle Kundskaber, men disse vilde være højst tarvelige for en Folketingsmand og aldeles utilstrækkelige for en Landstingsmand; med Hensyn til sine politiske Anskuelser hører han formentlig baade til Højre, Venstre og Centrum og vilde sikkert være bedre skikket til at spille en polisk end en politisk Rolle. — Provst With staaer højt, som Menneske, Embedsmand og Videnskabsmand og besidder et sjelden hurtigt Blik; men vi maa tilstaa, at vi nødig saae ham som Landstingsmand ved de nærmest forhaanden værende Rigsdage, hvor Grundloven skal levendegjøres. Han vilde formeentlig opfatte dens Aand og see denne udviklet mindre i Frihedens Interesse, end vi kunde ønske. Nærede vi ikke denne Frygt, kunde vi ingen hellere ønske valgt end han.

Amtmand Krabbe er født Adelsmand, og er det ogsaa i bedste Betydning; han er redelig og har aldrig haft til Hensigt forsætlig at forulempe Nogen; han har altid brugt sin Magt med Maadehold og Humanitet; han har i Conflicttilfælde stedse været beredt til først at række sin Undergivne Haanden til Forsoning; han har altid været villig til at hjælpe og trøste den, som under uheldige Forhold har henvendt sig til ham; han er opvakt og kundskabsrig — og han er nu, han har ophørt at være Embedsmand, den elskeligste Borger. Dog kan det ikke nægtes, hans Virksomhed som Amtmand burde have været større; men han finder, om ikke ganske, saa dog for en stor Del, sin Undskyldning i Sygdom og Svækkelse og flere Tilfældigheder, vi ikke finde det fornødent at omtale. Var imidlertid Krabbe i de senere Aar høist utilbøjelig til at bruge Pennen, idetmindste i længere Tid, har han, selv til Tider han ingenlunde kunde siges at være ved fuldt Helbred, mødt og arbejdet i Landvæsenscommissionen, Forligelsescommissionen og lignende Steder, og viist sjelden Iver, Kraft, Udholdenhed og Dygtighed. Han er derfor med alle Hensyn, nu han for en stor Deel har gjenvundet sin Sundhed, den af de trende Mænd vi ene finde os foranlediget til at anbefale Vælgerne. Han vil

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

sikkert paa en meget tilfredsstillende Maade kunne varetage en Landstingsmands Post. Han vil arbeide i samme Retning som vore Folketingsmænd, og han vil i høieste Maade kunne være dem og vor Øe, han elsker, til Nytte med sit sjeldne Kjendskab til dens Forhold.«

»Den frie Borger« fortsætter i Numret for 24. Decbr. den meget haanlige Omtale af Kapt. Rasch. Artiklen betegnes som indsendt, men den staar paa Spidsartiklens Plads og præsenteres i et meget fint typografisk Udstyr. Raschs Kundskaber og Dannelse staar »ikke paa noget højt Standpunkt, hæve sig vel næppe over det middelmaadige;« der »mangler ham grundig Indsigt, desuden har han langtfra Ordet saaledes i sin Magt, at han kan hævde sin Mening, saasnart den bliver angreben, ja det er vist ikke for meget sagt, at han ikke kan følge med og fuldelig opfatte et dannet Foredrag. Som Medlem af Landstinget vilde Hr. Rasch derfor blive meget underordnet og afhængig, og man maatte høilig beklage Bornholm, der ikke forstod Tiden og dens Krav bedre end at vælge Hr. H. P. Rasch til Landstingsmand.« Hans Virksomhed i Stænderforsamlingen i Roskilde gøres derefter til Genstand for en nærgaaende Kritik: hans Forsøg paa at faa Forslag frem er stadig mislykkedes; selv i de Sager, han selv har rejst, har Forsamlingen forbigaaet ham ved Nedsættelsen af Udvalg osv. Artiklen slutter saaledes: »Nu nære vi ingen Tvivl om, at Hr. Rasch som Landstingsmand nok kunde have Villie til at tale Øens og sin egen Sag, men det er den almindelige Mening, at han dertil mangler *Evnen*, og vi mene derfor, at det vilde være et stort Misgreb om han blev valgt, og *Vælgerne vare de, der høstede den største Skade.*«

I Bladet for 28. Decbr., altsaa Dagen før selve Landstingsvalget, findes en med Redaktørens Navn underskrevet Artikel, hvori Rasch betegnes som »et Nul som Landstingsmand«, og hvori der advares mod Provst With som »stemt for en større Embedsmagt og en ringere Folkefrihed, end jeg kunde ønske«. Valgmændene opfordres indtrængende til at stemme paa Krabbe, der »i Landstinget sikkert kan og vil fortjene Navnet af Øens første Borger; thi intet er denne Mand af Ære helligere end paa fyldestgjørende Maade ved sin Fremtids Daad at give Oprejsning for tidligere Svaghed.« Det oplyses, at Krabbe har købt en Gaard i Rønne og flere Ejendomme og vil leve paa Bornholm som Privatmand.

Paa dette Tidspunkt var alle Øens Valgmænd valgt. Det var sket den 21. Decbr.. I Rønne havde Deltagelsen været meget stor. Man havde delt sig efter Linien: With—Krabbe. Tilhængerne af Provsten sejrede med stort Flertal, nemlig med ca. 150 Stemmer mod knap 40. De 7 Valgmænd, der valgtes, var følgende: Overlærer Lefolii, Uhrmager Findanus Petersen, Skipper og Købmand H. P. Holm, Smedemestrene Hovald Holm og P. N. Holm, Købmand Thranum og Bøssemager F. Koefoed. — Det sejrende Parti bestod »næsten udelukkende af næringsdrivende Borgere, det andet af Embedsmænd og enkelte Borgere, fornemmelig de, som altid søge Embedsstandens eller Magtens Kjølvand.«*)

En af Valgmændene fra Rønne forsøgte i 11. Time at paavirke Stemningen til Fordel for Provst With. Han sammenkaldte gennem en Annonce i Bornholms Avis Valgmændene til et Møde selve Valgdagen foran Raadstuen i Rønne; Mødetiden var sat til Kl. 11, en Time før Valghandlingen begyndte. Der blev paa Mødet agiteret energisk for Provsten, men uden Resultat. Ved Valget maatte With nøjes med de 7 Stemmer fra Rønne, medens Krabbe fik 34 Stemmer; 1 Stemme faldt paa Løjtnant Holm, Simblegaard. Amtmanden var altsaa valgt allerede i første Omgang. Valgmanden fra Christiansø var ikke mødt, derimod alle de andre. Talrige Tilskuere overværede Afstemningen.

Valgene til den første Rigsdag efter Grundlovens Vedtagelse var nu afsluttede, og af Bornholmernes 3 Repræsentanter var den ene, Folketingsmanden fra Aakirkeby, Ritmester Koefoed en ægte Bornholmer, en solid Repræsentant for Øens gamle Bondeslægter, hvis Rygge var betydelig rankere end andre danske Bonderygge i de Tider; thi paa Bornholm havde ingen Adel kuet Jordens Dyrkere. De to andre Repræsentanter, Folketingsmanden fra Rønne og Landstingsmanden var begge uden familiemæssig Tilknytning til Øen, men de havde, skønt »førda«, forstaaet at gøre sig afholdte af Befolkningen ved deres jævne, forekommende og forstaaende Optræden. Dette gælder i særlig Grad Amtmand Krabbe.

Tilslutningen fra Vælgernes Side havde iøvrigt været paafaldende livlig. Ved de samlede Folketingsvalg i December

*) Citat fra »Den frie Borger« for 24/12 1849.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

1849 var der ikke mindre end 44 Kredse, i hvilke der overhovedet ikke fandt Afstemning Sted, men den eneste Kandidat valgt ved Kaaring, og i Jylland stemte gennemsnitlig kun 23 Procent af Vælgerne. Set paa denne Baggrund maa Valgdeltagelsen paa Bornholm siges at være overraskende stor.

Undersøger man nu, om den bornholmske Vælgerklasses Interesse for dette Valg skyldtes en bevidst Indstilling overfor Tidens politiske Problemer, synes Spørgsmaalet at maatte besvares benægtende. Nogen egentlig partipolitisk Opdeling kan vanskelig paavises og har i hvert Fald kun gjort sig gældende paa højst primitiv Maade. Mest fremtrædende er Delingen efter politiske Anskuelser, om dette Udtryk overhovedet kan benyttes i Forbindelse med de bornholmske Vælgere i 1849, i Bornholms 2. Kreds. De to Kandidater er forskelligt indstillede overfor de tre daværende politiske Partier: Højre, Centrum og Venstre. Meyn er Højremand, selv om han i sit Svar til »En Vælger« i Bornh. Avis for 27. Decbr. bevidner sin loyale Indstilling overfor Junigrundloven — dette gjorde ogsaa andre Højrekandidater udover Landet — medens Ritmester Koefoed hørte til Venstre (Bondevennerne). At det personlige ogsaa i denne Kreds har spillet en større Rolle end Kandidaternes politiske Meninger, er dog i høj Grad antageligt. Man foretrak den solide, dygtige Storbonde fremfor den unge, veltalende, men af fremmed Æt rundne Præstemand fra Neksø.

I Rønnekredsen synes Valget i udpræget Grad at have været en Deling efter personlige Sympatier. Der kan ikke ses nogen afgørende politisk Forskel mellem de to Kandidater, der mødte frem paa Valgdagen: Heggelund og Fog. De hørte begge til Centrums venstre Fløj, selv om det maaske er betænkeligt at forsøge at placere en Fribytter som Fog i Forhold til noget politisk Parti. Heggelund anbefaledes af Stender, skønt denne sidste hørte til Bondevennernes Parti! Naar Stender ikke vilde opstilles, skønt han havde betydelige Chancer for at blive valgt, skyldtes det utvivlsomt ikke mindst, at han først og fremmest vilde forhindre, at hans bitreste Uven Fog blev valgt. Ræsonnementet fra Fogs Modstandere synes at have været, at Bymanden Heggelund, der anbefaledes af Stender, Landboernes Førstemand i Kredsen, var sikker Favorit. Beregningen viste sig jo ogsaa at være rigtig.

Som antydet foran lod de politiske Partier i Danmark og

specielt Bondevennernes Parti, som var det eneste, der drev systematisk Valgagitation, Bornholmerne udkæmpe deres Strid om Mandaterne uden Indblanding. Efter Valget meddelte Partiets Organ »Almuevennen« Navnene paa de to Folketingsmænd, som var valgt paa Bornholm, og tilføjede, at deres politiske Standpunkter var Bladet aldeles ubekendt, men at de antagelig tilhørte Højre eller Centrum. I »Almuevennen« for 14. Decbr. ændredes denne Opfattelse, idet Bladet udtalte: »Af Bornholms tvende Valg falder nok det ene Koefoeds under Venstre. Det andet Heggelunds er i det mindste ikke et reactionært.«

De personlige Sympatier og Antipatier var dog i endnu højere Grad afgørende ved Landstingsvalget end ved Folketingsvalgene. Vel var de to Kandidater, Provst With og fhv. Amtmand Krabbe af forskellig politisk Indstilling, idet Provsten var Højremand, Amtmanden nærmest nationalliberal. Men det afgørende for Vælgerne synes dog at have været at give den af Regeringen afskedigede Amtmand et folkeligt Tillidsvotum til Tak for hans jævne og noble Færd som Embedsmand og Borger. Herom samlede man sig fra hele Øen; kun i Rønne var Ønsket om at se Sognepræsten, Øens Provst, som Landstingsmand saa stærkt, at Krabbes Tilhængere kom i Mindretal ved Valgmandsvalget.

Selv om man altsaa maa sige, at Valgrøret paa Bornholm i 1849 ikke repræsenterede en politisk Vækkelse, er der dog ved denne Lejlighed lagt en Interesse for Dagen, der ikke angaar Personerne alene, men ogsaa i nogen Grad de Samfundsspørgsmaal, som stod paa den politiske Dagsorden. Der er ingen Tvivl om, at de Samtaler, der i de Dage har fundet Sted mellem Slægtninge, Naboer og Genboer, om hvorvidt man skulde stemme, og hvem man i saa Fald skulde stemme paa, ogsaa har strejfet, hvilke Krav det vilde være rimeligt at stille til Folkets Repræsentanter, og paa hvilke Omraader indenfor Samfundet Reformarbejdet maatte sættes ind. Blikket begyndte ogsaa her paa Øen at rettes fra Dagliglivets Gerning i Stald og Mark, bag Disk og Pult til de noget videre Udsyn over de Vilkaar, hvorunder Nationen og dens enkelte Samfundsklasser levede sit Liv. Vi befinder os i Frihedsdagens allerførste Morgentimer. Søvnen har været lang. Men den danske Mand forberedte sig til at gøre Dagens Gerning. Nølende og famlende gik han til Arbejdet. Ogsaa til den saa

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

fjernt fra Monarkiets Hovedlande liggende Ø i Østersøen naaede Kaldet, og Folk begyndte at lytte.

3. PERSONERNE; BIOGRAFISKE DATA.

De Mænd paa Bornholm, som stod i første Række under de bornholmske Rigsdagsvalg i 1849 og Forberedelsen til disse, var, som det fremgaar af foranstaaende Redegørelse, følgende: Toldkasserer Heggelund, Ritmester H. M. Koefoed, fhv. Amtmand Krabbe, Proprietær A. Stender, Provst With, Procurator Fog, Pastor Meyn, Kaptajn H. P. Rasch, Købmand J. M. Nansen og Overlærer Lefolii. Af disse er Stender, With og Fog nærmere omtalt i foregaaende Afsnit; om de øvrige fremsættes efterfølgende biografiske Data.

Toldkasserer *Hans Frederik Jørgen Heggelund,*

Rønnekredsens første Folketingsmand, var født den 18/2 1791 i Hedensted ved Horsens som Søn af Degn Vilhelm Heggelund og Hustru Birthe Margrethe Schjøtt. Han var først Fuldmægtig paa Bornholms Amtskontor, men den 19/11 1822 udnævntes han til Toldoppebørselsbetjent i Neksø; herfra forflyttedes han til Rønne, hvor han den 5/10 1831 udnævntes til Toldkasserer. Den 28/6 1840 fik han Titel af Kammerraad. Den 20/5 1851 udnævntes han til Toldkasserer i Horsens. Knap et Par Maaneder efter, at han modtog denne Udnævnelse, nedlagde han sit Mandat som Folketingsmand, nemlig den 11/7 1851. Han faar som Embedsmand og Menneske det bedste Vidnesbyrd; selv hans Modkandidat, Procurator Fog, der ellers fór haardt og personligt frem imod dem, der stod ham i Vejen, gør fuld Honnør for Heggelund.

Som Folketingsmand viste H. Interesse for Øens Forhold og har bl. a. i 2 Artikler i Bornh. Avis (Nr. 5 og 6 i 1850) behandlet Spørgsmaalet, om hvilken Erstatning Øen maatte have for at opgive Retten til fri Brænderidrift. — Ellers synes Heggelund ikke at have givet sig af med Øens offentlige Forhold.

Heggelund giftede sig den 13/1 1838, ca. 47 Aar gammel, med Ida Annine Hasselriis, f. 1811, Datter af By- og Herredsskriver i Hasle Christian Larsen Hasselriis.

Heggelund døde i Horsens den 8/9 1860. Hans Enke overlevede ham i 40 Aar; hun døde i København 1900.

Major *Hans Madsen Koefoed,*

Aakirkebykredsens første Repræsentant i Folketinget, var født den 18/3 1792 paa Lauegaard i Aaker som Søn af Hans Conrad Koefoed (f. 1767, død 1829) og Hustru Gertrud Greiersdatter (f. 1764, død 1840). Lauegaard havde siden 1761 været i Slægtens Eje, idet Hans Madsen Koefoeds Farfader, Absalon Hansen Koefoed det nævnte Aar havde købt Gaarden. H. M. Koefoed giftede sig den 21/9 1816 med Maren Kirstine Sonne (f. 9/6 1797 paa 36. Slg., Risegaard i Aaker, som Datter af Ole Hansen Edvardsen Sonne (f. 1767, d. 1810) og Hustru Anna Cathrine Mahler (f. 1772, d. 1847), Datter af Sognepræst L. H. Mahler i Aaker.

I de første Aar boede det unge Par hos hans Forældre paa Lauegaard, derefter købte han 7. Slg., Tjørnebygaard i Poulsker. I 1830 — efter Faderens Død — blev Koefoed Ejer af sin Fødegaard, hvor han boede til 1866, i hvilket Aar han overdrog Gaarden til sin Søn og flyttede til Aakirkeby, hvor han havde bygget sig et Hus; her boede han som Rentier til sin Død den 17/4 1868.

Koefoed blev Sekondløjtnant ved Bornholms Milits 1809; 1818—19 gennemgik han et Par Aars Uddannelse ved Officersskolen i Næstved; han blev Premierløjtnant ved Øens Milits 1826; karakteriseret Kaptajn 1834; ansat som virkelig Premierløjtnant ved 4de Dragonkompagni 1836 og forsat i Premierløjtnans Nr. ved 1. Kompagni 1837; Ritmester et halvt Aar senere; Chef for Dragonernes 3. Eskadron 1847 og tjenstgørende Major 1855. Den 26/4 1863 tog han sin Afsked som Officer. Han blev udnævnt til Ridder af Dannebrog den 7/6 1859, paa hvilken Dag han uafbrudt havde været Officer ved Militsen i 50 Aar.

Major Koefoed var i 12 Aar, nemlig fra 1840—52, Formand for Sogneforstanderskabet i Aaker. I 1832 valgtes han ind i Bestyrelsen for den bornholmske Forening for »Hesteavlens Fremme«; senere valgtes han til Foreningens Direktør, hvilken Stilling han indtog til 1847, i hvilket Aar Foreningen synes at være gaaet op i Bornholms landøkonomiske Forening. Ogsaa denne Forening har paa forskellig Maade modtaget Støtte fra Major Koefoeds Side; thi paa Foreningens Generalforsamling den 15/6 1860 blev han paa Forslag af Bestyrelsen udnævnt til Æresmedlem. I Motiveringen henvistes dels til, at Koefoed var et af Foreningens ældste Medlem-

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

mer, dels til »den Iver, Interesse og Uegennytighed, som han stedse havde lagt for Dagen for Selskabets Vel og Fremme.«

Ved det første Valg i 1834 til Stænderforsamlingen valgtes Koefoed til Suppleant for Øernes 20. Landdistrikt (Bornholms østre og søndre Herreder), og ved Valget den 16/1 1841 blev han stænderdeputeret for samme Distrikt. I denne Stilling sad han i 6 Aar; ved det følgende Valg den 11/2 1847 blev han Suppleant. Han mødte i Stænderforsamlingen, der kun var samlet hvert 2det Aar, 1842, 44, 46 og 48.

Som omtalt i det foregaaende var han Orla Lehmanns ordførende Stiller ved Valget i December 1848; hans Valg til Folketingsmand for Aakirkebykredsen 1849 er ligeledes omtalt. Han repræsenterede kun Kredsen i een Valgperiode (1849—52). For hans Virksomhed paa Tinge vil der i det efterfølgende blive gjort Rede.

De mange og betydelige Tillidshverv, der saaledes blev betroet H. M. Koefoed, viser, at han havde sin Samtids Tillid i fuldt Maal. Der stod Respekt om Majoren fra Lauegaard. Han var stor og kraftig af Skikkelse, med en myndig og værdig Optræden uden mange Ord. Der fortælles, at det omkring 1830 kom til Optøjer i Aaker. Adolf Sonne, Loftsgaard, vilde sætte Hegn om sine Marker. Dette vakte Forbittrelse, da man hidtil havde været vant til, naar Høsten var i Hus, at lade Kreaturerne gaa til Græsning uden Hensyn til Markskel. Landmændene demonstrerede mod Loftsgaardsmanden, ja, det gik saa vidt, at der blev skudt gennem et Vindue. Dagen efter samledes Demonstranterne paany, men Koefoed, Lauegaard, red da ned til deres Samlingssted ved Saxebro og befalede dem at gaa hver til sit, da det ellers vilde gaa dem galt. Alle adlød, og Optøjerne blev ikke gentagne.*)

H. M. Koefoed og hans Hustru drev deres Gaard med stor Dygtighed. Der høstedes meget paa Lauegaard, og selv om Koefoeds sindige Natur holdt ham tilbage fra de helt uprøvede Eksperimenter, var han dog blandt de første, naar det gjaldt om at indføre nye og forbedrede Landbrugsmetoder. Af Breve til hans Hustru under hans før omtalte Ophold i

*) Dette og de efterfølgende Træk til Karakterisering af H. M. Koefoed er meddelt mig af dennes Sønnesøn, fhv. Landstingsmand P. Lund Koefoed.

Næstved 1818—19 ses det, at han indkøbte Kløverfrø til Udsaaning paa Gaarden hjemme, og dette var dengang ret ukendt paa Bornholm. — H. M. Koefoed var desuden meget

Major
Hans Madsen Koefoed.

nøjsom og sparsommelig. Naar han som Rigsdagsmand ved Samlingens Begyndelse rejste til København, medtog han en Fjerding Spegesild til eget Brug. Han blev da ogsaa en meget formuende Mand. Da han solgte Lauegaard (for 12.000 Rdl.), havde han den ikke alene gældfri, men han havde haft Midler til at give sine mange Børn en Medgift — foruden Udstyr — der androg mere end 3 Gange Gaardens Værdi! — Karakteristisk er det da ogsaa, at han var Modstander af Oprettelsen af en Kreditforening. Det vilde blot sætte Ejendomspriserne i Vejret, sagde han, til Skade for den unge Slægt og bidrage til, at Folk blev forgældede.

I Politik tog han Stade paa venstre Fløj. Partipolitiker blev han dog aldrig; han var hverken Taler eller Skribent, og terede for Partiet paa Bornholm. — Agitator var han mindst selv om han sluttede sig til Bondevennernes Parti, følte han sig dog ikke saaledes interesseret i dets Arbejde, at han agi-

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

af alt — og han havde ingen Føling med Partiets Ledelse eller dets Arbejde for at vække den danske Landbostand til politisk Forstaaelse og Kamp for dens Rettigheder. Hvad der særlig tiltrak ham i Bondevennernes Politik, var vel nok dette Partis stærke Krav om Sparsommelighed i Statens Husholdning og dets Opposition mod for høje Embedslønninger; men adskillige Træk viser, at han havde Hjerte for Smaafolk. Hans Hustru havde engang under hans Fraværelse vævet et Gulvtæppe og lagt det paa Gulvet i »den bedste Stue«; i Stedet for at blive glad udbrød Koefoed, da han saa det: »De Tæpped maa du tå væk, Moer; jå vil inte trø paa Tøj, naar många fattia Mænjesker fryza.«

Major Koefoed og hans Hustru levede et meget lykkeligt og smukt Familieliv. Der var 12 Børn i Ægteskabet, 5 Sønner og 7 Døtre; en Datter døde som ung; alle de andre giftede sig og bosatte sig paa Bornholm. Frugtbarheden indenfor Familien — »Lauegaardsfamilien« — var saa stor, at det ved en Familiesammenkomst i Almindingen 1932 blev opgjort, at der paa det Tidspunkt levede 680 Efterkommere af Major H. M. Koefoed og Hustru — heri dog iberegnet de indgiftede.*)

Amtmand *Ludvig Vilhelm Henrik Krabbe*

var født paa Sofiesminde ved Vejle den 22/2 1798. Han hørte til en gammel Adelsslægt, der gaar tilbage til Christian Krabbe Damsgaard, som første Gang er omtalt i 1505 og endnu var i Live i 1552. Christian Krabbe førte 3 Skraabjælker i sit Adelsskjold. Hans Sønnesøns Sønnesøns Søn var den virksomme dygtige Jorddrot Ole Henriksen Krabbe til Bjerre, Hastrup, Skaarup m. fl. Godser (1654—1728). Hans Søn, Oberst Georg Christopher Krabbe til Bjerre (1707—87) var Farfader til Amtmand Ludvig Krabbe. Faderen var Kammerjunker og Landsdommer Johan Ludvig Vilhelm K. (f. 26/11 1770, død 6/5 1842); Moderen: Fredericia Edel Benedicta von Bruggemann (f. 25/3 1777, separ. 1802, død 21/12 1846).

Krabbe blev Student fra Horsens lærde Skole 1817, juridisk Kandidat 1823, Volontør i Rentekammerets danske Kancelli (Finansministeriet) samme Aar, Avskultant i Rentekammeret 1825, arbejdede først paa Vejle, siden paa Aarhus Amtskontor 1828—37. Han var flere Gange konstitueret som Amtmand, inden han den 15/4 1837 blev udnævnt til Amtmand over Bornholms Amt. Om hans Suspension og senere Afskedigelse fra dette Embede den 19/8 1849 og Aarsagerne hertil er der gjort Rede andet Steds.*)

Den 31/5 1823 udnævntes han til Kammerjunker, den 31/3 1852 til Kammerherre.

Krabbe var gift med Thora Alvilda Christiane Elmquist (født 1814, død 1845), Datter af Overkrigskommissær Adolf Frederik E. og Helene Ambrosia Falandt. Fru Krabbe, der gjorde sig overordentlig afholdt i Rønne, stiftede denne Bys Børneasyl 1843. Bystyret har hædret hende ved at give en Gade i Rønne Navnet: »Fru Krabbes Vej«.

Som omtalt i det foregaaende blev Krabbe med overvældende Flertal valgt til Bornholms Landstingsmand den 29/12 1849; han genvalgtes den 3/6 1853 uden Modkandidat. Ved Landstingsvalget den 20/6 1855 valgtes han for 3. Gang; af 42 Valgmandsstemmer faldt de 38 paa Krabbe, 4 paa hans Modkandidat fra 1849, Provst With. — Han sad som Landstingsmand til sin Død den 3/11 1857. —

At Bornholms Vælgere med et saa overvældende Flertal udpegede Krabbe som deres Tillidsmand, umiddelbart efter at Regeringen med fuld saglig Berettigelse havde maattet fjerne ham fra hans Embede, fordi han ikke passede det paa tilfredsstillende Maade, skyldtes, at han ved sit jævne Væsen og den forstaaende Maade, hvorpaa han kom Øens Befolkning i Møde, havde skabt sig en enestaaende Yndest. Dette var ikke mindst Tilfældet hos Landboerne, der havde haft særlig meget med ham at gøre, fordi Udskiftningen af Bornholms Udmarksjorder for en stor Del faldt i hans Embedstid, og de havde her lært at sætte Pris paa ham paa Grund af hans Retskaffenhed, Redelighed og Tjenstvillighed. Det var ogsaa velkendt paa Bornholm, at han i Aarene før sin Afsked havde været hjemsøgt af alvorlige Sygdomme. Hans Hustru havde da plejet ham med den største Opofrelse. Hendes i Forvejen svagelige Helbred fik ved denne Lejlighed et

*) Se iøvrigt Stamtavlen Koefoed A Side 60—63 samt O. E. Sonne: Lauegaardsfamilien og den deri indgiftede Slægt, 3. Udg. 1924.

*) Bornholmske Samlinger, Bind 23, Afhandlingen: »Amtmand Krabbes Afskedigelse.«

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

Knæk, og kun 31 Aar gammel afgik hun ved Døden. Ægteskabet havde været overordentlig lykkeligt; Hustruens Død synes at have ført den i Forvejen svagelige Amtmand ind i en psykisk Ligegyldighedstilstand af sygelig Art, og hans trofaste Fortalere paa Bornholm fandt villigt Øre for den Betragtning, at der i Krabbes personlige Forhold var tilstrækkelig Undskyldning for hans Passivitet som Embedsmand.

Under Redegørelsen for Valgkampen er der i det foregaaende citeret adskillige Udtalelser saavel i Avisen som i »Den frie Borger«, der giver Udtryk for den Hengivenhed, hvormed den afskedigede Amtmand i vide Kredse omfattedes. I Herman Triers Bog: »Gaarden Nr. 8 Amagertorv, et historisk Tilbageblik« meddeles det, at Landstingsmand Krabbe omkring 1851 en enkelt Rigsdagssamling boede paa 2. Sal i dette Hus. Herman Trier omtaler Krabbe paa følgende Maade: »Hos Børnene i Huset paa Amagertorv bevaredes Billedet af ham som en smuk, soigneret, ikke meget høj, næsten hvidhaaret ældre Herre med fine aristokratiske Træk, en Slægtsskønhed, der bragte Husmoderen, da hans Datter lejede Værelserne til ham, til at udbryde, at aldrig havde hun set en dejligere Dame.«

Dette Vidnesbyrd stemmer godt med, hvad der iøvrigt foreligger om Krabbes Person og Optræden.*) Det er værd at lægge Mærke til, at han ogsaa fra officiel Side *efter* sin Afskedigelse fik en tydelig Gunstbevisning, idet han — som foran nævnt — 1852 udnævntes til Kammerherre. Det maa ogsaa siges, at han efter sit Valg til Landstingsmand søgte at vise, at han ikke længere var en svagelig og uenergisk Mand; han deltog med megen Iver i Landstingets Forhandlinger, og saasnart et Spørgsmaal kom frem, der berørte hans Valgkreds's Interesser, var han en ivrig Talsmand for disse. Han blev efter sin Afgang som Amtmand boende i Rønne, og han var blandt andet — fra 1852 — Medejer af Sorthat Kul- og Teglværk.

*) Læge M. K. Zahrtmann betegner i sin »Borringholms Historie«, Bind II, Side 317, Krabbe som en livsglad, højst selskabelig Mand, hvem tilsidst »Pligtdonten kedede«. Ved min nøje Gennemgang af, hvad der foreligger til Belysning af Krabbes Person, har jeg faaet et helt andet Syn paa denne Mands Karakter og Aarsagerne til hans mærkelige Skæbne end det, Dr. Zahrtmann giver Udtryk for.

Om hans Død beretter Herman Trier i forannævnte Bog følgende: »I Efteraaret 1857 boede han paa Knapstedgaard. Han blev angrebet af gastrisk Feber. Han var i afgjort Bedring, da han den 3/11 Kl. 4 Eftmd. ramtes af et Slagtilfælde, der dræbte ham med det samme. — Landstingets Formand meddelte Dagen efter hans Død i Landstinget uden anden Tilføjelse end, at det var en sørgelig Efterretning, han bragte. — Krabbes elskværdige, fordringsløse Personlighed havde i Virkeligheden skaffet ham mange Venner i Forsamlingen. Han havde været en human, frisindet og fædrelandskærlig Mand, en oplyst og brav Mand, en oprigtig Tilhænger af den konstitutionelle og nationale Sag.«

Krabbe blev begravet i Rønne. Fra Kirken bar Borgerrepræsentanterne den blomstersmykkede Kiste ud til Ligvognen, forspændt med fire Heste, og til en stemningsfuld Sørgemarsch bar Embedsmænd og Officerer ham til Graven, hvor han jordedes ved Siden af sin unge Hustru.

Det hed i den sidste Hilsen ved Graven:

»Her ved din ædle Hustrus Side
Dit Støv med Sorg vi sænke ned; —
Skønt end ej trættet af at stride,
Har Du alt fundet Dødens Fred:
Tro i det Kald, Dig Folket gav,
Gaar Du med Ære i Din Grav.«*)

Pastor *Carl August Meyn*

var født den 8/10 1813 i København som Søn af Johan Vilhelm M. og Hustru Sofie Marie Knie. Hans Fader var først Auditør og Regiments Kvartermester ved Livregimentets Dragoner, senere Lærer og Kirkesanger i Buddinge. — Meyn blev Student fra Metropolitanskolen 1831, cand. theol. 1835. Han blev Sognepræst i Poulsker den 23/4 39, den 19/3 47 forflyttedes han til Neksø og Bodilsker og den 3/2 57 til Sognekaldet Rønne og Knudsker; den 5/3 samme Aar blev han Provst for Bornholm. I denne Stilling virkede han i 13 Aar, nemlig til sin Død den 13/11 1870.

*) Kilder bl. a. C. J. Hagemanns Artikel i Bornh. Tid. Nr. 257, 1932; Bornh. Avis for 13/11 og 17/11 1857; »Rytterknægten« for 14/11 og 17/11 1857; Fædrelandet, Dagbladet og Berlingske Tidende for 4/11 1857; F. Barfod: Rigsdagskalender.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

Provst Meyn var 2 Gange gift. Det første Ægteskab blev indgaaet den 22/5 40 med Nikoline Sofie Hansen, født den 9/9 10 i Ejsing Sogn som Datter af Proprietær, Kammerraad

Provst Carl August Meyn.

Niels Teilmann Hansen og Hustru Juliane Marie Selmer. Denne Hustru døde den 27/9 65 i Rønne faa Maaneder efter, at Ægteparret havde holdt Sølvbryllup. — Meyn giftede sig 2. Gang den 20/11 66 med Henriette Emilie York, født 29/1 28 som Datter af Lærer ved Søakademiet Christian York (f. 1791 i Rønne, død 1857 i København) og Hustru Else Johanne Gude Prahl. — Provst Meyn blev derved Svoger til Pastor Jakob Claudius York, der efterfulgte ham som Provst paa Bornholm.

Det andet Ægteskab var barnløst; i det første Ægteskab var 6 Børn, bl. a. Herredsfoged Vilhelm Carl Christian Meyn, Lægerne Hans Peter Lillelund Meyn og Niels Teilmann Hansen Meyn.

Om Provst Meyns Optræden mod Orla Lehmann ved Valge i 1848 og hans forgæves Forsøg paa at blive Folketingsmand for Aakirkebykredsen i 1849 er fortalt i det foregaaende. Hans Interesse for offentlige Forhold gav sig ogsaa senere forskellige Udslag. Han talte ikke sjælden ved folkelige Sammenkomster, saaledes i 1864 ved en Grundlovsfest i Sommerlyst (om »Danmark«) og det følgende Aar ved en Grundlovsfest samme Sted (om »Bondevennerne og Reaktionen«). 1869 blev han valgt til Medlem af Rønne Byraad.

Som Præst og Menneske nød han almindelig Agtelse og Respekt. Ved hans Bortrejse fra Neksø i 1857 skrev Bladet »Rytterknægten«: »Som Præst i og udenfor Kirken, som Forretningsmand og som Borger i Kommunen har han erhvervet sig Højagtelse og Kærlighed.« Ved hans Død skrev Bornholms Avis: »Endskønt dette Dødsfald længe med Vished var forudset, og Sorgen derover forudfølt, vil Underretningen dog modtages med Vemod, ikke alene i den afdødes Menigheder, men over hele Bornholm, hvor han var almindelig agtet og afholdt.« Avisen betegner ham som en trofast og medfølende Sjælesørger, en udmærket forretningsdygtig og velvillig Provst, der uagtet yderlig legemlig Svaghed trofast arbejdede til det sidste.*)

Kaptajn *Hans Peter Rasch*

var født den 30/1 1791 som Søn af Peder Andersen Rasch, Ejer af 25. Slg., Slettegaard i Pedersker, og Hustru Benedikte Kirstine Kjøller. 1817 blev han Ejer af Eskildsgaard (Eskesgaard) i sit Fødesogn. Her boede han, indtil han i 1856 flyttede som Rentier til Rønne. Rasch var Løjtnant i Bornholms Milits og udnævntes i 1836 til Kaptajn i Bornholms Jægerkompagni. Han nød i udstrakt Grad sine Standsfællers Tillid. I 16 Aar, nemlig fra 1840—56 var han Formand for Sogneforstanderskabet i Pedersker, og fra 1842—56 var han Sognets Sandemand. I to Perioder, nemlig fra 1835—39 og fra 1847—48 sad han i Roskilde Stænderforsamling som Repræsentant for Bornholms østre og søndre Herreder (Ørnes 20. Landdistrikt). Hans Virksomhed som stænderdeputeret blev som omtalt i det foregaaende meget stærkt kritiseret i Bladet »Den frie Borger«, og det søgtes paavist, at Rasch ingen Rolle havde spillet i Stænderforsamlingen. Kritikken synes meget overdreven. Af selve den mod Rasch rettede Artikel

*) Se iøvrigt: C. J. Hagemanns Artikel: Bornholms Provster gennem 400 Aar i Bornholms Tidendes Julenummer for 1924.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

fremgaar det, at Rasch Gang paa Gang har været fremme med Forslag om Foranstaltninger til Fordel for sine Landsmænd. At Resultaterne ikke har været videre straalende, og at han ikke tidt er blevet indvalgt i Stænderforsamlingens Komiteer, behøver ikke at betyde, at han har været en middelmaadig Repræsentant; thi man maa erindre, at Stænderforsamlingen havde en meget aristokratisk Sammensætning, hvor selv de dygtigste Bønder havde vanskeligt ved at gøre sig gældende.

Ved Valget i December 1848 til den grundlovgivende Rigsdag optraadte Rasch sammen med H. M. Koefoed, Lauegaard, som Stiller for Orla Lehmann, og ved Landstingsvalget i 1849 har der blandt de bornholmske Landboere aabenbart været betydelig Stemning for at søge Rasch valgt. Han indtog paa det Tidspunkt Tillidsposten som Formand for Bornholms Landkommunalforening, der — saavidt jeg ved — svarede til den nuværende Landøkonomiske Forening.

Kaptajn Rasch var tre Gange gift, 1. Gang med Karen Kirstine Henningsdatter, født 1790, død 21/6 1822, Enke efter Hans Madsen Koefoed, Ejer af Eskildsgaard i Pedersker. Dette Ægteskab blev indgaaet den 18/10 1817, og det var ved dette Giftermaal, at Rasch blev Ejer af forannævnte Gaard. Det eneste Barn i dette Ægteskab, Hansine Benedikte Kirstine Rasch, f. 25/8 20, blev 9/4 47 viet til Ole Olsen, Ejer af 20. Slgd., St. Krusegaard i Aaker, i hvilket Ægteskab var Datteren Caroline Kirstine Olsen, Sognepræst i Østermarie J. A. Petersens første Hustru (død i Kallundborg 1878, 31 Aar gammel).

Faa Maaneder efter sin første Hustrus Død, nemlig d. 10/10 22, giftede H. P. Rasch sig med Ane Catrine Koefoed, f. 4/2 1800, død 15/8 33, Datter af Eskildsgaards tidligere Ejer Mads Koefoed og dennes anden Hustru Anna Cathrine Riis. H. P. Raschs anden Hustru var Søster til hans første Hustrus første Mand. I dette Ægteskab var 5 Børn, af hvilke ingen efterlod sig Afkom. En Datter var gift med Kæmner Jens Christian Lund, Aakirkeby.

Den 31/1 1834 giftede H. P. Rasch sig paany, nemlig med Karen Kirstine Thomsen, død 21/3 1847, Datter af Sandemand Anders Thomsen, Grubbegaard i Pedersker, og Ane Kirstine Hansdatter. I dette tredie Ægteskab var ligeledes 5

Børn, af hvilke i al Fald de fire yngste ikke efterlod sig Afkom.*)

H. P. Rasch blev 70 Aar gammel. Han døde i Rønne den 28/10 1861.

Overlærer *Hans Henrik Lefolii*

var født den 19/2 1819 paa Christianshavn som Søn af Urtekræmmer Jakob Severin Lefolii (født 14/11 1788, død 24/5 1870) og Hustru Ane Abelone Juel (født 23/9 1795, død 6/5 1879). Slægten stammer fra Mecklenburg, og Familienavnet var oprindelig Livonius.

Han blev Student 1837 fra Borgerdydskolen paa Kristianshavn; som Student underviste han en Del ved københavnske Privatskoler; 1842 tog han filologisk Embedseksamen med laudabilis. Efter et Aars Tid at have været Adjunkt i Sorø, blev han 6/7 1844 Overlærer ved den lærde Skole i Rønne, hvor han virkede i ti Aar, nemlig til 15/7 1854, paa hvilket Tidspunkt han udnævntes til Overlærer i Odense. 25/6 1866 overtog han Embedet som Rektor ved Katedralskolen i Viborg; efter 26 Aars Rektorgerning søgte han 5/5 1892 Afsked paa Grund af Alder og Svagelighed. — Han flyttede til København; han døde 7/4 1908 i Charlottenlund.

Lefolii var to Gange gift. Han viedes første Gang den 24/8 1844 (altsaa godt en Maaned efter at han havde faaet Embedet ved Rønne Skole) til Nikoline Timothea Christiane Schouw, født 7/12 1819 i Helsingør som Datter af Adjunkt Hans S. og Hustru Christine Margrethe Petersen. Hun døde i Rønne 17/11 1845, altsaa efter godt et Aars Ægteskab. — Efter at have været Enkemand i 17 Aar giftede Lefolii sig den 2/5 1862 i Odense med Christiane Dorthea Julie Strandbygaard, født den 25/7 1832 som Datter af Gaardejer Bertel Rindom S. (Ejer af Borgensgaard i Vedersø Sogn, Ringkøbing Amt) og Hustru Mette f. Lægaard.

Lefolii har virket en Del som Forfatter og er som saadan paavirket af Grundtvig.**) I den Tid, han var paa Bornholm, viste han megen Interesse for Politik og optraadte i Forhandlinger om politiske Emner i Rønne Borgerforening. Ved Prø-

*) Se iøvrigt Stamtavlen Koefoed A, Side 75, 129 og 157—58.

**) Se Udtalelse i Bornh.s Avis 1887 Nr. 164, optaget efter Jyllandsposten.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

vevalget paa Raadstuen i Rønne forud for Folketingsvalget i 1849 fik han da ogsaa det tredie højeste Stemmetal, men siden blev hans Kandidatur opgivet. Grunden hertil skulde, efter hvad den nyvalgte Folketingsmand Heggelund i en bitter og stærkt personlig formet Bladpolemik mellem ham og Lefolii paastod, være den, at Lefolii var kommunistisk indstillet! Paastanden lyder meget pudsig og er formentlig væsentlig baseret paa, at Lefolii, der var en teoretiserende Natur, i almindelige akademiske Vendinger har udtalt sig forstaaende om visse Punkter i Karl Marx Lære, der i disse Aar begyndte at vække Opmærksomhed, men her i Landet nærmest var Genstand for akademisk Disput.

Købmand *Jens Müller Nansen*

var født i Rønne den 4/6 1796 som Søn af Procurator Michael Nansen Müller (1750—1800) og Hustru Marie Margrethe Grønlund. Procurator Müller var en Søn af Landsdommer paa Bornholm Anker Anthoni Müller (1718—1773) og Hustru Elisabeth Magdalene Nansen (1722—1768), hvis Fader Michael Nansen ligeledes var bornholmsk Landsdommer.

I 1820 nedsatte J. M. Nansen sig som Købmand og Skibsbygger i Svaneke. Oprindelig boede han i den gamle Gaard, der nu er Afholdshjem, og som skal være bygget af Sognepræst i Ibsker-Svaneke Christian Valeur (1721—1779), der aldrig naaede at flytte ind i Huset, over hvis Indgangsdør der endnu findes en Bjælke med følgende Indskrift: »Benedictione Dei et industria hæc Domus erecta est 14 August MDCCLXV Christian Valeur Marie Margrethe Meier.« Selv byggede Nansen den mærkelige kantede Ejendom lige Nord for den nuværende Brugsforening; den var oprindelig bestemt til Pakhus. Foruden Købmandsforretning drev Nansen Skibsbyggeri og skal have bygget ikke faa Skibe. I den gamle Havn fandtes et Brohoved, der var sammenholdt af svære pommerske Bjælker, og som benævntes »Nansens Hoved«. Det modstod Stormfloden 1872, men blev nedrevet ved den senere foretagne Uddybning og Udvidelse af Havnen.

Efter hvad gamle Folk i Svaneke beretter, skal Nansen have været en meget punktlig og streng Mand. At han ogsaa var en dygtig og driftig Mand, fremgaar af forskellige efterladte Vidnesbyrd. Saaledes findes i Bornholms Avis for 1838 Nr. 13 en Artikel af Chr. Fog om bornholmske Forhold i 1837, hvori det hedder: »I Neksø og Svaneke have tvende betydelige Fartøjer, hvis Tilværelse kan tilskrives vore virksomme Mænd, Capt. *Hansen* og Købmand *Nansen,* forladt Stabelen. Det i Svaneke byggede er især et skønt Fartøj, og er allerede paa Reise til Amerika, hvorhen aldrig noget bornholmsk Skib forhen har sejlet.« I Thaarups Bog: »Bornholms Amt og Christiansø« (1839) findes Nansen omtalt to Gange. Side 161 fortælles det, at Rentekammeret (ɔ: Finansministeriet) »efter en dertil af Amtmanden givet Foranledning« har anskaffet for egen Regning og oversendt til Bornholm tre Kornrensemaskiner, som er tilstillet Købmand Nansen og Konsul Hansen i Svaneke samt Kapt. Dam i Aakirkeby. — Side 352 omtales Nansen »som en af de Mænd, der har ladet bygge og forestaaet Bygninger af Fartøjer paa Bornholm med en priselig Virksomhed.« I 1851 blev han dekoreret med Fortjenstmedaljen i Guld.

Købmand Nansen nød efter alt at dømme megen Anseelse blandt sine Landsmænd. I 1847 valgtes han til stænderdeputeret for de bornholmske Købstæder, i den foregaaende Periode havde han været Stændersuppleant. Ved Valget i 1849 nævntes han gentagne Gange som Kandidat til Folketinget, uden at han dog blev opstillet. Han var ogsaa Konsul og Strandingskommissær.

Hans sidste Dage blev triste. Han blev for anden Gang Enkemand, og hans Forretning gik tilbage; det menes endog, at han gik fallit. Pakhuset, han havde bygget, blev omdannet til Beboelse, og her døde han den 1/6 1864. Han blev begravet den 6/6 paa Svaneke Kirkegaard. Gravstedet er nu sløjfet.

Nansen var 2 Gange gift; hans 1ste Hustru hed Susanne Marie Olivarius; efter hende var der Skifte den 1/3 1825 (Svaneke Skifteprotokol). Hans 2den Hustru var Karen Kristine Lind. I det første Ægteskab var der en Søn, Carl Sophus Finchenhagen Nansen, der blev Styrmand. I 2det Ægteskab var der 2 Døtre og en Søn, Anton Nansen, der blev gift i København. Den ældste Datter, Marie N., født 22/5 1826, blev gift (den 18/10 54) med Skibsfører Hans Kjøller (født 4/10 1817 som Søn af Ritmester Hans K., Brændesgaard i Ibsker, og Hustru Christine Sophie Kofoed fra Ladegaard i Klemensker); han boede først i København, senere i Rønne. Den yngste Datter Oliva blev gift med Skomagermester i Svaneke Peter Antonius Petersen og havde efter hans Død

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

(1875) en Pogeskole (»Kjælinjaskola«) i Byen; hun havde en Datter og en Søn, der blev Farvermester i København; han er død, men skal have efterladt sig et Par endnu levende Børn.

4. DE BORNHOLMSKE RIGSDAGSMÆND HEGGELUND, KOEFOED OG KRABBES VIRKSOMHED I RIGSDAGEN 1850—51.

Resultatet af de første Folketingsvalg havde været stærkt venstrepræget, især paa Øerne; her havde Bondevennerne sejret i 33 af de 46 Valgkredse. De mest kendte af Venstres Folketingsmænd for Øerne var foruden de 3 Førere Tscherning, Balthasar Christensen og J. A. Hansen, Præsterne Grundtvig og Boisen, den unge Sagfører C. Alberti, Skolelærer Gleerup, Historikeren Fr. Barfod, Major Andræ og Højesteretsadvokat Rotwitt, som senere blev Konsejlspræsident. I Jylland var der mest valgt Embedsmænd, især Præster, uden Hensyn til deres politiske Standpunkt; ogsaa en Del af disse stod Bondevennerne nær, f. Eks. Gert Winther, B. Ree og den gamle Frihedsmand M. Drewsen, det første Folketings Alderspræsident. De nationalliberale var ikke saa talstærke som Bondevennerne, men de havde faaet de fleste af deres Førere valgt: Hall, Clausen, Krieger, Madvig, Monrad m. fl., Mænd der paa Grund af deres Dygtighed og Veltalenhed hurtigt fik afgørende Indflydelse paa Tingets Arbejde og satte Præget paa dets Forhandlinger, selv om deres Parti var i Mindretal. — Højre havde kun opnaaet at faa valgt ganske faa Repræsentanter og savnede fremragende Førere, men man hjalp sig ved at søge Føling med de nationalliberales højre Fløj, der i almindelige samfundsmæssige Spørgsmaal stod Højre nær; fælles var desuden Frygten for Bondevennerne og deres efter Datidens Opfattelse radikale Krav, især paa Landbolovgivningens Omraade.

Af de 100 Folketingsmænd var kun de 17 Gaardejere og 5 Proprietærer. Handelsstanden havde kun 1 Repræsentant, Industri og Haandværk 7. Der var ikke valgt en eneste Godsejer, derimod 48 Embedsmænd og 21 Skolemænd, Redaktører og Bestillingsmænd.

Landstinget var væsentlig anderledes sammensat. Af de 51 Medlemmer var kun 13 Embedsmænd. Godsejerne havde 7, Proprietærer og Gaardmænd 16 Repræsentanter. I politisk

Henseende var Landstinget langt mindre venstrepræget end Folketinget. Den indirekte Valgmaade havde svaret til sine Skaberes Forventning og virket som en konservativ Garanti. Iøvrigt var i begge Ting Grænsen mellem Partierne stærkt flydende.

Den nyvalgte Rigsdag samledes i København den 30. Januar 1850. Dens Arbejdsstof var overordentlig stort, og den tog med god Vilje fat paa at rette op, hvad der var forsømt under Enevælden.

De tre bornholmske Rigsdagsmænd kom først til København den 26. Februar, altsaa 4 Uger efter at Rigsdagens Arbejde var begyndt. De to Folketingsmænd indfandt sig første Gang — samtidig — i Tingets 21. Møde og fik deres Valgbreve godkendt; samme Dag mødte Krabbe i Landstinget i dettes 17. Møde og blev efter at have aflagt Eden godkendt som Medlem af Tinget.

Aarsagen til, at Repræsentanterne fra Bornholm saa sent naaede frem til Christiansborg, var de Vanskeligheder, som den overordentlig strenge Vinter i de første Maaneder af Aaret 1850 lagde for Skibsfarten i Østersøen. Omkring Midten af Januar ophørte Forbindelsen mellem Bornholm og København; ogsaa andre Havne paa Sjælland var tillagte, og man forsøgte i den kommende Tid helt ind i April Maaned at naa til Hovedstaden over Sverige, oftest ved Benyttelse af Ystad Havn, men ogsaa denne Forbindelse var tidt afbrudt. I et Indlæg i Bornholms Avis for 8. Februar meddeler Folketingsmand Heggelund og Landstingsmand Krabbe, at det er dem bekendt, at deres Vælgere har ytret Utilfredshed over, at de ikke har gjort noget mere for at komme over til København; denne Kritik er ikke berettiget; de har ligesom Folketingsmand Koefoed haft alt rede til Afrejse den 18. Februar, men 12 Rønneskippere har paa Postkontoret afgivet skriftlig Erklæring om, at Sejlads paa sjællandsk Havn under de daværende Forhold var forbundet med yderste Fare. Ogsaa Sejladsen paa Ystad var meget vanskelig, hvortil kom, at Sverige havde spærret alle Havne undtagen Gøteborg, Helsingborg og Karlskrona med saa strenge Karantænebestemmelser — Europa var jo i de Aar stærkt hærget af Kolera —, at man skulde være forsynet med særlige Karantænepas for at komme i Land, og saadanne havde de bornholmske Rigsdagsmænd endnu ikke opnaaet trods fremsat Anmodning.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

Den svenske Konsul paa Bornholm havde pure nægtet at udstede Konsulatpas for de tre Herrer. Formodentlig er der senere opnaaet en Ordning, for den 23. Februar afrejste de alle tre med Jagten »Marie Sophie«, Skipper O. Ølsted fra Rønne til Ystad, for derfra at begive sig til København.

Folketingsmændene Heggelund og H. M. Koefoed synes at have holdt nøje Føling med hinanden, ikke alene for at virke sammen om de særlige bornholmske Interesser, men ogsaa i almindelige politiske Spørgsmaal. Ser man Listen over Afstemningerne igennem i de to Rigsdagssamlinger, de begge sad i Folketinget, vil man se, at de næsten altid har stemt ens. Ingen af dem kom til at spille nogen betydelig Rolle indenfor Tinget eller præge nogen Del af dets Lovgivningsarbejde. De fik ikke Sæde i noget vigtigere Udvalg. Derimod varetog de energisk og med ret gode Resultater deres Ø's særlige Interesser. Stærkt talende var ingen af dem. Toldkasserer Heggelund havde kun Ordet 10 Gange i de 2 Samlinger, hvori han deltog; Ritmester Koefoed var Medlem i 3 Samlinger og havde i den Tid ligeledes Ordet 10 Gange; alle hans Indlæg var af lokal Art.

Folketingsmand Heggelund holdt sin Jomfrutale i Tinget ved 2. Behandling af et Lovforslag om en Krigsskat for 1850. Det gjaldt om at tilvejebringe 4,320,000 Rdl. til Dækning af Krigsførelsens Udgifter. Hovedparten tænktes taget ind ved en Forhøjelse af Hartkornsskatten, Resten (ca. 2/5) foresloges fordelt ved Toldskatternes og Bygningsskattens Forhøjelse, Afgift af Renteindtægter, Krigsskat paa Gager og Pensioner samt Næringsbeviser. Dette Lovforslag berørte i høj Grad Bornholms Særstilling i skattemæssig Henseende, og Heggelund søgte at værge denne bedst muligt. Hans Udtalelser (i Folketingets Møde den 8/4 1850) lød — med enkelte Udeladelser — saaledes (Folketingets Forhandlinger, Rigsdagens 1. Session 1850, Side 2617): »Ved Lovudkastet om Ophævelse af flere ældre Skatter og om Vederlag derfor er bemærket, at de bornholmske Købstæders ældre Bidrag til Statsfornødenhederne i Forhold til Landets øvrige Kjøbstæder har været som 1 til 3; men med Hensyn til at Stænderskatten er svaret lige af alle Kjøbstæder, og at altsaa Udgifterne for Rigsdagen vilde blive at udrede paa samme Maade, vilde disse forskjellige Ansættelser lettest udjævnes ved i det Hele at ansætte Forholdet som 1 til 2. Da den foreslaaede Afgift er af

Betydenhed for de bornholmske Kjøbstæder, har jeg troet, at jeg ikke burde undlade at henlede Thingets Opmærksomhed paa det — som jeg troer — retfærdige Krav, Øens Indvaanere maae anses at have til at Afgiften ikkun bliver opkrævet med det halve Beløb, som begrundet i den ældre Skattenorm, i Øens særegne Beliggenhed og Kjøbstædernes Beskaffenhed. At fremføre fuldgyldige Argumenter for at conservere en Rettighed, som ikke er knyttet til visse Betingelser, kan ikke ligefrem være fornødent, men jeg ønsker dog at anføre nogle Data og Oplysninger, der, som jeg haaber, ville være tilstrækkelige til at vise, at Øen bør beholde den Skattemoderation, som hidtil har været den tilstaaet. Det er saaledes i Almindelighed antaget, naar ikke særlige Omstændigheder foranledige Undtagelse, som i nærværende Sag ikke er Tilfældet, at Størrelsen af en Købstads Opland og dettes Beskaffenhed er den sikreste Maalestok for dens Indtægtskilder og Næringsdrift, og i saa Henseende er vistnok Øens Kjøbstæder uheldigere stillet end de andre Provindsers Stæder. Medens Folketallet i samtlige Kjøbstæder i Danmark, Kjøbenhavn med Sjælland undtagne, i Forhold til Landdistricterne er som 1 til 7, er det paa Bornholm som 1 til 2. Som Følge deraf og at der paa Øens 10 Qvadratmil, hvoraf ¼ aldrig har været under Ploven, gives 7 Kjøbstæder, kunne deres Indtægtskilder ikke hidrøre fra Kjøbstadnæring, men haves for en stor Del af Jordbrug og Fiskeri. En af disse Kjøbstæder, Aakirkebye, med en Befolkning af 5 a 600 Indvaanere, har en Omkreds, som neppe er ringere, end Kjøbenhavns, men er i Virkeligheden kun en ringe Landsby; thi naar undtages 3 smaa Handlende og ligesaa mange Værtshusholdere, leve de fleste Indvaanere af Agerbrug og det af meget smaae Lodder, saa at de maa regnes til Husmandsclassen paa Landet. 3 andre Kjøbstæder, nemlig Hasle, Allinge og Sandvig, ere af lignende Beskaffenhed, men da de ligge ved Søen, have de nogen Indtægt af Fiskeri. Hasle har desuden Indtægt af et Kulværk. De 3 øvrige Byer ere noget mere kjøbstadsmæssige, især hvad angaar den største, nemlig Rønne. Men den har ogsaa lige saa stor Folkemængde, som de andre Kjøbstæder tilsammen, saa at Næringsdriften er deelt alt for meget, hvilket isærdeleshed ses deraf at de fleste Haandværkere kun arbejde med egne Hænder. Endvidere kan exempelvis anføres, at der gives 40 til 50 Uhrmagere, som aarlig forfærdige 14—

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

1500 af de bekjendte Stueuhre, hvorfor Prisen paa Stedet er 7 Rbd., men naar fradrages ⅓ for Materialer og Redskaber, giver det øvrige ikke 3 Mk. daglig for Fabrikanten og Familie at leve af. Der gives 121 Borgere, som ikke have kunnet angive nogen egentlig Næringsvej, og ere antegnede som Dagleiere, 116 som Fiskere og Sømænd. Byen har 918 Gaarde og Huse, som ere forsikrede for 138000 Rbd., og af disse er 400 forsikrede for under 200 Rbd. Samtlige Bornholms Kjøbstæder ere forsikrede for 1/34 Deel af hvad samtlige Danmarks Kjøbstæder ere forsikrede for; men Krigsskatten er foreslaaet at skulle udgøre 1/16 af Summen for alle Kjøbstæder. Til yderligere Bestyrkelse for Uligheden imellem Øens og de andre Provindsers Kjøbstæder maa jeg bemærke, at for hver Dalers Krigsskat, som de fyenske Stæder staar ansatte for, have de et Opland af 3 Tdr. Hartkorn, Lollands og Falsters 4 Tdr. Hartkorn, men Bornholms Byer knap 1 Tønde Hartkorn. Ved Lovudkastet er Øens Hartkorn ansat til halv Krigsskat med det øvrige Hartkorn og jeg haaber at den ærede Forsamling vil billige, at Øens Kjøbstæder ansættes i samme Forhold, som ikke kan anses for nogen Begunstigelse, hvortil Øen dog har Adkomst ved den Forklaring, som er givet i Rescriptet af 21 September 1770 af de Øen i sin Tid meddelte Privilegier, som den nu lovgivende Magt, ligesaa lidet som den forrige Regering, kan ville gaa for nær. Udvalgets Forslag, at Krigsskatten skulde fordeles mellem Kjøbstæderne efter Bygningernes Assurancesum, tillader jeg mig at anbefale; thi som det i Betænkningen er bemærket, er det i Reglen en Sandhed, at den større og mindre Velstand saavel for en heel By, som for den Enkelte, afpræger sig i Boligens Beskaffenhed. Selv efter denne Fordeling vilde dog de større Kjøbstæder blive mindre besværede med Krigsskatten end Smaastæderne. Skulde den ærede Forsamling ikke komme til det Resultat at vedtage Fordelingen efter Assurancesummerne, forbeholder jeg mig et Ændringsforslag for Øens Kjøbstæder, ved Sagens 3' Behandling.

Ligesom jeg har anseet det for min Pligt at relevere det her Anførte, saaledes bør jeg ogsaa tilføie, at det ingenlunde har været min Hensigt at søge at unddrage de bornholmske Kjøbstæder fra at deltage i Krigsskatten i Forhold til deres Evne; thi den samme Stemning findes paa Bornholm som i det øvrige Danmark, at man er redebon til at yde sin Skjærv til

Krigens Førelse, saalænge det ansees for fornødent, samt at man har det faste Forsæt hellere at gjøre enhver Opoffrelse, end at Regjeringen skulde aflade at forfægte vor retfærdige Sag til det yderste.«

Den Fordeling efter Assurancesummen, som Heggelund ønskede overensstemmende med et Ændringsforslag fra det nedsatte Udvalg, blev opretholdt ved Lovforslagets endelige Vedtagelse.

Den næste Udtalelse af Interesse, som Heggelund fremsatte i Tinget, faldt under Behandlingen af et Lovforslag om Oprettelse af Kreditforeninger for Grundejere. Ogsaa denne Tale refererede sig til bornholmske Forhold og lød saaledes:

»Endskjøndt Trangen til en saadan Indretning som den foreslaaede Creditforening er almindelig erkjendt, skal jeg dog tillade mig at yttre, at det i mit Hjem i mange Aar sjelden har været muligt at erholde Laan uden til 8 a 15 pCt., og det for solide Laantagere. At saadan Rente efter vore Forhold er for høj, vil vist Ingen benægte, og at denne Pengemangel har hindret mange Forbedringer i Landvæsenet og i andre Retninger, er vist, saavelsom at den har hemmet Handel og Omsætning. Man maa derfor ønske, at den ærede Forsamling vil give Forslaget den fornødne Understøttelse.«

Kort efter behandlede Folketinget et Lovforslag om Ophævelse af flere ældre Skatter; til Erstatning for disse skulde der udskrives en ny Skat, hvis Størrelse hvert Aar skulde fastsættes paa Finansloven; Beløbet skulde derefter fordeles mellem Landdistrikter og Købstæder efter Folkemængden. Angaaende Fordelingen indenfor den enkelte Købstad og Landdistrikt var der fastsat nærmere Regler. Saavel Købstæderne som Landdistrikterne paa Bornholm var i det oprindelige Lovforslag kun sat til halv Skatteydelse i Forhold til det øvrige Land, men selv med denne Favør vilde Øen komme til at staa væsentlig ugunstigere end tidligere. For Landets Vedkommende vilde der saaledes fremkomme en Forhøjelse paa ca. 90 %. Dette havde Heggelund og H. M. Koefoed nærmere paavist ved en Skrivelse til det nedsatte Folketingsudvalg,*) og dettes Flertal havde taget Hensyn hertil og stillet Forslag om saa betydelige Lempelser, at Bornholms hidtil gunstige Stilling ikke afgørende ændredes for

*) Skrivelsen er offentliggjort i Bornholms Avis for 12/4 1850.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

Landets Vedkommende; derimod blev Købstæderne stillet væsentligt ugunstigere end før. — Da Lovforslaget kom til 2. Behandling i Tinget, tog Heggelund Ordet og fremførte (i Mødet den 16/4 1850) en motiveret Anbefaling for Udvalgsflertallets Ændringsforslag, idet han bl. a. ytrede (Folketingets Forh. 1850, Side 3101—03):

»Bornholm har stedse havt sit eget Militairvæsen, og skal efter Værnepligtsloven fremdeles beholde samme, hvortil af Statskassen ikke udredes videre end hvad angaaer Anskaffelse og Vedligeholdelse af Armatur og Ammunitions-Sager samt en meget lav Gage til Milicens Officierer, 124 Rbd. aarligt til en Compagniechef, og i Forhold dertil til de øvrige Officerer. De menige Militaire og Underofficerer, med Undtagelse af nogle Constabler, blive ikke lønnede eller uniformerede af Staten, ligesom og de yngste Lieutenanter i Almindelighed maae tjene uden Lønning i flere Aar, indtil de kunne indtræde i de gagerede Pladser. Hvad in specie Cavalleriet angaaer, da bliver af Øens 15 Præstegaarde, og cr. 950 Bøndergaarde udredet 500 Rytterheste og de behøvende Officeerheste, hvilke alle af Udrederne blive forsynede med alt Fornødent, naar de bruges i Tjenesten eller ved de aarlige Øvelser. I forrige Krig bleve disse Heste efter Omgang brugte saaledes, at omtrent en Fjerdedel stadig var indkaldt og gjorde Tjeneste i 5 Dage, hvorefter de vare frie i 10 à 15 Dage og maatte i Tjenesten af Eieren fødes udenfor Hjemmet, hvilken Forpligtelse endnu finder Sted, naar Nødvendigheden maatte fordre saadant. Mandskabet erholder da 10 à 12 Sk. daglig Lønning. En lignende Byrde paahviler alle de øvrige Militaire, der ere tjenstpligtige, indtil deres 50 Aar, og for nogle Afdelinger indtil det 60de Aar, hvorfra i Regelen ingen Bornholmer er undtagen, saa at den hele militaire Styrke udgjør henved 6000 Mand, hvilket er over en Femtedeel af Befolkningen. Endvidere udredes af Landboerne, uden Godtgjørelse, Bespænding til Feltkanoner og Ammunitions-Vogne samt Frikjørsler til militaire Tjenestereiser.

Naar disse for Øen særegne Byrder skulle vedblive, fordrer Retfærdighed, at der gives nogle tilsvarende Lettelser og den militaire Indretning maatte i det Hele omordnes, hvis nogen Forandring skulde skee med en enkelt Branche.«

I det følgende Møde (den 17/4) tog H. M. Koefoed Ordet og støttede og supplerede Heggelunds Udtalelse den foregaaende Dag, idet han udtalte (Folketingets Forh. 1850, Side 3159—60):

»Det paaligger Bornholms Militse at holde sig selv med Uniform; og jeg skal derfor tillade mig lidt nærmere at belyse, hvad Betydning det kan have. For henved 2 Aar siden blev det bestemt, at de Militaire skulde anlægge en aldeles ny, forandret Uniform, og det blev derhos paalagt Mandskabet, saa snart som muligt, at anskaffe sig samme. En stor Deel, eller vel endog den største Deel af Mandskabet, fik den ogsaa anskaffet til Exerceertiden i forrige Sommer, og dem, som ikke da havde faaet den, blev det strengt paalagt at være forsynede dermed til Foraaret iaar. Denne Uniform er næsten ganske som den, Mandskabet af den øvrige Armee nu bærer, navnlig ved Infanteriet og Artilleriet i Armeen, og en saadan Uniform kan dog vistnok ikke for en Mand anskaffes for ringere end i det Mindste 16 Rbd.; det vilde altsaa udgjøre for de noget over 5000 Mand, som fortiden er stillede under Gevær eller Vaaben, en Udgift af i det Mindste 80.000 Rbd. Nu kunne vistnok disse Uniformer holde ud endeel Aar efter den Tjeneste, der haves, men dog ingenlunde hele Mandens Tjenestetid, som i Regelen er noget over 30 Aar; den maatte da vel i det Mindste anskaffes ny et Par Gange i den Tid. Dette, i Forbindelse med de Uniformer, der anskaffes for nye Recrutter, som hvert Aar tiltræde, som udgjøre lidt over 200, vil altsaa udgjøre aarligt en Udgift af i det Mindste 8 à 10.000 Rbd. De Udgifter, som Indbyggerne selv præstere til Militsen, saasom Beklædning, Kost, Indqvartering, Hestehold m. v., ville saaledes vistnok udgjøre aarligt omtrent henved 25.000 Rbd., og om end denne Sum ikke passerer Statskassen, saa troer jeg dog, at den nok vil kunne ansees som en Skat for Øen. Jeg har fundet det ikke upassende nu at fremføre dette, da jeg vel troer, at det egner sig til at tages i Betragtning under Behandlingen af den Sag, som nu foreligger.«

Denne korte Tale var Ritmester Koefoeds Jomfrutale, og den eneste, han holdt i Rigsdagens 1ste Samling. Heller ikke Heggelund havde Ordet oftere. — Tinget fulgte Udvalgsflertallet og de 2 bornholmske Folketingsmænd til Gavn for Øens Skatteydere, omend ingenlunde til deres fulde Tilfredshed; thi Forandringen betød en Forringelse af den hidtidige Stilling, særlig for Byerne.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

I Modsætning til Folketingsmændene fra Bornholm fik Landstingsmand Krabbe hurtigt en ikke ringe Position i Tinget. Han tog Ordet tit; allerede i den første Samling talte han 35 Gange, og i Samlingen 1850—51 havde han Ordet ved 68 forskellige Lejligheder. Hans Taler var oftest korte, men der er ogsaa adskillige ret omfattende Indlæg i Debatten, og de spreder sig over meget forskelligartede Lovgivningsfelter. I den første Samling, som strakte sig fra 30/1 til 29/6 1850, havde Krabbe Ordet om følgende Lovforslag: Pressens Brug, Bekendtgørelse i fremmede Blade, Afløsning af Hoveri, Politisager og Brandretssagers Behandling, Afløsning af Pligtarbejde for Ejere af Huse paa Landet, Ophævelse af den jorddrotlige Skiftejurisdiktion m. m., Afhændelse af Len og Stamhuses Bøndergods, Jords Afstaaelse til Boliger for husvilde paa Landet, Krigsskat for 1850, Indkvarteringer under overordentlige Troppesamlinger, Udnævnelse af faste Taksationsmænd til Jordboniteringer, Udjævning af Hartkornsforskellen, Ophævelse af ældre Skatter og Skatteligninger, Understøttelser af Invalider og Pensionslov for Embedsmænd. Krabbes Indsats var, som det vil ses, langt fra begrænset til lokale bornholmske Emner; særlig har han samlet sin Interesse om Regeringens vigtige Reformforslag af den gældende Landbolovgivning, som var det største indenrigspolitiske Spørgsmaal i de første Rigsdagssamlinger. Krabbes Indlæg i disse Sager er prægede af Indsigt og Frisind. Han hørte jo til en gammel adelig, jordbesiddende Slægt og var som saadan opvokset i et Niveau, hvor Datidens Landboproblemer (Afløsning af Hoveriforpligtelserne, Fæstegodsets Overgang til Selveje, Forholdet mellem privilegeret og uprivilegeret Hartkorn etc.) havde stor aktuel Interesse. Som Amtmand havde han haft meget at gøre med Landvæsenskommissionssager, Udskiftningsspørgsmaal m. v. Hans praktiske Viden kom ham som Landstingsmand godt til Nytte, og hans Kollegaer skønnede derpaa. Allerede i den første Rigsdagssamling kom han med i flere vigtige Udvalg og blev Ordfører for 2 af disse, nemlig Udvalget angaaende Lovforslaget om Ophævelse af Jorddrotternes Skiftejurisdiktion samt Bestyrelse af Overformynderimidler og af Lægdsvæsenet og for Udvalget om Forslag til Lov om Embedsmænds Pensionering.

Krabbe holdt sin Jomfrutale i Tinget den 13/3 1850 under 3. Behandling af et Lovforslag om Pressens Brug. Han

havde sammen med 6 andre Medlemmer stillet et Ændringsforslag, der gik ud paa, at det skulde være Justitsministeren og ikke Øvrigheden (Amtmanden), der skulde dekretere Tiltalte i Pressesager. Dette Forslag motiverede Krabbe i det nævnte Møde bl. a. med, at da Ministeren stod Folkerepræsentationen til Ansvar for sine Handlinger, var det rigtigst, at Afgørelsen i disse Sager laa hos ham fremfor hos en Embedsmyndighed. Ændringsforslaget blev vedtaget med 44 Stemmer mod 3.

Fra Krabbes Virksomhed i den 1ste Rigsdagssamling skal iøvrigt omtales følgende:

Krabbes før nævnte Ordførerskab for Lovforslaget om Ophævelsen af Jorddrotternes Stilling som Skifteforvaltere etc. skaffede ham Anders Sandøe Ørsted som Modstander. Ørsted var Danmarks fornemste Lovkyndige og det gamle Systems Forsvarer, den selvskrevne Fører for Rigsdagens faatallige Højreparti. Han stillede sig kritisk overfor mangt og meget i det nye Reformværk, og selv om han saa, at de Statsfunktioner, som hidtil havde være betroet Godsejerne, fremtidig maatte overtages af Statsembedsmænd, ønskede han en lempeligere Overgang. Krabbe synes at have klaret Debatten med sin højtbegavede Modstander, der desuden var Landstingets Aldersformand, helt godt, og ved Afstemningen fulgtes Ørsted kun af 1 Landstingsmand, medens 29 stemte for den Affattelse, som Forslaget havde faaet i det Udvalg, Krabbe var Ordfører for.

Selv om Krabbe saaledes tog virksomt Del i Arbejdet med de Lovforslag, der angik Rigets almindelige Politik, glemte han ikke at varetage Valgkredsens særlige Interesser. Da Lovforslaget om Betaling af en ekstra Krigsskat for 1850 var vedtaget i Folketinget og derefter kom til Forhandling i Landstinget, fremhævede Krabbe de bornholmske Købstæders vanskelige Kaar. Særlig nævnte han Aakirkeby, der kun talte knap 600 Indbyggere, hvoraf kun 30 à 40 drev borgerlig Næring, »nemlig 2 à 3 Købmænd og lige saa mange Brændevinsbrændere; Resten er tildels meget fattige Haandværkere, som udrede kun en højst ringe Del af Communeafgiften.« Krabbe ønskede derfor at vide, om man ikke kunde fortolke Lovens Bestemmelser saaledes, at ogsaa Avlsbrugerne var forpligtede til at udrede en Del af Næringsskatten. Finansministeren, Grev Sponneck, mente imidlertid ikke at kunne ind-

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

gaa paa denne Fortolkning. — Senere under samme Lovforslags Behandling henstillede Krabbe, at man ikke tog det for strengt med at forlange Skatter indbetalt til en bestemt Tid, da Købstæderne paa Bornholm ikke havde »Beholdninger af Penge i Kæmnerkasserne og aldrig paaligner mere, end der behøves til de aarlige Udgifters Bestridelse.«

Under Landstingets Forhandlinger om det ligeledes i Folketinget vedtagne Forslag om Ophævelse af flere gamle Skatter m. v., beklagede han, at medens de bornholmske Landdistrikter ikke ved de nye Bestemmelser var blevet stillet væsentligt ugunstigere end tidligere, vilde Øens Købstæder komme til at bære 2 à 3 Gange større Skattebyrde. Fremtidig vilde Bornholms Byer paa denne Konto komme til at svare 1000 à 1200 Rdl. aarlig, medens de afløste Skatter kun androg henimod 400 Rdl. »Naar jeg ikke stemmer imod denne Lov«, udtalte Krabbe, »er det i det Haab, at naar Skattebyrderne paa Bornholm ved denne er blevet større, end de hidtil har været, Regjeringen da ogsaa vil indrømme Bornholm, forsaavidt der maatte blive Spørgsmaal om, at den skal opgive sin Consumtionsfrihed og den Frihed, Beboerne hidtil have havt fra ældgammel Tid til at brænde Brændeviin til eget Forbrug, hvilket har været under Ventilation, saa vidt muligt en fuldkommen Erstatning for det Tab, som for de Skatteydende opstaar ved, at de skulle opgive denne Frihed, og at navnlig den Erstatning, der tilstaas dem, maatte blive rigeligere end den, som af Finansministeriet er blevet foreslaaet.«*) (Landstingets Forhandlinger 1850, Side 3644—45).

Rigsdagens anden Samling begyndte den 5. Oktober 1850 og varede til den 26. Marts 1851. Den blodige Krig mellem Monarkiets dansk- og tysksindede Beboere havde raset hele Sommeren, og Slesvig-Holstenernes sidste, forgæves Stormløb mod den sønderskudte Fæstning Frederiksstad var endnu ikke endt, da Rigsdagsmændene mødtes paa Kristiansborg; derefter begyndte Diplomaternes Forhandlinger om at finde en Løsning paa Monarkiets forviklede Forhold, som ogsaa kunde tilfredsstille Stormagterne, men paa disse Spørgsmaal havde den lovgivende Forsamling ingen Indflydelse, og For-

*) Der sigtes her til et Forslag, som nogen Tid før af Regeringen var tilstillet de bornholmske Kommunalbestyrelser til Erklæring, og som vil blive nærmere omtalt senere.

handlingerne paa Rigsdagen beskæftigede sig i alt væsentligt med de rent indenrigspolitiske Emner. Man fortsatte Reformarbejdet fra første Samling.

De bornholmske Rigsdagsmænds Deltagelse i Arbejdet fulgte Linierne fra den foregaaende Session. Krabbe havde i Landstinget som foran nævnt Ordet ikke mindre end 68 Gange, og han talte om vidt forskellige Emner; han var Medlem af 4 Udvalg, nemlig Udvalgene vedrørende Lovforslagene om 1) Postforsendelser, 2) Pensionering af Embedsmænd, 3) den jydske Toldgrænses Flytning, Brændevinsskattens Forandring og Konsumtionens Ophør samt 4) Befordringsvæsenet i København. For dette sidste Udvalg var han Ordfører. Af Folketingsmændene havde Heggelund Ordet 6 Gange, H. M. Koefoed 4. Bortset fra en enkelt Bemærkning, som Heggelund fremsatte om Lønningsforholdene i Toldvæsenet, hvor han jo selv gjorde Tjeneste, var de to Folketingsmænds Udtalelser udelukkende knyttet til bornholmske Spørgsmaal. — Koefoed var Medlem af et 3 Mands Udvalg, som Folketinget nedsatte om 2 bornholmske Andragender; Heggelund var i ingen af de 2 Samlinger, i hvilke han deltog, Medlem af noget Udvalg. Man maa dog ved disse Oplysningers Vurdering ikke glemme, at Forudsætningerne for at komme ind i et Rigsdagsudvalg dengang var væsentlig andre end under Nutidens politiske Forhold. Selv om man i de første Samlinger beskæftigede sig med betydningsfulde Refomforslag, var Antallet af de Lovforslag, der var til Behandling, betydelig færre end i en ordinær Rigsdagssamling i vore Dage; dertil kommer, at de fleste Rigsdagsudvalg var ganske faatallige, ikke sjælden kun paa tre Medlemmer, hvilket jo ogsaa forringede Chancerne for at faa en Udvalgsplads; men endelig bevirkede Manglen af faste Partidannelser, at der ikke var nogen til »at tage sig af« de helt menige Tingmænd og hjælpe dem til et Udvalgsarbejde, der passede for dem. Imidlertid rokker dette ikke ved den Kendsgerning, at af de tre bornholmske Rigsdagsmænd fra denne Periode var Krabbe uden Sammenligning den, der gjorde sig bedst gældende paa Tinge.

Det Lovforslag, som i særlig Grad krævede en Indsats fra de bornholmske Repræsentanters Side, var det forannævnte Forslag om Flytning af den jydske Toldgrænse, Forandringer i Brændevinsskatten og Ophør af Konsumtionen. Dette Spørgsmaal fulgtes med den mest aarvaagne Interesse paa

www.vang-hansen.dk

Bornholm og havde allerede i længere Tid været Genstand for en livlig Avispolemik, og det var drøftet i alle Kommunalbestyrelser og ved adskillige Møder. — Som omtalt tidligere bestod et af de bornholmske Privilegier i, at Øen var fri for Brændevinsbeskatningen; heller ikke Reglerne om Konsumtion gjaldt for Bornholm. Konsumtionsbestemmelserne gik ud paa, at der for alt Korn og Malt, der blev malet i Købstæderne, skulde svares en Afgift, ligesom Korn og lignende indenlandske Produkter, der førtes ind i Købstæderne, var belagt med Skat. Fritagelsen for Bornholm var hjemlet i et Reskript af 21/9 1770, og var en nærmere Udformning af de kongelige Gunstbevisninger, som Øen havde faaet Løfte om og delvis opnaaede efter det heldigt gennemførte Oprør mod Svenskerne i 1658. — Kronen havde nogle Gange sat Privilegiet ud af Kraft, men det var hver Gang efter kort Tids Forløb tilbagegivet Øen, sidst ved kgl. Reskript af 14/11 1814.

At Fritagelsen for Brændevinsskat betød overmaade meget for Bornholm, forstaar man, naar man erfarer, at Forbruget omkring 1850 udgjorde ikke mindre end henimod 800,000 Potter om Aaret, og at Afgiften androg 4 Skilling pr. Pot, saaledes at en Skat af samme Størrelse som i det øvrige Land vilde forøge Beboernes Statsskatter med ca. 32,000 Rdl. pr. Aar, et ikke ringe Beløb, naar man tager Pengenes daværende Købeværdi i Betragtning.

Imidlertid tilstræbte Regeringen under den nye Æra at fjerne en Række af Fortidens Uligheder, hvad enten disse var dragne mellem Samfundsklasser eller Landsdele. Forslaget om almindelig Værnepligt var allerede gennemført i den grundlovgivende Rigsdag; Spørgsmaalet om Udjævning af Skellet mellem det privilegerede og uprivilegerede Hartkorn var taget op i den 1. Rigsdagssamling; nu kom Turen til visse Skatteuligheder. Finansministeren, den energiske og reformivrige Grev Sponneck havde allerede inden Rigsdagens Sammentræden i Oktober 1850 udarbejdet et Forslag, hvorefter Toldgrænsen ved Kongeaaen ophævedes, den forældede og besværlige Konsumtion bragtes til Ophør, og Brændevinsskatten omordnedes bl. a. saaledes at Bornholm og Læsø, der ligeledes havde været fri for Brændevinsskat, stilledes paa samme Maade som det øvrige Danmark. Som Erstatning tilbødes der Bornholmerne Nettoindtægten af Beskatningen i 10

Aar. Dette Forslag havde Regeringen sendt de bornholmske Kommunalbestyrelser til Udtalelse, hvorefter Sagen hurtigt blev Genstand for almindelig Debat. Der var nogenlunde Enighed om, at den tilbudte Erstatning var ganske utilfredsstillende. I Bornholms Avis for 2/1 1850 findes en Artikel af Farver O. E. Sonne, Neksø, den senere Rigsdagsmand, hvori han udførligt motiverede et Standpunkt, der vandt almindelig Tilslutning. Han regnede med, at af de mindst 32,000 Rdl., som Skatten vilde indbringe om Aaret, vilde ca. ⅓ maaske ½ gaa til Oppebørselsomkostninger. 10 Aars Nettoindtægt vilde derfor kun betyde 150 à 200,000 Rdl.. Men dette vilde ingenlunde kunne kaldes fuld Erstatning, og herpaa havde Bornholmerne Krav. »Det har alle Tider,« skriver Sonne, »været anset for en fuldstændig Afløsningserstatning, naar det 25 Gange større Beløb er udbetalt een Gang for alle af dem, der begjære Afløsningen. Thi naar jeg f. Eks. har en Ret fremfor andre, der indbringer mig 1 Rbd. om Aaret, og disse andre begjære den afløst, og derfor give mig 25 Rdl., saa kan jeg ved at sætte disse paa Rente igjen erholde 1 Rdl. aarlig«. Imidlertid vilde Sonne ikke have noget imod at afrunde Afløsningskapitalen til 800,000 Rdl., men dette maatte Staten stille til Raadighed for Øen til Gavn for offentlige Formaal herovre. Han mindede om Minister Madvigs Ord, da han som Valgkandidat i 1848 talte til Vælgerne i Aakirkeby og der bl. a. udtalte: »da Bornholm har været fri for Consumtionen, kan der aldrig være Tale om, at vi ville faa Del i de Paalæg, som foranlediges af dens Ophør.« — Sluttelig erklærede Sonne, at det ikke var nok, at Amtsraadets og Kommunalbestyrelsens Erklæring fremkom; Sagen burde fremlægges for Offentligheden, da den havde »gribende Indflydelse for hver Bornholmers Økonomi.«

Farver O. E. Sonne fik Tilslutning fra flere Indsendere, baade anonyme og navngivne. Af disse skal nævnes Garver og Gaardejer Wulff, Nyker, der i Avisen for 12/2 50 skarpt kritiserede Regeringens Tilbud. »Brænderiets Beskatning, er en Skat, som bliver mest trykkende for den Deel af Samfundet, hvis Lod er og vil blive den mest ublide; kun saare lidet vil denne Byrde trykke den Rige eller Embedsmanden.« »I det hele er den simple Mands Arbejde og Leveviis saaledes, at Brændeviin ei er for ham en Luxus, men en Nødvendighedsartikel.« Wulff mindede dernæst om, at Regeringen ved

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

sit Forslag om at ligestille det privilegerede Hartkorn med det uprivilegerede havde foreslaaet fuld Erstatning med rentebærende 3½ pCt.s Statsobligationer, »og dog ligger der langt mere til Grund for Bornholms Rettigheder end i det privilegerede Hartkorns, der som oftest erhvervedes af fremmede Eventyrere, der som Gunstlinge stod Hoffet nær og paa faa Undtagelser vare Landet til Skade, da derimod Bornholm, for udviist Fædrelandskærlighed modtog disse Rettigheder som dets Fyrstes Tak.« Wulff kom dog til det Resultat, at Bornholm kunde lade sig nøje med et samlet Erstatningsbeløb paa 700,000 Rdl. i Stedet for det af O. E. Sonne angivne Minimum paa 800,000.

Den eneste Udtalelse i en væsentlig anden Retning kom fra Bornholms Toldinspektør, Chr. Terp. Han skrev i Avisen for 11/1 50 en Artikel, hvori han vel gav O. E. Sonne Medhold i, at Bornholm skulde have en betydelig Erstatning, men han fandt, at et Beløb paa 800,000 Rdl. var altfor stort. Det var forholdsvis 4 Gange saa meget, som Staten havde ydet holstenske Herskaber i Vederlag for at opgive deres Toldfrihed, og overgik langt, hvad Godsejerne havde faaet ved Afløsningen af Hoveriet, ligesom det udgjorde hele Statens Nettoindtægt fra Bornholm i 16 Aar. Efter Toldinspektørens Mening var O. E. Sonnes Grundlag for Erstatningens Beregning ganske forkert. Den bornholmske Hjemmebrænding var i Virkeligheden en tvivlsom økonomisk Fordel, idet den navnlig paa Landet foregik efter saa forældede Metoder, at Produktet var yderlig slet og Forbruget af Korn etc. uforholdsmæssig stort. Det havde da ogsaa viist sig, at det bornholmske Brændevin kun delvis kunde konkurrere med de fra det øvrige Land indførte Produkter, der nu udgjorde ca. 375,000 Potter aarlig, medens Øen selv fremstillede ca. 405,000 Potter. Det vilde være en Fordel for Bornholm, ogsaa i økonomisk Henseende, dersom de mange Hjemmebrænderier blev standsede og hele Øens Forbrug leveret fra omtrent 10 større moderne Dampbrænderier; man kunde da maaske endog eksportere bornholmsk Brændevin til det øvrige Land i Stedet for at importere. Men dette kunde kun ske, hvis man her kom ind under kontrollerede Forhold, som tilsigtet ved det nye Lovforslag. Iøvrigt opstillede Terp følgende Beregning: Bornholm havde tidligere haft et Brændevinsforbrug paa 46 Potter pr. Indbygger aarlig; efter at man var begyndt at indføre det bedre og dyrere Brændevin, var Forbruget gaaet ned til 30 Potter; i det øvrige Land brugte man 20 Potter aarlig pr. Individ, og man maatte regne med, at Bornholm vilde komme ned paa et lignende Forbrug, naar Forholdene blev de samme som ovre. Da Øen havde 26,546 Indbyggere, vilde dette give et aarlig Konsum af 530,920 Potter, og Afgiften beregnet til 4 Skilling pr. Pot altsaa udgøre godt 20,000 Rdl. pr. Aar. Regnede man med, at ¼ gik fra i Administrationsudgifter, vilde Statens Nettoindtægt i 10 Aar udgøre ca. 160,000 Rdl.. Dersom Øen kunde opnaa dette i Erstatning, maatte man være tilfreds.

Det er klart at denne Artikel vakte megen Utilfredshed blandt Bornholmerne, og Folketingsmand Heggelund søgte i nogle Avisindlæg, som Terp svarede paa, at afsvække sin Chefs Betragtninger. Andre sluttede sig hertil, bl. a. Kapt. Bohn i Svaneke, der fraraadede, at man gav Tilslutning til nogen Ordning, som ikke ydede fuld Erstatning; dette skyldte man sine Efterkommere!

Den 13. Februar afholdt Landkommunalforeningen et Møde hos Kaptajn Dam i Aakirkeby, hvori ogsaa Repræsentanter fra Købstæderne deltog. Det vedtoges her enstemmigt at indgive til Rigsdagen en Petition, »og i Præmisserne dertil lade indflyde en motiveret Fremstilling af Landets Byrder, Skatter og Hartkorn i Forhold til de andre danske Provinser samt Øens ufordelagtige Handelsforhold formedelst sin isolerede Beliggenhed, og derefter principaliter at indstille:

at Øen fremdeles maa beholde sin hidtil havte Rettighed til afgivtsfri Brændevinsbrænding,

eller hvis dette ikke kan bevilges, da, som subsidiært:

at Øens Beboere maa tilstaas fuldstændig Erstatning i kongelige Obligationer.«

Til at affatte denne Henvendelse nedsattes et Udvalg, bestaaende af Proprietær A. Stender, Farver O. E. Sonne og Pastor J. P. Koefoed. Det vedtoges endelig at mødes samme Sted den 28. s. M. til endelig Vedtagelse af Henvendelsen, som man derefter vilde tilstille Kommunalbestyrelserne samt fremlægge offentlig til Paaføring af Navne. Adressen fik 1965 Underskrifter, ligesom alle Øens Kommunalbestyrelser sluttede sig til det i Adressen indtagne Standpunkt. Den blev afgivet til Folketingsmand H. M. Koefoed og af ham forelagt Rigsdagen i Mødet den 14. Oktober.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

I Bornholms Amtsraad stillede kun tre Medlemmer sig helt paa det i Adressen tagne Standpunkt, et Medlem foreslog en Erstatning paa 400,000 Rdl. engang for alle, medens et femte Medlem (Provst With) sammen med Amtmanden, Etatsraad Wegener, udtalte sig for, at Erstatningen sattes til en Kapital, der i 4 % Rente afgav, hvad *Halvdelen* af Bruttoafgiften udgjorde af alt det Brændevin, som konsumeredes paa Bornholm i det første Aar efter Beskatningens Indførelse.

Lovforslaget forelagdes af Finansministeren den 7. Oktober 1850. Med Hensyn til Erstatningen til Bornholm havde man i Princippet lagt Amtmandens og Provst Withs Forslag til Grund, men Resultatet var dog blevet endnu ringere, idet man kun havde regnet med et Brændevinsforbrug, som var lig med det i det øvrige Danmark normale. Dette udgjorde 14 Potter pr. Indbygger aarlig, og hele Beløbet blev derefter 203,600 Rdl. Lovforslaget var ledsaget af meget udførlige Anmærkninger. Med Hensyn til de særlige bornholmske Forhold hævdedes det, at Øens Fritagelse for Konsumtion og Brændevinsafgift samt Adgang til Hjemmebrænding ikke var noget egentligt Privilegium. Der pegedes som Begrundelse herfor paa, at Reskriptet af 21/9 1770 nævnte Privilegierne uden at angive Friheden til at fremstille Brændevin, ligesom denne Friheds hele eller delvise Ophævelse i visse Perioder talte i samme Retning. — Iøvrigt mente Regeringen, at det uforholdsmæssige store Brændevinsdrikkeri skadede Befolkningens Moralitet, saaledes at det vilde være et Gode for dem, at der indførtes en Ændring.

Lovforslaget kom til Behandling i Folketinget den 10. og 11. Oktober. Regeringens Stilling overfor Bornholm blev straks inddraget i Debatten, men ikke for at bebrejde den, at den havde været for karrig, men for at ironisere over dens Hensynsfuldhed. Den københavnske Folketingsmand, Grosserer Broberg, erklærede saaledes, at han ikke forstod, at man havde afæsket Bornholms Kommunalraad en Erklæring, medens Borgerrepræsentationen i København, hvis Beskatningsforhold i langt højere Grad berørtes af Lovforslaget, slet ikke var blevet hørt; de bornholmske Friheder var jo dog ikke andet end forældede Tilsagn. En Folketingsmand for Aalborg Amt, Møller Ingstrup, udtalte sig voldsomt mod »Gavmildheden« overfor Bornholm. »Jeg kan virkelig ikke indse«, udtalte Ingstrup, »at der kan være den fjerneste

Grund til at give Beboerne af disse Øer en Kapital af ca. 220.000 Rbd., fordi de ikke maa faa Lov til at beruse sig i noget daarligt, svedet Brændeviin, som jo dog i Grunden er den eneste reelle Fordeel, de havde haft af den Begunstigelse, de have nydt. Jeg indseer heller ikke rettere, end at, naar man nu har givet dem disse meget yndede Obligationer, og Brændevinen da, ved at de svare den samme Brændeviinsskat som andetsteds i Landet, bliver dyrere for dem, da vil den praktiske Følge være, at de nedlægge deres Brænderier, og indsmugle deres Brændeviin fra Sverrig. Paa denne Maade lider Statskassen Tab i sine Indtægter, og man kjøber Beboerne til, om jeg saa maa sige, at begaae en Ulovlighed, hvilket jo unegteligt har en meget skadelig Indflydelse i moralsk Henseende paa Befolkningens Characteer.«

Bondevennernes Fører, Oberst Tscherning, erklærede sig ogsaa som Modstander af Regeringens Forslag, men udfra et helt andet Synspunkt; efter hans Mening burde man lade Bornholm beholde sit »Privilegium«, men hvis dette ikke kunde tillades, burde Bornholms Kommuner selv beholde Indtægten af Brændevinsskatten i Stedet for at sende den til København, hvorfra den atter delvis ekspederedes tilbage til Øen.

Efter 2 Dages Debat forlangtes denne afsluttet, og dette blev vedtaget med 42 Stemmer mod 29. Derved afskares de bornholmske Folketingsmænd fra at udtale sig, og — mærkeligt nok — blev heller ingen af dem valgt ind i det Udvalg (paa 9 Medlemmer), som Folketinget nedsatte.

Udvalget konstituerede sig med Højesteretsadvokat Rotwitt, den senere Konseilspræsident, som Formand og den københavnske Folketingsmand, Direktør Rothe, som Ordfører. Det arbejdede priseligt hurtigt, thi allerede i Begyndelsen af November forelaa en omfangsrig Betænkning; og Lovforslaget kom til 2. Behandling i Folketinget den 7/11. Debatten strakte sig over 5 lange Møder, og selv om den naturligvis drejede sig om mange andre Spørgsmaal end den bornholmske Brændevinsordning, spillede dog dette en meget betydelig Rolle i Forhandlingen.

Udvalget erklærede i sin Betænkning, at det ikke kunde erkende, at der var givet Bornholm noget Privilegium eller Tilsagn, som fra Øens Side kunde begrunde nogen retslig Fordring paa Erstatning for Tabet af den hidtilværende Afgifts-

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

frihed. Derimod erkendte man, at der i Øens »isolerede Beliggenhed og den for Beboerne deraf følgende Vanskelighed ved ikke i samme Grad som Landets øvrige Indvaanere at kunne nyde godt af de almindelige fælles Statsanstalter ej alene maa være en Opfordring for Regeringen til selv med nogen Opofrelse at søge at formindske disse Vanskeligheder, navnlig ved Forbedring af Kommunicationsmidlerne, men at disse Omstændigheder ogsaa gør det billigt, at der gaas lempeligt frem med Paalæg af nye Afgifter. For Bornholms Vedkommende er der hertil saa meget mere Anledning som der i Forklaringen af Øens Privilegier af 21/9 1770 er givet et udtrykkeligt Tilsagn herom. Imidlertid ønskede Udvalget ikke at tiltræde Finansministerens Forslag om en Erstatning een Gang for alle, og man stillede Forslag om helt ændret Affattelse af paagældende Paragraf, hvorefter den rene Indtægt af Beskatningen af det Brændevin, som fortæres paa Bornholm i de første 5 Aar, skal anvendes til almindelige nyttige Formaal, som særlig vedrører Øens lokale Interesser. Det foreslaas endvidere, at »den rene Indtægt« beregnes paa den Maade, at man fra Afgiften af de lokale Brænderier saavel som Tolden paa den indførte Brændevin subtraherer de Beløb, som Afgiften af det Brændevin, der maa blive udført fra Bornholm, andrager, hvorefter man endelig fradrager 10 %, der beregnes nogenlunde at svare til Administrationsomkostningerne ved Afgiftens Opkrævning. Den saaledes fremkomne rene Indtægt skulde udbetales Øen ved hvert Regnskabsaars Afslutning.

Hele Udvalget var principielt enigt om denne Fremgangsmade, men mens et Flertal paa 5 Medlemmer kun vilde give Bornholm Nettoindtægten i 5 Aar, foreslog et Mindretal paa 4 Medlemmer, at man udstrakte Overgangsperioden til 10 Aar.

For Læsøs Vedkommende foresloges der en tilsvarende Ordning.

Til dette Forslag blev der i Folketinget stillet en Del Ændringsforslag, dels af Oberst Tscherning, der viste hele denne Sag en forbavsende Interesse og i Virkeligheden ogsaa blev Hovedordføreren for de bornholmske Krav i Folketinget, samt af Heggelund og Koefoed. Principalt foreslog de 2 bornholmske Folketingsmænd, at den nye Afgift ikke indførtes paa Øen. Tschernings Forslag gik ud paa det samme, men

han havde taget Læsø med. Det er ganske uforstaaeligt, hvorfor de to Bornholmere ikke allierede sig med Tscherning, hvilket jo vilde have medført betydelige strategiske Fordele, og det dog maatte være givet, at den Stilling, Folketinget vilde tage til Bornholm, ogsaa vilde blive gjort gældende overfor Læsø. Subsidiært stillede Tscherning det Forslag, at dersom Brændevinsafgiften blev indført, skulde Indtægten tilflyde Øens Kommuner. Dette subsidiære Forslag blev støttet i Debatten af Heggelund og Koefoed, der for egen Regning stillede det subsidiære Forslag, at Overgangstiden udstraktes til 15 Aar, i hvilken Tid Øen altsaa skulde have Adgang til at oppebære Brændevinsafgiftens Nettoindtægt.

Efter at Ordføreren havde motiveret Udvalgets Stilling, tog Folketingsmand Heggelund Ordet for at redegøre for det bornholmske Standpunkt. Han indledede med en Omtale af Kong Frederik den Tredies Tilsagn til Bornholmerne, efter at Bornholm var afstaaet til Sverige og igen havde løsrevet sig, og han hævdede, at der i dette kongelige Løfte og i, hvad der senere gennem Reskripter var tilkendegivet overfor Øen, var tilvejebragt et retsligt Forhold, der ikke uden videre kunde ophæves. Han udtalte derefter følgende:

»Det er altsaa langt fra, som Nogle have formeent, at Privilegiet kan siges at være forældet, forsaavidt man derved har villet antyde, at det skulde være mindre forbindende fra Statens Side, at netop dets Ælde og gjentagne Anerkjendelse maa vidne om, at det har saa god en Oprindelse, at ikke Tidernes Omskiftelser har kunnet indvirke derpaa. Desuden have alle de henfarne Konger ved deres Regjerings Tiltrædelse stadfæstet Privilegierne, saaledes at de skulle gjælde for Beboerne og deres Efterkommere, saa at Bornholmerne i det indgivne Andragende have kunnet sige med Rette, at de bestaaende Rettigheder maae ansees som deres lovlige Eiendom. Hvad angaar den i Motiverne anførte, af det kongelige Rentekammer i Skrivelse af 30' Juli 1814 brugte Ytring, at Fritagelsen for Brændevinsafgift ikke skulde kunne ansees for et Privilegium, fordi den enkelte Gange har været hævet, bemærkes, at denne temporaire Ophævelse skete af reent locale Forhold, og man kan derfor kun forundre sig over, at et kongeligt Collegium har villet anføre en saa intetsigende Grund. Af samme Beskaffenhed maa denne Indvending være, at Ret til Erstatning for Frihedens Ophævelse ikke kan ansees til-

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

strækkelig hjemlet, fordi det ikke skal kunne paavises, at Kjøberen af Hensyn til Afgiftsfritagelsen have betalt deres Eiendomme dyrere; thi det maae dog fornuftigviis antages, at Eiendomsprisen er høiere, hvor der er færre, end hvor der er flere Byrder at bære.

Bornholmernes Adgang til Privilegierne, saavelsom disses Omfang, kan saaledes nøiagtig godtgøres, og hvad der, som bemærket, i Aaret 1658 passerede mellem Kongen og Indvaanerne, et Løfte eller Tilsagn, som under den givne og opfyldte Betingelse skulde træde i Kraft, maa nærmest sættes i Classe med et Contractsforhold, der altsaa ikke af den ene Part eller nu Staten eensidig kan hæves, ialfald ikke uden tilstrækkelig Godtgørelse, hvorfor desuden Grundlovens § 87 maa være Garantie, da en Rettighed ikke mindre end en Eiendom maa være sikkret, hvilket desuden ligefrem følger af de borgerlige Loves Forskrift. Til forskjellige Tider have flere Forfattere udtalt sig i Overensstemmelse dermed, og Schlegel har i sin Stadsret yttret: »at den særegne Maade, hvorpaa Bornholm atter blev forenet med Danmark, og de Løfter, som da blev givne, maae medføre, at de givne Privilegier maae have en anden Betydning end sædvanlig«.

Bornholmerne maae altsaa kunne have den Fortrøstning, at den nuværende lovgivende Magt ligesaalidt som de absolute Regenter vil ophæve eller indskrænke deres Rettigheder. Hvis man altsaa skulde formene, at Almeenvellet fordrer Privilegiets Ophævelse, vil dette ikke rettelig kunne skee uden imod fuld Erstatning.

Det maa nemlig vel erindres, at det øvrige Danmark i den foreslaaede Afgift ikkun faaer en Forhøielse af 14 Sk. pr. Tønde Karrum til hvad der forhen er erlagt, og denne Forhøielse er endda blot af Navn en ny Afgift, da den er istedetfor Consumtionen. Det vilde altsaa være ene Bornholm, der skulde have en ny, betydelig Afgift, som for endeel skal være istedetfor Consumtionen, hvorfor Øen har været tilsagt Fritagelse, og dette Paalæg, uden anden Godtgørelse end den af Udvalgets Fleertal foreslaaede, vilde ligefrem være stridende mod Privilegiet og Tilsagnet i Rescriptet af 1770.

Afgiften vilde desuden paa Grund af særegne Omstændigheder blive forholdsviis byrdefuldere for Øen end for de andre Provindser, hvilket fremgaar ikke alene af, at Kjøbstadbefolkningen er en Trediedeel af hele Øens Antal, medens

den i de andre Provindser, Sjælland undtagen, ikkun er mellem en Sjettedeel og en Syvendedeel; thi Kjøbstædernes Næringsdrift og hele øvrige Forhold medføre som bekjendt et større Brændeviinsforbrug end Landboernes; men det følger ogsaa af, at Fiskerierne ere en Hovednæring for en Mængde Familier, hvilket bevises deraf, at Fiskerbaadenes Antal er over 400, thi Fiskernes Levemaade medfører ogsaa et ualmindeligt stort Forbrug.

Efter hvad jeg har tilladt mig at anføre, kan det neppe betvivles, at Bornholmernes Friheder ere bedre funderede end den Skattefrihed, som ved Forordningen af 16' December 1682 blev givet Eierne af complette Hovedgaarde, meddeelt uden noget Motiv, alene efter Datidens Forholde, hvilket ogsaa medførte, at det Tid efter anden blev modificeret og tildeels hævet ved Forordningen af 1' Oktober 1802. Man skulde altsaa have ventet, at den Erstatning, som nylig blev given Eierne af det privilegerede Hartkorn, skulde have været den ringeste, man i denne Sag vilde have budt Bornholmerne, og der kan formeentlig ikke angives nogen tilstrækkelig Grund til, at en strengere Fremgangsmaade skulde følges i denne Sag, saameget mindre, naar tilbørligt Hensyn tages til, hvad der nylig er tilstaaet Slesvig i Anledning af Brændingsafgifts Indførelse. Der blev nemlig forlods ophævet Kopskatten, senere blev et Par andre Afgifter inddragne, og yderligere Lettelser ere antydede, saa at man vel kan sige, at Slesvig i Brændingsafgiften ikkun af Navn har faaet en ny Skat, og det uden at denne Provinds, i Sammenligning med Bornholm, kunde opvise nogen Adkomst dertil.

Efter hvad jeg saaledes har releveret, maa det formeentlig antages, at Bornholm har lovlig Adkomst ogsaa til fremtidig Fritagelse for Brændeviinsafgift, og jeg maa derfor paa den kraftigste Maade protestere imod, at Fritagelsen ophæves paa anden Maade, end at den nye Afgift kommer Øen udelukkende til gode.

Skulde den ærede Forsamling, imod Forventning, tage en anden Beslutning, maa Øen være berettiget til i Godtgjørelse for den nye Afgift, at erholde dennes 25 dobbelte Beløb; men da Stemningen for at tilstaae dette mulig turde være mindre gunstig, er ved Affattelsen af Ændringsforslaget taget Hensyn dertil, og ikkun omnævnt 15 Aars Afgift, i Haab om, at Regjeringen paa anden Maade vil bidrage til Øens Opkomst.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

For faa Dage siden blev i denne Sal i en anden Sag af den høitærede Finantsminister yttret, at Staten ikke kunde frigjøre sig for et af den forrige Konge, til Fordeel for Kronens Fæstebønder, givet Tilsagn, uden ved at opfylde samme, og jeg tillader mig at bede denne Bemærkning anvendt paa nærværende Sag, da ikke blot een Konge, men alle de Regenter, Danmark har havt, i næsten 200 Aar have stadfæstet Bornholmernes Friheder«.

Umiddelbart efter Heggelunds Tale havde hans Kollega Koefoed Ordet for at slutte sig til de af Heggelund fremsatte Bemærkninger, hvorefter han udtalte:

»Der paastaaes vel, at der ved den frie Brændeviinsproduction spildes Materiale og Productet er slet, men jeg skal tillade mig hertil at bemærke, at jeg ikke troer, at dette nu kan siges at være Tilfældet paa Bornholm, da Redskaberne er i den senere Tid meget forbedrede, og det ere ikke saa faa af Øens Mandskjøn, som ved at have reist herover for at søge Erhverv, efter i flere Aar at have arbeidet i de kjøbenhavnske Brænderier, ere komne tilbage og derved have bidraget til at udbrede en forbedret Behandlingsmaade. Jeg troer derfor, at de, der nu brænde Brændeviin, som endnu ikke ere saa faa ogsaa paa Landet, baade faae et godt Product og have Fordeel derved — især paa Landet, hvor der brændes til Huusbrug, og Brændselet er temmelig billigt, og intet særskilt Locale eller Folkehold dertil behøves, ligesom den Nytte, de have af Dranken eller Bærmen, som de ogsaa ansee for uundværlig for deres Kreaturer, ikke er ubetydelig.

Jeg kan heller ikke undlade at minde om, at denne Afgifts Indførelse vil formentlig komme til at tynge paa den Uformuende, de fattigere Klasser — hvoraf der haves en stor Mængde, der ernære sig ved Fiskerie, Kulgravning, Steenkløvning og Tilhugning — med mere saadant Arbejde. Disse Mennesker ere ude, ofte meget langt fra deres Hjem, fra om Morgenen tidlig til seent paa Aftenen, de have saaledes ingen Madgryde at gaae til, og deres Kost bestaaer fordetmeste kun i bart Brød og salt Sild, hvortil de maaskee medtage en halv til en heel Pæl Brændeviin, naar de have saa de kunne kjøbe det, og det kan neppe siges at være formeget ved saadant Arbeide og saadan Levemaade; men dette bliver dem saa meget vanskeligere at faae, som Afgiften gjør Prisen høiere.«

Koefoed omtaler derefter det af Tscherning stillede Forslag, hvorefter Brændevinsafgiften paa Bornholm (og Læsø) vel skulde opkræves, men Indtægten tilflyde Kommunerne efter nærmere Regulering. »Jeg er overbevist om«, udtalte Koefoed, »at naar den frie Brændevinsproduktion ikke maa vedblive, men at Afgiften skal paalægges, da ønsker Bornholmerne ingen Afgørelsesmaade hellere end netop denne, og naar Sagen blev afgjort saaledes, vilde de meget snart holde det fremmede Brændevin ude«. Han anbefalede derfor, hvis Afgiften skulde blive vedtaget, Tschernings subsidiære Forslag og henviste bl. a. til, at Finansministeren selv havde udtalt, at den af Tscherning udkastede Tanke ogsaa havde beskæftiget Regeringen.

Tscherning tog derefter Ordet og holdt en af sine interessante og spirituelle Taler; Tscherning var jo en stor oratorisk Begavelse. Han begyndte med at advare imod, at man i Frihedens Navn skulde ønske alt muligt ens. »Min Hensigt er netop«, udtaler han, »at gaa løs paa, i Tide at stoppe det, som jeg tror er en skjæv Fremfærd, nemlig at stræbe efter Ensartethed i alle Forhold, naar ikke en vigtig Omstændighed forlanger det. Har denne Forskjellighed i Beskatningen kunnet bestaa paa Bornholm og Læsø i en lang Række af Aar under dansk Forvaltning, saa ser jeg aldeles ingen Grund til, hvorfor vi nu for at faa Ensartethed i Beskatningen skulde indføre en saadan Foranstaltning. Men siger man, Brændevinsbeskatningen har en anden Side, den har en moralsk Side, saa svarer jeg dertil, ingen Beskatning i Verden har en moralsk Side. Beskatningens Formaal er Nytten; det er fra Nytten og Bekvemmeligheden, jeg skal gaa ud; giver det mig ingen Nytte, ingen Bekvemmelighed at indføre en nyt Skat, saa er der, saavidt jeg kan indse, aldrig nogen Grund dertil.« Tscherning omtaler derefter Risikoen ved Smugleriet paa Bornholm, naar man saaledes som foreslaaet beskatter Brændevinen til Fordel for Statskassen. »Bornholms Beliggenhed giver i mangfoldige Henseender god Anledning til Smugleri med Hensyn til en aaben Kyst ligeoverfor det Land i Europa, som for Øjeblikket frembringer mest Brændevin og det til en billig Pris, nemlig Preussen, og det vil have en saa stor Præmie paa at indsmugle dette Brændevin, at der vil opstaa en stadig Kamp mellem Toldopsynet og Bornholmerne i saa Henseende. Man vil komme til at forøge Toldopsynet, og det er en Vej, som man ikke skal tage Anledning til at betræde,

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

men skulle man hellere gaa den modsatte Vej og forsøge, om man ikke paa Bornholm kunde opkræve den hele Sum, som en direkte Skat og frigøre en saadan særskilt liggende Ø for alt Toldeftersyn. Lad Bornholm være Bornholm, lad det beholde enten sin Brændevinsfrihed eller sin Brændevinsskat og lad den udvikle sig i Brænderivæsenet til, hvad den kan blive.« »Man paalægge ikke Bornholm en ny Skat, da man nemlig ved at overgive Kommunen Indtægten af den, frier denne for andre Afgifter eller sætter den i Stand til at foretage væsentlige Forbedringer indenfor denne Landsdels egne Grænser. Man naar alligevel ikke den attraaede Ensartethed i Beskatningen, man faar alligevel Lejlighed til at lade Folk gaa omkring paa Bornholm og se, om der brændes i 4 eller 3 Dage, og om den rigtige Brænderiplan bliver fulgt. Man faar alle disse Herligheder, og man kommer ikke i nogensomhelst Strid om Godtgørelsen, heller ikke med Brænderiprivilegierne, og man lader Kong Frederik den Tredie hvile i Ro og Fred og alle hans Efterfølgeres Ord staa ved Magt.«

Finansministeren tog selvfølgelig meget bestemt Afstand fra Tschernings Forslag, og efter en lang Debat gik man til Afstemning. Tschernings Forslag om, at Bornholm og Læsø skulde bevare sin hidtidige Fritagelse for Beskatning og Ret til Hjemmebrænding forkastedes ved Navneopraab med 60 Stemmer imod 26. De 26 er, saavidt det kan ses, alle Bondevenner og mellem dem de fleste af Førerne, Balthazar Christensen, I. A. Hansen, Gleerup, Alberti etc. Mellem de 60 Nej-Stemmer findes mærkelig nok 3 Bornholmere, nemlig Kultusminister Madvig, Pastor Marckmann, Aakirkebykredsens tidligere Folketingsmand, og Pastor Gram, som i 1852 blev Folketingsmand for nævnte Kreds.

Derefter stemtes om Heggelunds og Koefoeds Forslag, der gik ud paa, at alene Bornholm undtoges. Dette forkastedes med 59 Stemmer mod 20. Tschernings subsidiære Forslag, hvorefter Brændevinsafgiften paa Bornholm og Læsø vel skulde opkræves, men derefter tilflyde vedkommende Kommuner, forkastedes med 53 Stemmed mod 27. Heggelunds og Koefoeds subsidiære Forslag, hvorefter Bornholm skulde oppebære en Godtgørelse i 15 Aar, forkastedes med 51 Stemmer mod 23. Der stemtes derefter om Udvalgets Mindretals Forslag, hvorefter Bornholm skulde have en Erstatning i 10 Aar i Stedet for som af Flertallet foreslaaet i 5 Aar. Dette vedtoges med 62 Stemmer mod 16. Dette var Afstemningens eneste Lyspunkt, set fra et bornholmsk Standpunkt. Endelig stemtes der om et under Forhandlingen anmeldt Ændringsforslag, hvorefter der ikke skulde fradrages 10 % i Administrationsomkostninger, men kun 6 %, saaledes at Erstatningen til Bornholm blev noget større. Dette Forslag forkastedes med 51 Stemmer mod 15.

Da man naaede henimod Afslutningen af Behandlingen af Lovforslagets 50 Paragraffer, stillede de to bornholmske Folketingsmænd et Forslag, efter hvilket Beskatningens Indtrædelse paa Bornholm først skulde tage sin Begyndelse fra 1/1 1852 i Stedet for 1/1 1851. Dette Forslag motiverede Folketingsmand Koefoed i en Tale, der lød saaledes:

»Rigsdagsmanden for Bornholms 1' Valgkreds og jeg have stillet et Tillægsforslag til § 50 i Lovudkastet, og jeg skal med Hensyn hertil tillade mig at udtale, at hvordan end Sagen bliver endelig afgjort for Bornholms Vedkommende, saa er den Tidsfrist, som i Lovudkastet er foreslaaet til, at Afgiften skulde indtræde der, nemlig 1' Januar 1851, alt for kort. Mangfoldige Familier i Øens Kjøbstæder have enten ganske eller for en Deel levet af Brændeviinsbrænden; men kun faa af deres Værker ere saaledes indrettede, at de kunne concurrere med de store Brænderier i Kjøbenhavn, naar de skulle være eens beskattede; thi foruden andre Fordele, saasom den større Afsætning disse Værker have, have de en langt betydeligere Indtægt af Kreaturholdet ved Brænderierne, end der kan haves i Smaastæderne. Skulde altsaa ikke endeel af Øens Kjøbstadfamilier enten blive ruinerede eller for haardt medtagne, maatte de have længere Tid til enten at søge nye Næringsveie, eller til at udrede Udgifterne til nye og udvidede Brænderiers Anlæg, hvilke Udgifter ville være saameget vanskeligere strax at bestride, som Pengemangelen der er større end andet Sted. Vi have derfor tilladt os at foreslaae, at Tidspunktet til at Afgiften skal tage sin Begyndelse ansættes til 1' Januar 1852. Der burde vel ogsaa tages noget Hensyn til dem, der paa Landet brænde Brændeviin til Huusbrug; Størstedelen af deres Brændingsredskaber ere ret gode, og det var vel ikke rigtigt — idetmindste ville de ikke synes godt derom — om de pludselig skulde nedrive disse. Men naar Brændeviinsbrænderne i Kjøbstæderne fik Tid til at indrette og udvide deres Brænderier, og derved at formere

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

Productionen og efterhaanden tilvende sig Afsætningen, vilde maaskee de smaa Brænderier paa Landet aftage i samme Forhold, og da Overgangen ikke skete saa pludseligt, derved ogsaa den Misnøie, som jo vil opstaae, formindskes. Jeg skal saaledes anbefale det stillede Forslag til det ærede Thing.«

Dette Forslag blev vedtaget med 40 Stemmer mod 31. Dermed sluttede Lovforslagets 2' Behandling, og det oversendtes til 3' Behandling, der fandt Sted faa Dage senere.

Ved denne Behandling stillede Udvalget Forslag om, at den nylig vedtagne Begunstigelse for Bornholm, hvorefter Beskatningen først skulde træde i Kraft efter 1 Aars Forløb, udgik, dog saaledes, at der undtes Bornholm en Udsættelse paa 3 Maaneder, altsaa til 1/4 1851. Ordføreren gav som Motivering for dette Standpunkt 3 Argumenter. For det første ansaa han det for meget uheldigt, at man nu indførte de nye fra Kongeriget hentede Toldregler i Slesvig og derimod gav Bornholm et helt Aars Udsættelse. Dernæst gjorde han opmærksom paa, at Folketinget, da man vedtog Udsættelsen for Bornholm, havde glemt, at Læsø havde akkurat samme Krav paa en Udsættelse. Men endelig hævdede han, at et helt Aars Udsættelse vilde betyde en ganske urimelig Fordel for de bornholmske Brænderier, idet man af tekniske Grunde var nødt til at lade Afgiften træde i Kraft for den Brændevin, som man indførte til Bornholm; denne vilde da ikke kunne konkurrere med den hjemlige Produktion, og dette vilde betyde en Forskydning til Skade for Forbrugerne, men til Gavn for Brændevinsbrænderierne paa Øen. Heggelund protesterede imod Udvalgets Forslag, der imidlertid vedtoges med 43 Stemmer mod 22.

Endelig var der af de bornholmske Folketingsmænd i Forbindelse med 13 andre Medlemmer, derimellem Tscherning og Balthazar Christensen, stillet et Ændringsforslag, der genoptog Kravet om, at Administrationsomkostningerne kun skulde fradrages med 6 % i Stedet for 10. Om dette Forslag førtes der en Del Debat. Heggelund hævdede ved Tal fra Toldvæsenets Lønninger, at 6 % mere end dækkede, hvad der var nødvendigt for at administrere Brændevinsskatten. Ordføreren drillede Tscherning som Medforslagsstiller, idet han fandt det selvmodsigende ved 2' Behandling at tale om det store, ja næsten uoverkommelige Arbejde med at hindre Smugling paa Bornholms aabne Kyster og nu mene, at Kontrollen kunde føres for et mindre Beløb end af Regeringen foreslaaet. Tscherning gav herpaa et for ham meget karakteristisk Svar. »Det forekommer mig«, sagde han, »at Bornholmerne lide et Indgreb, lide et Tab. Jeg har gjort, hvad jeg har kunnet, for at forhindre det, og vil ogsaa yderligere gøre det; da derfor de ærede Medlemmer fra Bornholm syntes, at det vilde være en lille Erstatning, der herved indrømmedes dem, saa gav jeg mit Navn til Forslaget. Derfor er det, jeg stemmer for det. Alle de Beregninger, som gjøres for eller imod de 6 og de 10 %, dem — jeg tilstaaer det ærligt — giver jeg saa lidt for, at jeg ikke engang regner dem efter; det er af den Slags Beregninger, som man meget ofte kaster til den ene eller den anden Side, eftersom man behøver dem. Det er i Talstatistiken altid Tilfældet, at man i Begyndelsen regner rigtigt, men at det i Almindelighed ofte befindes urigtigt, naar man lukker Dørene op og stiller alle sine Talrækker paa Parade.«

Finansministeren udtalte sig bestemt imod det bornholmske Ændringsforslag og oplyste, at der paa Lovforslaget for det kommende Aar var forlangt Bevilling til Anskaffelse af et Krydsfartøj til Bornholm til yderligere Skærpelse af Kystopsynet, og at Udgifterne derfor ved Opkrævningen af den bornholmske Afgift og Kontrollen som det nye Forslag medførte, langt vilde overstige 10 %. Ved Afstemningen forkastedes Bornholmernes Forslag med 40 Stemmer mod 29. Lovforslaget blev derefter sendt til Landstinget.

Til Behandling af det fra Folketinget oversendte Forslag nedsatte Landstinget et Udvalg paa 7 Medlemmer, hvoraf Krabbe var det ene. — Hvad det bornholmske Erstatningsspørgsmaal angik, delte Udvalget sig i et Flertal paa 4 Medlemmer, hvorimellem Krabbe, der foreslog at vende tilbage til Finansministerens oprindelige Forslag, hvorefter der tilstodes Øen et Beløb en Gang for alle paa 203.600 Kr. Mindretallet anbefalede at bevare Folketingets Affattelse. Flertallet motiverede sit Standpunkt med, at det vilde kræve en streng og generende Kontrol i Forbindelse med en formelig Mellemregning over det Brændevin, som henholdsvis indførtes til og udførtes fra Øen, dersom Erstatningen skulde sættes i Forhold til Afgiften. Mindretallet benægtede ikke, at denne Indvending var rigtig, men man fandt, at det var altfor usikkert, hvad der burde ydes i Erstatning, hvorfor man foretrak

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

som i Folketingets Forslag at sætte Erstatningen i Forhold til den faktiske Afgift og dermed det virkelige Forbrug.

Forhandlingerne i Landstinget, der begyndte den 6/1 1851, blev endnu mere langvarige end i Folketinget, og Erstatningen til Bornholm var Genstand for et stort Antal Indlæg. Krabbe førte an i Kampen for at skaffe Bornholmerne de bedst mulige Kaar med megen Energi og havde Ordet 11 Gange. Paa Forhandlingens 1ste Dag holdt han sin Hovedtale (Landstingets Forhandlinger 1850—51, Side 2309—14), og han oplæste her saavel Kong Frederik den 3.s aabne Brev af 29/12-1658 som Kong Kristian den 7.s Reskript af 21/9 1770, hvori Bornholmerne fritoges for Folke- og Familieskat, og han tilføjede:

»Da den Folke- og Familieskat, som blev udskrevet i Landdistricterne istedetfor Consumtionen, som svaredes af Kjøbstæderne, saaledes ved Lovbud ikke blev paalagt Bornholm, saa har Bornholm ogsaa bestandigen været fritagen for Consumtion, ligesom ogsaa Indvaanerne, som jeg har tilladt mig at bemærke, have været i factisk og af Regjeringen anerkjendt Besiddelse af Retten til at brænde Brændevin til eget Forbrug. Det er ikke min Mening at ville udtale mig imod Brændeviinsbeskatning paa Bornholm; thi jeg indser meget vel, at høiere Statshensyn kunne gjøre det tilraadeligt at paalægge denne Afgift, og exceptionelle Love desuden istedetfor at knytte de forskjellige Landsdele nærmere til hinanden ved fælleds Interesse have den modsatte Virkning. Det er desuden min Overbevisning, at naar Renten af en nogenlunde klækkelig Capital anvendes til at fremme Øens locale Interesse, vil ogsaa det Tryk, som følger med Afgiften, derved meget blive lettet. Men naar man vil paalægge Bornholm en Afgift, som træder istedetfor den ophævede Consumtion og man ligeledes derved berøver Indvaanerne den almindelige Frihed til afgiftsfrit at brænde Brændeviin til Huusbrug, saa forekommer det mig utvivlsomt, at Øen maa kunne gjøre Fordring paa en klækkelig Erstatning. Men hvorledes man end vil betragte Sagen, saa troer jeg dog, at Bornholm og Læsø kunne gjøre sikker Regning paa, at den Erstatning, man vil tilstaae dem, virkeligen kommer dem tilgode, men det kan efter min Formening dog kun skee, naar der bevilges dem en bestemt Sum. Ligesom Majoriteten nu har antaget, at det vilde være en for Staten værdigere og mere passende Affindelsesmaade, end at afgive den Indtægt, som falder af Brændeviinsbrænderierne i en vis Periode, saaledes have vi ogsaa formeent, at den af Regjeringen foreslaaede Erstatningssum, nemlig 203,600 Rbd. for Bornholm og 17,400 Rbd. for Læsø, vil være et nogenlunde passende Vederlag, som, endogsaa for Bornholms Vedkommende, udgjør omtrent 22,000 Rbd. mindre, end man i Folketinget har antaget, at der vilde tilkomme Bornholm, naar den oppebar Afgiften af det Brændeviin, som consumeredes der i 10 Aar.«

Flere af de mest indflydelsesrige Landstingsmænd, bl. a. A. S. Ørsted, udtalte sig imidlertid bestemt imod at gaa med til en fikseret Erstatningssum, særlig fordi man derved vilde indrømme det Retskrav, som man fra alle Sider var saa ivrig efter at benægte. Og selve Finansministeren,*) hvis oprindelige Forslag Flertallet med Krabbe som Ordfører havde genoptaget, overraskede ved at gaa haardt imod det. Et Hovedargument for Ministerens ændrede Syn fremkom i Mødet den 13/1 51, idet han oplyste, »at der er bragt en vis Plan i Udførelse vel ikke fra hele Landet Bornholms Side, men dog fra en stor Deel af Bornholmerne, nemlig at der er udskibet til Bornholm efter en Fortegnelse, der her foreligger, i Tidsrummet fra 15de December til 1ste dennes (ɔ: 1. Januar) omtrent 450,000 Potter Brændeviin, hvorfor Godtgjørelsen har beløbet sig til circa 19,000 Rbd.. Uagtet der, af Frygt for en Iisvinter, i Øieblikket er liden bornholmsk Skibsfart, er jeg dog underrettet af vedkommende Embedsmænd om, at endnu i disse Dage efter Nytaar vedblive disse Indskibninger til Bornholm, naar der kun er Skibsrum at erholde, og den vil vel saaledes vedblive, indtil Loven kommer. Nu er det vistnok, som berørt, ganske sandt, at det ikke er Bornholm i det Hele, men enkelte Mænd; men ligesom Toldvæsenet har forvisset sig om, at denne Godtgjørelse, som ogsaa er naturligt, størstedeels erhverves for bornholmsk Regning, saaledes er det ogsaa kommet til Finansministerens Kundskab, at det er ikke blot de Handlende, men ogsaa Brændeviinsbrænderne, Bønder og Andre, der forsyne sig med saadanne store Qvanti-

*) Finansminister, Grev Sponneck havde paa det Tidspunkt Orlov paa Grund af en vigtig diplomatisk Rejse til Berlin etc. og den tidligere Indenrigsminister P. G. Bang talte paa Grevens Vegne i Landstinget. Det var ham, der 1½ Aar før havde afskediget Krabbe fra sit Amtmandsembede.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

teter Brændeviin, til hvilke Kjøbmændene undertiden ikke engang have Huusrum. Dette er Forholdet. Det er meget naturligt, at man ønsker en rund Sum udbetalt til Bornholm, som Landet behøver; men mange Bornholmere ville nu skaffe sig et Tillæg dertil, og dette Tillæg vil inden Loven udkommer beløbe sig til mere end 20,000 Rbd.« (Landstingets Forhandlinger 1850—51, Side 2676).

Denne Oplysning gjorde aabenbart et stærkt Indtryk paa Tinget og svækkede Forsvaret for det fikserede Erstatningsbeløb. Krabbe gjorde sig de største Anstrengelser for at stemme Baaden op mod Strømmen; han fremhævede, at dette Forsøg paa at udnytte en Afgiftsfrihed, der truedes med Ophør, var kendt fra andre Omraader, og at Fremgangsmaaden jo ikke kunde siges at være ulovlig; han talte om Øens isolerede Beliggenhed: Bornholm havde »idetmindste i mange Aar været et terra incognita, og fra Regjeringens Side er der, navnlig hvad Communicationsmidler, stadige Postforbindelser angaaer, kun sørget derfor fra Begyndelsen af dette Decennium; før var der ingen stadig Postforbindelse imellem Bornholm og det øvrige Rige, og det har vist ikke kunnet bidrage til at fremme Bornholms materielle Velvære.« Endelig talte han om Bornholms Fattigdom paa Kapital, og at det vilde være af yderste Vigtighed »at have en Kapital, som de kunne gøre sikker Regning paa, hvoraf de have Renter, som de forud vide, hvortil de kunne anvende.« Det var imidlertid tydeligt, at Stemningen i Tinget efterhaanden blev Udvalgsflertallets Standpunkt højst ugunstig, og Krabbes Hovedmodstander Ørsted holdt ved Debattens Slutning en større Tale, hvori han bl. a. sagde:

»Naar han mener, at Bornholm i den senere Tid skulde være stedmoderligt behandlet, da troer jeg, at det gaar her, som det gaaer med mange andre Prægravationsspørgsmaal. Jeg skal blot bringe een Omstændighed i Erindring, som viser, hvorledes Regjeringen ogsaa har udstrakt sin Omsorg til Bornholm. Det er ikke mange Aar siden, at Udskiftning, som Bornholmerne vare saa lidet tilbøielige til, blev fremmet ved, at Regjeringen paatog sig at betale de halve Udgifter. Dette har havt den lykkeligste Virkning. Bornholmere ere nu meget glade over Udskiftningen og see deri et Skridt til Landets Fremgang; dette var imidlertid en særdeles Opoffrelse, som Finantserne gjorde til Fordeel for Bornholm. Jeg troer, det

var klogt og godt, og at denne Udgift er vel anvendt, men den er dog nærmest anvendt til Bornholms Bedste, og jeg troer saaledes ikke, der er særdeles Grund til at klage. Iøvrigt er det ganske vist, at Bornholm savner Capitaler, og forsaavidt vilde jeg gjerne indrømme Bornholm en større Capital, end den, de maaskee kunne faae, hvis Folkethingets Forslag følges. Der er adskillige Formaal, som Bornholm for nærværende Tid interesserer sig for, og som de kunde opnaae ved denne Capital, f. Ex. at faae organiseret en Skole, der kunde erstatte dem den lærde Skole, som skal gaae ind, og hvis Savn de meget beklage, og Veivæsenets Forbedring, men disse Formaal kunne ogsaa naaes ved, at de selv hæve den omhandlede Afgift i en Række af Aar, som, hvis Indtægten virkelig bliver saa betydelig, som man kan antage efter det Qvantum Brændeviin, der fortæres paa Bornholm, vil sætte dem istand til at sørge for saadanne Formaal. Men Bornholms Interesse kan heller ikke udelukkende komme i Betragtning ved denne Sag; der bør vel tages billigt Hensyn dertil; men disse Interesser bør tages i Betragtning i Forhold til det Hele, og Bornholm kan da være tjent med en saadan Erstatning, som der er Spørgsmaal om. Jeg troer, det vil blive et stort Gode for Bornholm, at Brændeviinsforbruget indskrænkes derved, at det bliver en Afgift underkastet. Dersom denne Afgift virkelig bliver nøie overholdt og redeligt erlagt, og altsaa Brændeviinsforbruget derved indskrænkes, vil det baade være et moralsk Gode og i materiel Henseende til Bedste for Landet.«

Efter en Del yderligere Bemærkninger gik man til Afstemning, der gav det for Bornholmerne og deres Defensorer mistrøstige Resultat, at kun 2 Landstingsmænd fulgte de 4 Udvalgsmedlemmer. Med 30 Stemmer mod 6 blev Paragraffen vedtaget i Folketingets Affattelse.

Dermed var dette Felttog endt med Nederlag for Bornholmerne. Man var startet med principalt at kræve Afgiftsfrihedens Opretholdelse, subsidiært fuld Erstatning, hvilket paa Bornholmsk betød en Kapital paa ca. 800,000 Rdl. Det var en Skuffelse, da Finansministeren kun foreslog godt ¼ heraf, men selv dette Forslag maatte man se betydeligt forringet. At man dengang paa Bornholm følte Rigsdagens Afgørelse som en Uret, er der ingen som helst Tvivl om, men var det nu ogsaa det? Præcis kan dette Spørgsmaal ikke besvares,

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

men jeg mener dog nok, at Rigets Repræsentanter ved denne Lejlighed viste Karrighed overfor den fjerntliggende og i saa mange Maader stedmoderligt behandlede Østprovins. Naar man gennemlæser Rigsdagstidendes gulnede Blade fra denne Debat, finder man noget barsk og haardt over adskillige af de Udtalelser, som fra Modpartens Side fremsættes overfor Bornholmernes Talsmænd. Og Tingets Jurister tabte sig i spidsfindige Beviser for, at der ikke var Tale om noget egentligt Privilegium, og at Bornholmerne ikke kunde paaberaabe sig et Retskrav. Dette var utvivlsomt rigtigt, men vigtigere end denne formelle Betragtning maatte det dog være, at den nye Beskatning ændrede en gennem Aarhundreder bestaaende Ordning, og at det vilde være stridende imod almindelige Billighedshensyn at lade dette ske uden en passende Godtgørelse.

Imidlertid var Tidspunktet for Afløsningen utvivlsomt meget ugunstigt for Bornholm. Danmark havde i 3 Aar lidt under en kostbar og blodig Krig. Tusinder af Hjem begræd Slægtninges Død. Men Bornholm var fri for Værnepligt, og de faa deltagende Bornholmere var alle frivillige. — Det er vel ikke underligt, at Rigsdagsmændene f. Eks. fra Jyllands krigshærgede Egne fandt, at deres bornholmske Kollegaer repræsenterede en stærkt begunstiget Landsdel. Og nu forlangte disse Folk endog Hundrede Tusinder af Rigsdaler for at gaa ind under det øvrige Lands Skatteforhold!*) — Hertil kom yderligere Frygten for Konsekvenserne. Man stod jo kun ved Begyndelsen af Udjævningen af Uensartethederne inden for Monarkiet. Og hvad kunde man ikke vente sig for Opgaver efterhaanden, bl. a. i Forholdet mellem Kongeriget og Hertugdømmerne? Et af Hovedemnerne i det saa stærkt diskuterede Lovforslag var jo netop Ophævelsen af Toldgrænsen mellem Nørre- og Sønderjylland. Det var derfor

*) Da Bornholms Avis meddeler Resultatet af Folketingets Behandling af Loven, skriver Bladet for egen Regning (Avisen for 26/11 1850): »Det er ikke nogen heldig Tid for Bornholm, at denne Lov er kommet for i, da man vel tør antage, at de andre Provindsers Deputerede just ikke er gunstigt stemte for Øen, fordi den er aldeles udenfor den store Kamp, der har kostet og daglig koster de andre saa uhyre Opofrelser, og efter Alt hvad man hører, har det staaet haardt nok i Folketinget at opnaa det ovenanførte Resultat«.

bedst at holde Forpligtelserne for Statskassen indenfor rimelige Grænser.

Om man med andre Ordførere for det bornholmske Standpunkt kunde have opnaaet et gunstigere Resultat, er meget vanskeligt at bedømme. Det virker vel noget overraskende, at ingen af de bornholmske Folketingsmænd fik Sæde i det nedsatte Udvalg, ligesom de naturligvis burde have begæret Ordet saa tidligt ved 1' Behandling, at de havde naaet at fremsætte deres Argumenter, før Lovforslaget gik i Udvalg. Det er ogsaa lidt besynderligt og vidner ikke om strategiske Evner, at de ved 2. Behandling opstiller deres egne Ændringsforslag i Stedet for at samarbejde med en saa mægtig Forbundsfælle som fhv. Minister Tscherning, ligesom de vel ogsaa burde have allieret sig med Forsvarerne for Læsøs Særstilling, da det var givet, at de 2 Øer i denne Sag maatte dele Skæbne med hinanden. — Men selv om dette maa indrømmes, viser dog det, der hændte bagefter i Landstinget, hvor Krabbe baade som Udvalgsmedlem, ja Ordfører for et Udvalgsflertal havde ligesaa lidt Held med sig som hans Kollegaer i Folketinget, at Opgaven i sig selv var overordentlig vanskelig, ja maaske uløselig.

Hvad der virker stærkt overraskende i denne Sag, er iøvrigt Kultusminister Madvigs Stilling. Han tog overhovedet ikke Ordet ved Sagens Behandling og ved det eneste Navneopraab ved Afstemningerne om de af Tscherning, Heggelund og Koefoed stillede Ændringsforslag stemte han *imod* det bornholmske Standpunkt. Det samme gælder som foran omtalt to andre Bornholmere, Pastor Marckmann og Pastor Gram. Hvorledes de 3 Bornholmere har stemt ved de andre Afstemninger, kan ikke ses, men der er ingen Grund til at tro, at den Retningslinie, som er angivet ved Navneopraabet, ikke ogsaa i det væsentlige er fulgt ved Afstemninger, som derefter fulgte.

Gennemførelsen af Brændevinsskatten paa Bornholm voldte iøvrigt betydelige økonomiske Forstyrrelser. I en Nytaarsoversigt i det bornholmske Ugeblad »Folkevennen« for 3. Januar 1852 skriver Redaktionen bl. a. følgende: »I det sidst tilendebragte Aar traf et føleligt Slag flere af Øens næringsdrivende Borgere og Landmænd, ved at Brændevinsbrænderibeskatningen ogsaa blev indført her. Mange tabte ganske eller for en Del deres Næringsvej. Mange Jorder vil i nærmeste

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

Tid blive mindre frugtgivende. Den Mængde større og mindre Kapitaler, som stod i Brænderi Inventarierne tabtes for størstedelen. Dette uagtet har Foranstaltningen hidindtil og vil fremdeles i en nær Fremtid paaføre Statskassen Tab, og selve Brændevinsforbruget, som det ikke vil være vanskeligt at godtgjøre, har tiltaget istedetfor at aftage.« — At Forbruget skulde være gaaet op efter Beskatningens Indførelse, lyder højst ejendommeligt; derimod forstaar man let, at Staten i den 10aarige Overgangstid, i hvilken Skattens »rene Indtægt« tilfaldt Øens egne Formaal, ikke profiterede af Foranstaltningen. — Beløbene gik iøvrigt ind i et Fond, der blev fælles for Købstæderne og Landkommunerne, hvilket var en Hovedgrund til, at Bornholm, ene af alle danske Amter, fik et Amtsraad, der talte Repræsentanter for saavel By som Land.

I Folketingets Møde den 17. December 1851 kom 2 Andragender, som var indgivet af Beboere paa Bornholm, til Forhandling i Tinget. Det ene var fremkommet fra nogle Landmænd i Ibsker, Poulsker og Pedersker Sogne angaaende visse Afgiftsforhold. Det var indbragt af den ene af Førerne for Bondevennerne, Balthazar Christensen, der repræsenterede Holbæk Kredsen, samt Folketingsmand H. M. Koefoed. Christensen optraadte som Ordfører og erklærede, at disse Afgiftsforhold var meget forviklede, og da Justitsministeriet ikke havde været at formaa til at bevilge fri Proces, ønskede man nu Regeringens Medvirkning. Koefoed indskrænkede sig til at udtale, at det maatte anses for at være af stor Vigtighed for de paagældende Skatteydere, at de kom til Klarhed over, hvad de havde at udrede. Andragendet blev henvist til et Udvalg paa 3 Medlemmer. Hertil valgtes den nationalliberale Professor Krieger, Bondevennen, Lærer Gleerup og H. M. Koefoed.

Samme Dag behandlede Folketinget et andet Andragende fra Bornholm. Det var underskrevet af over 1000 Husmænd og ca. 80 Gaardmænd og angik Udstykningen af de saakaldte Udmarksjorder. Derved forstod man det brede Bælte af dengang uopdyrket Jord, som strakte sig tværs over Øen fra Helvedesbakkerne i Sydøst til Slotsruinerne ved Hammeren i Nordvest. Naar bortses fra Almindingsskoven havde Beboerne paa hele denne store Strækning, der omfattede ca. 21,000 Tdl., fra ældgammel Tid haft uindskrænket Ret til Græsning, Lynghentning og Tørveskær. Udmarksjorderne betragtedes som Kongens Ejendom, men Brugsretten til Arealerne tilkom Bornholms Indbyggere i sin Helhed. I 1832 tog Kronen imidlertid Initiativet til en almindelig Udskiftning af den bornholmske Jord, og i Forbindelse hermed blev det første Skridt taget til en Ordning af Udmarksjordernes hidtidige Ejendoms- og Brugsforhold. Dette førtes videre ved en kgl. Resolution af 25. Maj 1842, hvori Udmarkerne deltes mellem Kongen og Beboerne. Ca. 9500 Tdl. betragtedes som Kongens, Resten ca. 11,500 Tdl. som Bornholmernes. Af de kongelige Arealer udlagdes 4290 Tdl. til Opelskning af Skov, medens 400 Tdl. bestemtes til Oprettelse af Husmandslodder. De resterende ca. 4,800 Tdl., som Kongens Andel udgjorde, sammenlagdes med Beboernes Andel, saaledes at der fremkom ca. 16.000 Tdl., som tildeltes Sognene efter disses Hartkorn. Største Parten heraf, ca. 13,000 Tdl., skulde Sognekommunerne paa egen Bekostning udskifte. Desværre var der ikke samtidig givet nogen som helst Rettesnor for, hvorledes denne Udstykning skulde foregaa. Fordelingen mellem de forskellige Sognekommuner var færdig i 1849, og en Del Sogneraad tog straks fat paa at fordele den vedkommende Kommune tilstaaede Part mellem Sognets Beboere, og man lagde da den Betragtning til Grund, at ligesom Jorden var fordelt mellem Kommunerne efter Hartkorn, burde det ved Udskiftningen mellem Lodsejerne alene tilkomme Hartkornsbesidderne i Sognet at faa Lod og Del i Udmarken. Olsker Sogneraad gik i Spidsen og var færdig med Udskiftningen i 1850, og her havde man udelukket Husmændene fra enhver Andel. De andre Sogneraad syntes at ville følge i samme Spor. Dette vakte forstaaeligt en overordentlig Forbitrelse mellem Husmændene, som nu ikke saa anden Udvej end at indbringe det før omtalte Andragende til Folketinget. Som nævnt var der 80 Gaardmænd, der fandt den Behandling Husmændene var Genstand for uretfærdig og derfor var Medunderskrivere. Karakteristisk nok gik man udenom de bornholmske Folketingsmænd og bad den kendte Bondeven Gleerup, der var valgt i Svinningekredsen i Holbæk Amt, om at tage sig af deres Sag. Af Bornholms Avis for 19/11 1850 ses det, at Prokurator Fog sammen med 2 Husmænd er rejst over til København for at overgive Andragendet til Rigsdagen, og det er karakteristisk, at Prokurator Fog, der saa voldsomt havde angrebet Proprietær Stender, fordi han var Bondeven, dog i

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

Nødens Stund gaar til et af dette Partis ledende Mænd for at bede ham tage sig af de bornholmske Husmænds Sag. Gleerup gav ved Sagens 1. Behandling i Folketinget en udførlig Fremstilling af Forhistorien og udtalte derefter bl. a. (Folketingets Forh. 1850—51, Side 5610—11): ».... At den heromhandlede Sag er en for Huusmændene overmaade vigtig, vil let indsees, naar man veed, hvilken Nytte og Brug Huusmændene hidtil have havt af Udmarkerne; jeg skal i denne Henseende henholde mig til Petitionen, som giver en omfattende, men, saavidt jeg har erfaret af localkyndige Mænd, en i det væsentlige tro Skildring heraf; kun skal jeg fremhæve, at Petitionairerne anslaae det Tab, Huusmændene vilde lide, ved at Benyttelsen af Udmarkerne blev dem berøvet, til over 30,000 Rbd. aarlig.

Jeg troer for min Deel, at Huusmændene ikke med Retfærdighed kunne udelukkes fra Andeel i Udmarksjorderne, ligesom jeg ogsaa troer, at man, ved at udskifte disse Jorder alene mellem Lodsbesidderne, gjør et vilkaarligt Brud paa de kongelige Resolutioners Ord og gaaer meget let og hensynsløst hen over de factiske Forhold og Huusmændenes dertil støttede Adkomst; jeg troer ogsaa, at Petitionairernes Forlangende baade er retfærdigt, billigt og hensigtssvarende. Jeg skal imidlertid ikke nu gaae ind paa en Discussion af denne Sagens egentlige Realitet, men opsætte dette til næste Behandling, forsaavidt det ærede Thing vil tillade en saadan; hvad jeg derimod skal fremhæve, og hvortil jeg skal støtte mit Forlangende om Sagens Fremme, det er, at der ingen Tvivl er om (idetmindste har der ingen Tvivl været derom blandt de Mænd, med hvem jeg i denne Henseende har confereret, hvoriblandt der er overordentlig sagkyndige Mænd, saaledes den ærede Indenrigsminister), at der ingen Tvivl, siger jeg, er om: at hele Forholdet imellem Udbyggernes og Lodsbesiddernes Ret er, idetmindste for Øjeblikket, fuldkommen uklart og ubestemt, og at man ikke kan nægte, at der kan fremsættes overmaade gode og antagelige Grunde for, at Lodsbesidderne ikke kunne være de eneste og udelukkende berettigede med Hensyn til Udmarkernes Besiddelse. Naar saadanne Tvivl kunne reises i en Sag som denne, og at de kunne reises, deri frygter jeg ikke at blive modsagt, meget mere, jeg venter deri at finde Understøttelse, saa haaber jeg, at Thinget netop deri vil see en tilstrækkelig Grund for mig

til at have indbragt Sagen for Thinget, og til at ønske, at den maa blive henviist til vedkommende Ministerium, for at Forholdet derved kan blive opklaret og afgjort, førend det maaske er for sildigt, det vil sige: førend den specielle Udskiftning imellem Lodsbesidderne er foregaaet, hvorved Sagen, om den end ikke aldeles vilde blive unddraget fra Regjeringens og den lovgivende Magts Omraade, dog vilde være meget vanskelig at gjøre om og gjøre god igjen, saafremt det skulde vise sig — og at det ikke vil vise sig, kan Ingen paastaae — at man ved en saadan Disposition af Udmarkerne havde begaaet en aabenbar Uretfærdighed.«

Umiddelbart efter tog Koefoed Ordet og udtalte følgende:

»Jeg har rigtignok fra min tidligste Ungdom af kjendt noget til de i det foreliggende Andragende omhandlede Forhold, og omendskjønt jeg ikke ligefrem kan erkjende Rigtigheden af Alt, hvad der i Andragendet findes anført, maa jeg dog tilstaae, at det altid har forekommet mig at ville blive noget haardt for Huusmændene, om de aldeles skulde unddrages Brugen af Udmarkerne, ikke saa meget for Græsningens Skyld — thi den anseer jeg ikke at være af nogen stor Betydning for Huusmændene, saa meget mere som Størstedelen af dem boe saa langt fra Udmarkerne, at de ikke deraf kunne have nogen Brug — men navnlig med Hensyn til deres Vinterbrændsel, som en stor Deel af dem har hentet fra Udmarken, ligesom ogsaa Størstedelen af Bønderne eller Gaardmændene have hentet samme fra Udmarkerne, og som bestaaer i Lyng og Fladtørv. Jeg skal derfor ogsaa tillade mig at anbefale Andragendet til videre Fremme af det ærede Thing, for at den meest mulige Retfærdighed for begge Parters Vedkommende kan opnaaes, og al videre Tvist og Uenighed derom undgaaes; men jeg skal heller ikke undlade at bemærke, at der kan møde nogen Vanskelighed, fordi der er 3 eller maaske 4 Sogne, i hvilke Andelen af Udmarken allerede er udskiftet imellem Lodseierne, og Enhver har faaet sit Stykke tildelt og udviist til sit Hartkorn, hvorved der formenes at være fremgaaet efter de af vedkommende Regjeringscollegium meddelte Bestemmelser. De have nu anvendt betydelige Bekostninger paa disse Udskiftninger, og jeg troer vistnok, at de ville paastaae, at disse Lodder ikke igjen kunne fratages dem uden Erstatning. Endnu et andet Punkt er der, hvorpaa jeg ogsaa vilde tillade mig at henlede Opmærksom-

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

heden; der er nemlig temmelig betydelige Stykker af Udmarken, som endnu ere Staten tilhørende, og som ikke ere blandt dem, der ere bestemte til Skovs Opelskning, men som ere udlagte imellem eller ved Siden af Sognenes Andeel i Udmarken, saaledes at nogle Hundrede Tdr. Land af samme ligge ved Siden af Sognenes Andeel. Naar nu Huusmændene kunde erholde udelukkende Afbenyttelse af disse Strækninger til Lyngrivning og Hedetørvskæring, indtil de paa anden Maade kan benyttes, vilde de vistnok derved faae en betydelig Hjælp.«

Indenrigsministeren, M. H. Rosenørn, svarede, at han var klar over, at Sagen var af stor Vigtighed for de bornholmske Huusmænd, og at der var vist dem ringe Imødekommenhed. Specielt til H. M. Koefoed udtalte han følgende:

»Forsaavidt den ærede sidste Taler har meent, at man kunde favorisere Huusmændene ved at overlade dem nogle af de Jorder, som ere udlagte til Statskassen, og saaledes faae dem til at frafalde det Krav, de i den Henseende maatte kunne gjøre gældende mod Lodseierne, da troer jeg rigtignok ikke, at denne Udvei vil kunne benyttes; thi Statskassen har ved de trufne Foranstaltninger viist en overordentlig stor Tilbøjelighed til at renoncere paa de Rettigheder, der efter Lovgivningen og den strenge Ret tilkommer den, saa at det vist er aldeles nødvendigt, at den beholder ubeskaaret, hvad der engang er tillagt den; ligeledes troer jeg, at Staten har været meget tilbøjelig til at hjælpe paa de Huusmænd, som vare bosatte paa dens Andeel, ved at ordne Forholdet paa en for dem billig Maade, hvorfor Huusmændenes Interesse vel neppe yderligere kan varetages fra Statskassens eller Domainebestyrelsens Side. Men dette Spørgsmaal foreligger ikke, her er kun Tale om Forholdet imellem Huusmændene og Lodseierne, som maa bringes til en klar og endelig Afgjørelse, hvorfor jeg, langt fra at have noget imod, at denne Sag nyder Fremme paa den foreslaaede Maade, tvertimod maa dele de Grunde, som have bevæget den ærede Forslagsstiller til at fremkomme med sit Andragende.«

Den før gengivne Tale af Ritmester Koefoed fremkaldte iøvrigt en meget skarp Protest i Bornh. Avis for 7/3 1851, forfattet af Prokurator Chr. Fog. Ritmester Koefoed havde efter Fogs Mening talt sin egen Sag og ikke Husmændenes, ja K. havde endogsaa gjort sig skyldig i en aabenbar Usandhed, naar han havde sagt, at største Delen af Husmændene boede langt fra Udmarkerne; tvertimod laa mere end 3/4 af Husene umiddelbart op til disse, og Husmændene, hvis Antal var 3 a 4 Gange saa stort som Gaardmændenes paa Bornholm, bjergede 8 a 10 Gange saa meget Brændsel af Udmarkerne som Bønderne. Desuden var der Græsningen; den havde vel ingen stor Værdi, men den var dog god nok til, at Husmændene kunde have nogle Faar og Gæs gaaende paa Udmarkerne og undertiden ogsaa andre Kreaturer. Hertil kom saa Lyngrivningen, der skaffede Husmændene en Arbejdsfortjeneste, idet de rev Lyng til Købstadsbeboerne og andre. Alt dette, mente Fog, var ikke kommet rigtig frem i Folketingsmandens Tale, og han sluttede sin Artikel, der ligesom Fogs Indlæg ofte før havde en skarp personlig Brod, saaledes: »Hr. Ritmester, hav den Godhed at conferere dette med Deres Ungdomserindringer, inden De igjen taler i denne Sag.«

Efter Indenrigsminister Rosenørns Svar paa H. M. Koefoeds Tale sendtes Andragendet i det før omtalte Udvalg. Dette afgav med Krieger som Ordfører Betænkning lige ved Samlingens Slutning. Med Hensyn til det først omtalte Andragende fra Beboerne i Ibsker, Poulsker og Pedersker erklærede Udvalget, at da det havde vist sig, at de fremførte Forhold angik private Retstvistigheder Mand og Mand imellem, kunde man ikke anbefale Tinget at tage sig af Sagen. Derimod fandt man, at Andragendet om Udmarksjordernes Udskiftning havde »Krav paa vedkommende Ministeriums nærmere Opmærksomhed«, og man anbefalede Tinget at henvise det til Indenrigsministeriets Overvejelse. Dette blev ogsaa enstemmigt vedtaget i Folketingets Møde den 21. Marts 1851. Under den ganske korte Forhandling tog Heggelund Ordet og hævdede, at de bornholmske Købstæder ogsaa burde komme i Betragtning ved Udmarksjordernes Fordeling; ved den foretagne Udskiftning var de blevet fuldstændig forbigaaede med Undtagelse af Allinge og Sandvig, der havde faaet en Andel, fordi de havde »gammelt Hartkorn«, medens de andre Købstæders var »nyt Hartkorn«. Der var derved gjort Uret mod Bybeboerne, der tidligere havde haft samme Adgang til Udmarksjorderne som Landkommunernes Beboere. Indenrigsministeren erklærede imidlertid, at Heggelund ikke kunde imødekommes. Udmarksjorderne var ved kongelig Resolution tildelt »Landsognene, og der kan altsaa

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

nu kun være Spørgsmaal om, paa hvilken Maade den Andeel, som hvert af de paagjældende Landsogne har faaet, skal fordeles; men jeg skjønner ikke, at der mere kan være Spørgsmaal om, hvorvidt Kjøbstæderne ogsaa have Ret til at komme i Betragtning paa en Maade, som ikke er skeet. Det, der retfærdiggjorde, at Kongen saaledes kunde disponere over Jorderne, er den store juridiske Ret, som Kongen havde i dette Forhold, idet det egentlig ikke var støttet paa noget bestemt Retskrav, men der tvertimod endog var ældre Domme, der hjemlede Kongen en langt større Ret, end senere benyttet. Dette gjorde, at Regjeringen havde en Raadighed over Forholdet, og, da denne Raadighed er bleven benyttet til at udlægge Jorderne til Landsognene, saa troer jeg, som sagt, ikke, at man kan komme tilbage paa det Spørgsmaal, om Kjøbstæderne skulde kunne drages ind i Forholdet.«

Faa Dage efter sluttede Rigsdagssamlingen 1850—51, der for lokale, bornholmske Interesser havde haft en saa afgørende Betydning. Iøvrigt var Forespørgslen om Udmarksjordernes Udskiftning kun Indledning til den store offentlige Behandling af denne Mærkesag, om hvis trange Vandring gennem Ting, Domstole og Kommission der vil blive redegjort i de følgende Afsnit, og som først i 1866 fandt sin endelige Løsning.

5. SUPPLERINGSVALGET I RØNNE DEN 19/9 1851.

Den 20/5 1851 blev Kammerraad Heggelund udnævnt til Toldkasserer i Horsens, og den 11/7 s. A. nedlagde han sit Mandat som Folketingsmand for Rønnekredsen. »Københavnsposten«, der ofte gav Udtryk for antiparlamentariske Stemninger, ledsagede hans Udtræden af Rigsdagen med nogle Udtalelser om, at han ikke havde »udmærket sig ved nogen synderlig Virksomhed, hverken som Taler eller i andre Henseender«. Ogsaa i Bornholms Avis faldt der nogle Spydigheder til ham, fordi han forlod sin Valgkreds, naar han kunde faa et »federe« Embede. Det som Følge af Mandatnedlæggelsen paakrævede Suppleringsvalg blev udskrevet til den 19. Septbr.; der var altsaa godt to Maaneder til Forberedelserne. Om disse berettes der ikke særlig meget i Bornholms Avis; derimod noget mere i et nyt Blad, »Folkevennen«, som Bogtrykker J. H. Colberg paabegyndte Udgivelsen af den 6/2 1851. Faa Maaneder før var det af Procurator Fog redigerede Blad »Den frie Borger«, som ogsaa var trykt hos Colberg, gaaet ind, rimeligvis fordi Fog var for voldsom i sin Personkritik. Redaktionen af det nye Blad, der udkom een Gang ugentlig, overtog Colberg selv, men Fog optræder af og til som Indsender. Af andre Penne, hvis Produkter tidt ses i Bladets Spalter, maa først og fremmest nævnes Bogbinder L. Høyer, der skrev følelsesfulde og patriotiske Digte, samt Adjunkt Brandt, som var stærkt politisk og religiøst interesseret.

At de to bornholmske Blade ikke skænkede det forestaaende Folketingsvalg nogen særlig stor Opmærksomhed, skyldtes for en stor Del, at der i denne Periode indtraf en Begivenhed, som satte alt andet i Skyggen, nemlig Kong Frederik den 7. og Grevinde Danners Besøg paa Bornholm. Kongen og hans Gemalinde kom til Rønne Fredag den 8. August; alle Øens Byer blev besøgt, og den efterfølgende Onsdag holdtes en Folkefest i Almindingen, hvori en betydelig Del af Befolkningen deltog. Besøget afsluttedes med en Del Festligheder i Rønne, hvorfra Afrejsen fandt Sted Lørdag den 16. August. Det var 164 Aar siden, at Landets Konge besøgte Bornholm, saa Frederik den 7.'s Ankomst og Ophold paa Øen var i sig selv en enestaaende Begivenhed, men til dette Besøg knyttede der sig særlige Interesser. Ægteskabet med Grevinde Danner, født Louise Rasmussen, der var indgaaet i Sommeren 1850, havde vakt overordentlig Forargelse i Aristokratiet og fordømtes ogsaa i politiske Kredse, undtagen blandt Bondevennerne. Det var Bondevensføreren Balthazar Christensen, der havde bragt Bornholmsbesøget i Stand, og det fulgtes med megen Interesse ogsaa udenfor Øen, fordi det var første Gang, at Kongen præsenterede sin Gemalinde for Folket. Der var ogsaa herovre et svagt Tilløb til Protest fra det, som »Folkevennen« kalder: »den fornemme Pøbel«, men det »var i et Nu gjort afmægtig af det jublende Folk.« Besøget fik i det hele et over al Maade straalende Forløb. Det var ikke overdrevent, naar »Folkevennen« i sin før omtalte Nytaarsoversigt resumerer det passerede ved at udtale, at Kongen og Dronningen fik »en Hylding, der i Inderlighed vist ikke stod tilbage for nogen, der nogen Sinde er viist en Hersker, og hele Rejsen var et sandt Triumftog.« Denne Succes gav Grevinden Mod til at hævde sig ved Kongens Side ogsaa andetsteds, og den oprigtige Hyldest,

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

Kongen havde mødt herovre, særlig fra det jævne Folks Side, havde sikkert ogsaa den Betydning, at de Baand, hvormed Kongen følte sig knyttet til Menigmands Sag, blev stærkere.*)

Skønt Kammerraad Heggelunds Mandatnedlæggelse var dateret 11/7 1851, offentliggjordes den først i Bornholms Avis for 29' samme Maaned, og først, da de før omtalte Kongefestligheder og deres Eftervirkninger var overstaaet, indeholder de to bornholmske Blade, Avisen og »Folkevennen«, Artikler, der har Forbindelse med det forestaaende Folketingsvalg. I Avisen for 26/8 findes et Avertissement, hvori »En Del Vælgere« indbød til Prøvevalg paa Rønne Raadstue Søndag den 31/8. Alle Valgkredsens Vælgere var indbudt. I samme Nummer af Avisen meddeltes det, at Bornholms Landstingsmand, Kammerjunker Krabbe, havde forespurgt Minister Tillisch, om han kunde ville stille sig, hvis han modtog en Opfordring fra Bornholm dertil. Ministeren havde erklæret sig villig. Det meddeltes endvidere, at flere Sogneforstanderskaber og Kommunalbestyrelser derefter skriftlig havde henvendt sig til Hans Excellence. Avisen skrev for egen Regning følgende: »Tillisch er en saa anerkendt Personlighed, en saa redelig, dygtig og ægte fædrelandssindet Mand, at de Vælgere, der havde stillet denne Opfordring til ham, havde troet i ham at finde en saadan Repræsentant, at mange af de øvrige Vælgere vilde skjænke ham deres Stemmer.«

Geheimekonferensraad Tillisch (født 15/4 1801 ved Haderslev, død 16/2 1889 i Købnhavn) var paa det Tidspunkt, han blev opfordret til at stille sig, en af de mest fremtrædende Skikkelser i dansk Politik, en af de ledende Mænd indenfor det nationalliberale Parti, og hans Navn var kendt langt udenfor Landets Grænser paa Grund af den store Rolle, han havde spillet i Reorganisationen af Hertugdømmernes Forhold efter Krigens Ophør. Efter Freden i Berlin 1850 var han blevet overordentlig Regeringskommissær i Slesvig med en næsten enevældig Myndighed, som han benyttede til en paakrævet Udrensning af Hertugdømmets oprørske Embedsmænd. Det var Tillisch, der udstedte de saa stærkt omtalte Sprogreskripter, der havde til Formaal at give det danske Sprog dets Retsstilling i Sønderjylland tilbage. Dette skaffede

*) Der henvises iøvrigt til H. St. Holbeck: Kongebesøget paa Bornholm 1851 i Bornh. Samlinger Bind II, Side 57 ff..

ham en enestaaende Folkeyndest i Danmark, men hans Navn var hadet som næppe noget andet i slesvig-holstenske Kredse, og det neutrale Udland fandt ogsaa, at hans Politik gik for vidt. I Marts 1851 var hans Virksomhed som Regeringskommissær afsluttet, og han indtraadte da i Regeringen som Minister for Slesvig, men paa Grund af et Tryk fra Ruslands Side maatte han afgive denne Ministerpost, og han blev da Indenrigsminister. I denne Stilling modtog han Opfordringen fra Bornholm.

Minister Tillisch blev imidlertid ikke bornholmsk Folketingskandidat, vistnok fordi hans Opstilling af uforstaaelige Grunde vakte Opposition fra flere Sider. I »Folkevennen« for 23/8 findes en Artikel underskrevet »Vælgere i Bornholms 1. Valgdistrikt«. Deri omtales Landstingsmand Krabbes Opfordring til Tillisch og den Opfordring, som efter en Henvendelse fra Krabbe var udgaaet fra Kommunalbestyrelserne saavel i Rønne som i Valgkredsens øvrige Købstæder om, at man ønskede Ministeren som Valgkandidat. Indsenderne udtaler heroverfor, at ingen kan fornærmes over, at Landstingsmand Krabbe for sit personlige Vedkommende har rettet en saadan Opfordring til Minister Tillisch. »Men at de ærede Kommunalbestyrelser uden noget foregaaende Prøvevalg, uden at give Vælgerne Lejlighed til at beraadslaae og tilkjendegive deres Mening om denne vigtige Sag, indkalde en fremmed Mand paa Vælgernes Vegne, i Vælgernes Navn, dette er Uret. En Kommunalbestyrelse er i saa Henseende aldeles uberettiget til uden Bemyndigelse at handle i Vælgernes Navn, og hvis den gjør det, da krænker den dem i deres vigtigste politiske Ret. Vi altsaa — hvor højt vi end agte Hr. Ministeren, hvor hjerteligen vi end ønske ham alt godt — vi ville ikke tvinges til at vælge ham, vi ville ikke, at det skal siges i Danmark, at vi lade os behandle som Umyndige, at vi lade nogle faa Medborgere uden vort Vidende og Samtykke skalte og valte med vor politiske Ret.«

Nogle Dage efter afholdtes det Prøvevalg paa Raadstuen i Rønne, hvis Indvarsling er omtalt foran. Efter en Beretning, som findes i »Folkevennen« for 3/9, og som er undertegnet: »En Ven af Borgerfriheden«, var der ikke mange Deltagere i dette Møde. Det blev derfor efter Indsenderens Udtalelse »saa at sige til ingenting«. Indsenderen beretter videre, at »der var nogle, der ønskede Minister Tillisch til Rigsdagsmand. Disse

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

hørte formodentlig til Højre, det lod til, at de kjendte deres Mand. En dygtig Mand til at tumle Oprørerne i det Slesvigske, tænkte jeg, er Tillisch, det har jeg læst om i Trydes Avis, men tænkte jeg videre, vi ere jo ingen Oprørere, vi ere jo danske Mænd til Liv og Sjæl, ja, saa grundskikkelige, at til en og samme Tid baade Amtmand og Kommandant, Byfoged og Toldinspektør kan forlade os, uden at en eneste under en saadan Frihed gør sig høj i Ryggen, men Alle gaa deres vante, rolige og beskedne Gang. Vi have altsaa egentlig ikke nødig at vælge os nogen Tugtemester, og en eneste Tøddel om hans Folkelighed hørte jeg ikke under hele Mødet og har aldrig heller læst noget derom.«

Formodentlig har Landstingsmand Krabbe meddelt Minister Tillisch den for hans Kandidatur uheldige Udvikling, som Sagen havde taget, og da samtidig Aalborgkredsen blev ledig, stillede Tillisch sig der og blev valgt med betydelig Majoritet.

Ved det før omtalte, daarlig besøgte Prøvevalg paa Raadstuen i Rønne var der endvidere to andre Kandidater paa Tale, nemlig Toldinspektør Terp i Rønne og Sognepræsten i Poulsker J. P. Koefoed. Denne sidstes Kandidatur synes hurtigt at være opgivet; derimod var der betydelig mere Stemning for Terp. Dagen før det nævnte Møde var der i »Folkevennen« optaget en Artikel af Adjunkt Brandt, som meget indtrængende anbefalede Terps Kandidatur. »Ifølge vore Ankuelser«, skriver Adjunkt Brandt, »er Ærlighed, Folkelighed, et klart og sundt Blik paa vort Fædrelands Tilstand i Forening med Evne til at kunne føre en tydelig og forstandig Tale nødvendige Grundegenskaber hos den Mand, vi skulle stemme paa. Disse Egenskaber besidder Hr. Terp, men hertil komme adskillige særegne Forhold, der gør hans Valg end mere ønskeligt. Hr. Terp er udgaaet af Bondestanden, han har ved Troskab og Duelighed gradvis arbejdet sig frem i Verden. Hans Fortid er os derfor en Borgen for, at den danske Bondestand i sin nærforestaaende store Kamp om Fæstevæsenets Ordning i ham vil finde en kærlig og hengiven Mand, og at de Smaa i det hele taget i ham vil have en ærlig og varm Talsmand, thi det er dog i Almindelighed saa, at for ret at kunne føle for de Smaa, maa man selv have levet i deres Kaar.«

Adjunkt Brandt fremhæver endvidere, at Hr. Terps hele Færd er jævn og ligefrem, at han ved sin senere Livsstilling

har haft en fortrinlig Anledning til at sætte sig ind i vore Sø- og Handelsforhold. »I Hr. Terp vil Handelen og Skibsfarten derfor have en sagkyndig Talsmand, som de baade kunne trænge til og glæde sig ved.«

Urmager
Jeppe Findanus Petersen

Den før nævnte »Ven af Borgerfriheden«, der refererede Vælgermødet den 31/8, udtaler sig ogsaa om Toldinspektør Terps Kandidatur. »Jeg kjender ham som en særdeles honnet Mand, men vil han stemme med Rigsdagens Venstre? Jeg er maaske noget vantro, men jeg vil først se, før jeg tror. Nok er det, at skulde han faa i Sinde at søge et bedre Embede, f. Eks. som vor forrige Rigsdagsmand, saa kunde det hænde, at hans Frisindethed blev ligesaa moderat som Kammerraadens.« Indsenderen slutter sin Artikel med følgende Udbrud: »Herregud, tænkte jeg, da jeg lig med de øvrige støvlede ned ad Raadhusets brede Trappe, Herregud, Krummer ere dog ogsaa Brød.«

Vælgermødet den 31/8 havde ikke bidraget det mindste til at klare Stillingen i Kredsen, og saavidt det kan ses, blev der ikke engang foretaget nogen Prøveafstemning. Det var derfor

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

naturligt, at man forsøgte at holde et nyt Møde. Opfordringen hertil udgik fra nogle navngivne Borgere i Rønne: Læge Curdts, Farver Marckmann, Skibstømrer Bech, Garver Wulff, Urmager Findanus Petersen, Prokurator Fog og Adjunkt Brandt. Mødet afholdtes Søndag den 7/9 og var efter Forholdene godt besøgt. Dagen før Mødet indeholdt »Folkevennen« en glødende Appel til Vælgerne fra Prokurator Fog. Den indeholdt ikke noget Forslag om nogen bestemt Kandidat, men var kun en Opfordring til Rønnekredsens Vælgere om at kaare en Mand, der vilde værne om den almindelige Valgret, »det sikreste Værn saavel mod Undertrykkelse som den blodige Revolution. Ingen af Eder Medborgere være ligegyldige ved, hvad der vil ske; de Ringere have nemlig kun lidet at sige, hvor Folket deelsvis deltager i Regjeringen, og de fleste af Eder vil snart faa at vide, hvad det betyder at spise Kirsebær med de Store. Kun alle de Ringere i Forening kan holde dem i Ave, og uden at Velvære for den simplere Mand er til Stede kan intet Folk være lykkeligt. Derfor, Medborgere! stiller ingen Mand sig til det forestaaende Valg, som I ved der vil ofre alt for Grundloven og Valgloven, saa kald selv en frem! Dette skylder I Eders Konge, Eders Fædreneland, Eders Hustruer, Eders Børn, Eders Efterkommere og Eder selv.«

Der er næppe Grund til at tvivle om, at den Frihedskæmper, som Prokurator Fog i sit stille Sind tænkte paa, var ham selv. Han kom imidlertid ikke paa Tale ved Prøvevalget den 7/9, hvor Stemningen var delt mellem de to Kandidater, Toldinspektør Terp og Urmager Findanus Petersen. Ved Afstemningen fik Terp 12 Stemmer, Petersen 37. Den følgende Dag meddelte Toldinspektør Terp, at han agtede at stille sig som Valgkandidat, og han fremhævede særlig, at der i den forestaaende Rigsdagssamling navnlig vilde komme Love til Forhandling, der angik Ordningen af Landboforholdene, og Love vedrørende Handelen, Søfarten og Industrien samt Toldforholdene. »Da jeg«, skriver han, »der er udgaaet af Bondestanden, lige fra min tidlige Ungdom har bevæget mig i og nøje kender disse forskellige Fag og de derunder hørende Forhold, saa har jeg efter Opfordring af mange baade Kjøbstadindbyggere og Landmænd, der kjende mig, bestemt mig til at stille mig som Valgkandidat.«

Ogsaa Urmager Findanus Petersen afgav Dagen efter

nævnte Prøvevalg en Erklæring om, at han ogsaa vilde stille sig. Hans Henvendelse til Vælgerne, der findes i »Folkevennen« for 12/9 og Avisen for 16/9, lyder saaledes:

»Den, der med Opmærksomhed har fulgt de sidste Aars Begivenheder i vort Fædreland og fra et folkeligt Standpunkt betragtet dets indre Udvikling siden Grundlovens, den ny Forfatnings, Tilblivelse, har vel ofte havt Leilighed til at glæde sig over de for Almeenvellet — skjøndt gjennem megen Kamp — vundne Resultater, saavel med Hensyn paa Landbosagen som i andre Retninger; men denne Glæde over Folkefrihedens Frugter har ikke været ublandet. Frygten for at de onde Magter, der aldrig hvile, tidligt eller sildigt skulde overvælde, besejre Det Gode og Sande, har ikke sjelden opfyldt Frihedsvennens Bryst med ængstlig Bekymring; thi en Kjendsgjerning er det, at det folkelige Parti paa Rigsdagen, langtfra at vinde Styrke, er bleven svagere og svagere. Medborgere! Mange af Eder have kaldt mig frem, opfordret mig til at stille mig ved det forestaaende Valg; Udfaldet af Prøvevalget igaar synes at gjøre mig det til min Pligt. Nuvel! jeg efterkommer Opfordringen. Den Tillid, der er mig viist, i Forbindelse med den inderlige Kjærlighed, som jeg nærer til Frihed og Fædreland, til Sandhed og Ret, giver mig Mod og Styrke hertil samt til at anmelde denne min Beslutning. Medborgere! i By og paa Land! Valgdagen staar for Døren, jeg beder Eder: benyt Eders Valgret med Frihedens den gode Sag for Øje!«

I de følgende Numre af saavel Avisen som »Folkevennen« i de faa Dage, der var tilbage inden 19. September, da Valget fandt Sted, findes en Række Artikler saavel af de to Kandidater som af Adjunkt Brandt. Denne vendte sig indigneret mod Findanus Petersen, der ved Prøvevalget havde fremhævet, at Terp var Embedsmand, medens han havde betegnet sig selv som et frisindet Mandfolk, der ikke blot var liberal om Fredagen, men ogsaa Lørdag og Søndag med. Adjunkt Brandt skriver, at han vil gøre opmærksom paa, »dels at Embedsmændene jo dog ogsaa hører med til Folket, dels at vor nuværende Frihed fornemmelig skyldes Embedsmænds politiske Virksomhed i de sidste 15 Aar, dels at man maa tage Dygtigheden, hvor den findes, thi til at være Rigsdagsmand hører der dog virkelig mere end at være et liberalt Mandfolk.«

Findanus Petersen erklærede, at han ikke havde angrebet

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

Embedsmændene, men kun sagt, at man ved at læse Rigsdagens Forhandlinger angaaende Finansloven, Pensionsloven o. s. v. let kunde faa det Indtryk, at der var Embedsmænd nok i Rigsdagen. »At der for Resten hører mere til at være Rigsdagsmand«, slutter Findanus Petersen sit Indlæg, »end at være frisindet, har jeg længe vidst, og uagtet det er langt fra, at jeg tiltror mig selv stor Dygtighed, mener jeg dog at besidde saa megen Kundskab, at jeg kan følge en Forhandling, og saa megen sund Dømmekraft, at jeg under denne kan danne mig en Mening om Sagen, og at jeg stedse vil blive Folkesagen tro, være Kongen og Grundloven hengiven, derom kan og tør jeg afgive den bestemteste Forsikring.« (»Folkevennen« for 12/9 1851).

Hverken i nogen Bladartikel eller paa de 2 forud for Valget afholdte Møder synes der at have været Tale om andre Kandidater end de forannævnte, hvoraf Terp og Findanus Petersen mødte frem paa Valgdagen. Her mødte imidlertid ogsaa en tredie Kandidat, nemlig Proprietær Hans Koefoed Jespersen, Sejrsgaard i Knudsker. Derimod fremgaar det af en Bemærkning i et af Adjunkt Brandt skrevet udførligt Referat om Valghandlingen, at der underhaanden var agiteret stærkt paa Landet for Proprietær Jespersens Valg.

Valghandlingen fandt Sted paa Rønne Torv; ved de to foregaaende Valg havde man benyttet Rønne Kirke. Der fremstillede sig altsaa 3 Valgkandidater: Terp, Jespersen og Findanus Petersen. Valghandlingen aabnedes af Valgbestyrelsens Formand, By- og Herredsfoged Garde i Rønne. Hvem der var ordførende Stillere for Toldinspekør Terp, fremgaar ikke af Beretningen, men Adjunkt Brandt var, efter hvad han selv beretter, Stiller for ham, og efter hvad der er meddelt senere i en Bemærkning om Valget i »Folkevennen«, var det egentlig Adjunkt Brandt, der havde fremkaldt Terps Kandidatur. Imidlertid var Brandt inden Valgdagen naaet til en helt ændret Opfattelse af Terps Kvalifikationer. Han meddeler selv i sit forannævnte Referat, at han saavel af hans Foredrag ved Prøvevalget som af hans trykte Ord til Vælgerne var kommet til den Erkendelse, at han havde taget fejl, og at Hr. Terp trods alle hans udmærkede Egenskaber ikke var nogen parlamentarisk Mand. »Jeg havde«, skriver Adjunkt Brandt, »næst skriftligen at raade Hr. Terp til at trække sig tilbage i mundtlig Samtale paa det bestemteste erklæret for ham, at jeg ikke vilde holde nogen Tale i Egenskab af hans Stillingsmand.« Ja, Adjunkt Brandt betegner ham endog som en Umulighed, idet han dog stadig fremhæver sin Agtelse for hans fortræffelige Egenskaber baade som Mand og som Embedsmand.

Proprietær Jespersens ordførende Stiller var Landstingsmand Krabbe: »I et Foredrag, hvis udmærkede Skønhed fra Formens Side man ikke let skal finde Mage til, udviklede han sin politiske Anskuelse i Almindelighed. Han forklarede, hvorledes han hverken hørte til det tilbagegaaende eller til det voldsomt fremadskridende Parti, men til dem, der ønsker en jævn og rolig Udvikling af Friheden, der ønsker Omformninger, men ikke Omvæltninger i Frihedens Aand.« Efter Krabbe tog Proprietær Jespersen selv Ordet. Han talte »kort, men roligt, mandigt og besindigt. Hans Tale, hans hele Fremtræden vidnede tilstrækkeligt om, at han ikke var den Mand, der finder sig i at være Aristokraternes Dukke.« Dernæst optraadte Garver Wulff som Anbefaler for Findanus Petersen. I Adjunkt Brandts Referat betegnes Wulff som »en født, en særdeles begavet Taler.« Efter Valghandlingen blev det bebrejdet Wulff fra flere Sider, at han i sit Foredrag havde talt ophidsende Ord mod Embedsstanden og gjort den alt bestaaende Kløft mellem den og Borgerstanden videre, end den alt var i Forvejen. Adjunkt Brandt hævder imidlertid, at dette var en Misforstaaelse af Wulffs Tale. Han havde blot fremhævet, at der ikke var nogen Grund til at se skævt og haanligt til, at en Haandværker anbefalede en Haandværker, en Garver en Urmager til Folkerepræsentant. Efter Garver Wulff talte Prokurator Fog, ligeledes til Anbefaling for Findanus Petersen. Brandt betegner hans Tale »som temmelig overflødig. Den indeholdt intet mærkeligt, hvorfor jeg skal forbigaa den med Tavshed.« Derefter talte Urmager Petersen selv. Brandt erklærer, at han talte smukt; »det forekom mig som et frisk Hjertes glade og begejstrede Udbrud over Frihedens Morgengry. Vel sandt«, skriver Adjunkt Brandt, »Hr. Petersens politiske Anskuelse passer vel næppe paa Europas eller vort Lands nuværende Stilling, thi nu gælder det sandelig om at gaa lempeligt til Værks, og den er vel ej heller saa ganske klar og moden, men den vil modnes og klares ved Eftertanke og Erfaring. Om denne Mand end gaar lige lukt i Armene paa det yderste Venstre, hvilket vel kan ske, som en blind

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

Stemmemaskine gaar han sandelig ikke derind.«

Imellem de 2 Herrer Krabbe og Wulff opstod en »temmelig heftig Strid«, hvori begge efter Adjunkt Brandts Skøn gik en Smule ud over de parlamentariske Former. Krabbe havde klaget over, at man fra en vis Side havde bestræbt sig for at præsentere alle de Rigsdagsmænd som ufrisindede, der ikke sluttede sig til Bondevennerne, og han gjorde opmærksom paa, at der mellem Højre (det stillestaaende eller tilbagegaaende Parti) og Venstre (Bondevennerne, det heftigt fremadskridende Parti) stod et maadeholdent, jævnt fremadskridende Frihedsparti (Centrum eller de Nationalliberale). Heroverfor erklærede Garver Wulff meget voldsomt, at der uden for Venstre kun gaves et Højre og intet andet, og at der udenfor Bondevennepartiet intet Frihedselement fandtes i den danske Rigsdag. Man vil erindre, at Garver Wulff ved Valget i 1849 advarede imod Hippodrommændene, fordi de gik for vidt; han er aabenbart i de forløbne Aar selv gledet stærkt over til den yderste venstre Fløj.

Man gik derefter til Afstemning ved Haandsoprækning. Ved denne erklæredes Urmager Petersen for valgt, idet det overvejende Antal af de tilstedeværende Vælgere stemte paa ham. Proprietær Jespersen trak sig nu tilbage til Fordel for Terp, der forlangte skriftlig Afstemning. Ved denne valgtes Findanus Petersen med 384 Stemmer, Terp fik 90, men det meddeltes senere i »Almuevennen«, at »et Par Hundrede Vælgere afholdt sig fra at stemme, som det maa antages, fordi Terp var dem for reaktionær og Petersen for demokratisk og dertil kun Urmager.« ! »Folkevennen« omtaler denne Meddelelse i »Almuevennen« som noget fejlagtig og hævder, at flere af dem, som gik fra Valgstedet uden at stemme, var saa vel tilfredse med Valget af Hr. Petersen, »at de ad Aare ej ugjerne se ham gjenvalgt.« Hvorfor de saa ikke benyttede Lejligheden til at stemme paa ham ved det omhandlede Valg, meddeler »Folkevennen« intet om.

6. PERSONERNE; BIOGRAFISKE DATA.

Af de Personer, som stod i Forgrunden ved Valget den 19/9 1851 i Rønnekredsen, er en Del omtalt i det foregaaende; om de øvrige, nemlig de 3 Kandidater og den ivrige Pennefører, Adjunkt Brandt, skal meddeles efterfølgende Biografier.

Urmager *Jeppe Findanus Petersen*

var født paa St. Munkegaard i Aaker den 17/2 1818 som Søn af Hans Peter Petersen, Forligsmægler i Aakirkeby, og Hustru Marine Else Cathrine, f. Munch, som var Datter af den i sin Tid kendte Gaardejer Peder Marcussen Munch, der ifølge Familiens Meddelelse til Stamtavlen over Familien Koefoed A (Side 49) paa een Gang skal have været Ejer af 13 Gaarde paa Bornholm, sidst St. Munkegaard, men som døde i Fattigdom. — En Broder til Findanus Petersen var Procurator Peter Cornelius Petersen i Rønne.

Efter sin Konfirmation kom F. P. paa et Kontor i Rønne; her var han dog kun ½ Aar; han kom saa i Urmagerlære i samme By og blev efter 6 Aars Læretid Svend i 1833. Han fik Borgerskab som Urmager i Rønne 1847. Den 3/8 1857 flyttede F. P. til Neksø, hvor han boede til 1867, i hvilket Aar han forlod Bornholm og tog Ophold i København, hvor han boede i 33 Aar som Rentier. Han døde den 6/3 1900 i en Alder af 82 Aar.

F. P. var gift 2 Gange, nemlig:

1) 9/12 1839 i Rønne med Margrethe Kristine Tranberg, (f. 2/5 1815 i Gudhjem, død 23/8 1855 i Rønne), Datter af Skipper Jørgen Tranberg og Hustru. I dette Ægteskab var 2 Sønner, nemlig Jacob Julius Petersen, (f. 29/12 1840, Dr. med., prak. Læge, Professor ved Københavns Universitet, død 28/5 1912) og Hans Findanus Petersen, (f. 28/9 1843, død 21/11 1868 som Student).

2) 29/3 1857 i København med Cecilie Kirstine Grønnegaard (f. 21/8 1828 i Neksø, død 31/10 1869 i København), Datter af Skibsfører Lars Grønnegaard og Hustru, f. Munch. Hun var Enke efter Købmand Andreas Berg i Neksø. — I dette Ægteskab var 5 Børn, hvoraf de to yngste døde som smaa; den ene Datter, Elisabeth, var gift med Arvelighedsforskeren, Professor Wilhelm Johansen.

Ved det sidste Ægteskab var F. P. kommet i Besiddelse af en efter Datidens Forhold betydelig Formue. Det var samtidig med dette Giftermaal, at han flyttede til Neksø. Han ejede og beboede her en anseelig og smuk Ejendom ved Havnen; selve Beboelseshuset var et langt Bindingsværkshus, der laa nær det Sted, hvor Toldbodbygningen nu er beliggende.

F. P.'s Medborgere havde tidlig lagt Mærke til, at denne Haandværker havde særlig gode Evner og var i Besiddelse af

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

overraskende store Kundskaber; disse havde han forstaaet at erhverve sig ved Selvstudium. Ved Folketingsvalget i 1852 udtalte han selv, at hans Kundskaber stammede fra 14 Dages Skolegang og Selvtænkning. Samme Aar, som han nedsatte sig i Rønne, blev han valgt til Formand for Urmagerlavet. Han var senere i 2 Aar (1849—51) Kommunalrevisor i Rønne, og da han var flyttet til Neksø, blev han indvalgt i Borgerrepræsentationen, hvor han sad i 6 Aar (1861—67). I April 1862 blev han Medlem af Bornholms Amtsraad, hvilket Tillidshverv han var Indehaver af, indtil han (i 1867) bosatte sig i København.

Størst Betydning fik han dog som bornholmsk Politiker. Allerede ved Folketingsvalget i 1849 var der Tale om ham som Kandidat — han var dengang kun 31 Aar — men han maatte dog nøjes med at blive Valgmand til Landstinget. 2 Aar senere valgtes han som nærmere omtalt foran til Folketingsmand for Rønnekredsen; han var Indehaver af dette Mandat indtil 1858, da han afløstes af Lucianus Kofod. I disse 7 Aar var han paa Valg ikke mindre end 5 Gange. Disse forløb saaledes:

4/8	52	valgt uden Modkandidater,
26/2	53	valgt med 386 Stemmer mod 372, der faldt paa Provst With,
27/5	53	valgt med 235 Ja mod 190 Nej,
1/12	54	valgt med 239 Stemmer mod 24, der faldt paa Procurator Fog,
14/6	55	valgt uden Modkandidat.

F. P. stillede sig ikke oftere paa Bornholm, derimod søgte han den 22/9 1869 Valg i Aalborg Amts 3' Kreds (Bælum). Han opnaaede imidlertid kun 73 Stemmer.

F. P.'s politiske Standpunkt var udpræget Venstre. Han erklærede dog ved Valghandlingen i 1852 i Rønne, at han »ikke hørte til Bondevennernes Parti«. Derved forstod han formentlig, at han ikke var indmeldt i dets Organisation, for hans Afstemninger og Udtalelser faldt ubetinget sammen med Bondevennernes. — Den jævne Befolkning paa Bornholm, særlig indenfor Haandværkerstanden, sluttede sig med fuld Tillid til F. P.'s Kandidatur og var stolt over, at en Mand af dens Midte kunde optræde som han; men den bornholmske Embedsstand og dens Medløbere betragtede ham med Skepsis,

der hos Adjunkt Brandt, der dog kun med stort Forbehold kan betragtes som Talerør for de nævnte Kredse, gik over til grov Haan. Efter Valget den 4/8 1852 rettede Brandt et Angreb paa ham i »Folkevennen«, hvor han søgte at vise, at F. P. var en uduelig Rigsdagsmand. I den usædvanlig voldsomme Polemik, der fra Brandts Side afsluttedes med en Artikelserie »Et politisk Portrætmaleri«, viste F. P. sig iøvrigt som en dygtig Debattør, der ikke alene kunde værge sig selv, men ogsaa hurtigt og virkningsfuldt svinge Kaarden til et Modangreb.

F. P. havde ogsaa gode Evner som Taler. Han fik dog aldrig nogen større Indflydelse i dansk Politik. Han gjorde sig, som Klavs Berntsen engang udtalte, »fordelagtigt gældende paa Tinge«, men afgørende Indsats paa noget Omraade præsterede han ikke. Hans Natur manglede vel i nogen Grad Energi og Udholdenhed. Ejendommeligt er det jo ogsaa, at han i de 30 sidste Aar af sit Liv førte en rent vegeterende Tilværelse. Dette betyder dog ikke, at han mistede Interessen for offentlige Forhold. Han var lige til sin Død en ivrig Venstremand, en svoren Modstander af Provisorismen og en stor Beundrer af Hørup. Sønnen Julius, der blev Student fra Metropolitanskolen i 1861, var Klassekammerat med Viggo Hørup og Harald Høffding, og han hørte hele sit Liv til disses intimeste Venner. Allerede mens F. P. boede i Neksø, kom Hørup i Hjemmet,*) og efter Flytningen til København var dette Samlingssted for mange af Datidens begavede unge Mænd indenfor Politik, Videnskab og Kunst. Foruden Hørup og Høffding kom bl. a. Mænd som Holger Drachmann, Pa-

*) Ved et Besøg her kom »Europæeren« Hørup — ufrivilligt — for første og eneste Gang i hele sit Liv udenfor Danmarks Grænser. Vennen Julius Petersen var en ivrig Sejlsportsmand; uden at mæle derom til nogen lejede han en Fiskerbaad og satte Kursen imod den svenske Kyst. Han landede et tilfældigt Sted paa Kysten nær ved Ystad. Svenskerne tog meget haardhændet paa de 2 danske Studenter og internerede dem, indtil deres Identitet telegrafisk var fastslaaet. De blev saa løsladt og satte Kursen hjemad. Her løb for Resten Baaden paa Grund ved »Malkværnen« Nord for Neksø, hvor de to Studenters Forsvinden havde skabt stor Opstandelse i hele Byen. Hørup, der var saa ferm paa Landjorden, havde paa næsten hele Sejlturen ligget i Forstavnen og kastet op.

Dette og andre Træk til Belysning af Findanus Petersen og hans Omgivelsers Forhold er meddelt mig af Sønnesønnen, Professor ved Polyteknisk Læreanstalt, J. Munch Petersen.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

stor Skovgaard, Maleren Viggo Johansen, Kunsthistorikeren Karl Madsen, Filologen og Politikeren V. Pingel, Veterinæren Bernh. Bang og Digteren Kr. Arentzen. — Findanus Petersen deltog i de Venstrepolitikeres Forhandlinger, der førte til Udgivelsen af Bladet »Politiken«. F. P. holdt overfor Hørup paa, at det nye Blad skulde hedde »Fædrelandet« (som Protest mod Partiets Øgenavn »Europæerne«). Han var meget utilfreds med det Navn, Hørup valgte, men støttede Bladet økonomisk i dets første trange Aar og læste det daglig, saa længe han levede. Særlig Hørups politiske Ledere henrev ham til ekstatisk Begejstring.

Findanus Petersen var Frederik den 7de meget hengiven, og Kongen viste ved forskellige Lejligheder, at han satte stor Pris paa F. P. Dette gensidige Venskab skrev sig fra Kongens og Grevinde Danners Besøg paa Bornholm i 1851. Det er vel antageligt, at den straalende Modtagelse her paa Øen har fremkaldt en særlig gunstig Stemning paa Kongens Side overfor Øens folkevalgte Repræsentanter.

Findanus Petersen var en høj, anselig og smuk Mand. Med sin altid velstrøgede høje Hat og Paraplyen paa Skulderen færdedes han meget i København og var kendt af mange. Daglig aflagde han et Besøg i Industriforeningen, men iøvrigt indtog han den reflekterede Tilskuers Rolle. I de sidste 20 Aar led han — den tidligere udmærkede Taler — stærkt af Stammen, hvad der navnlig kom frem, naar han tog Ordet ved festlige Lejligheder. Det pinte ham i høj Grad og bidrog væsentligt til, at han ogsaa efterhaanden indskrænkede sin tidligere store private Omgangskreds.

Toldinspektør *Christian Terp*

var født i Terp, Tversted Sogn i Vendsyssel, døbt 4/6 1803, Søn af Gaardmand Mikael Larsen og Hustru Sofie Jeppesdatter. Han blev privat Toldfuldmægtig 1/5 21, Told- og Konsumtionsunderbetjent 23/12 23, Kryds- og Kystbetjent ved Toldvæsenet i Svendborg Oktober 33, Overbetjent i Rudkøbing 2/9 37, og konstitueret som Toldinspektør paa Bornholm 21/9 43. 24/4 46 udnævntes han til Havnekontrollør i København, men blev 19/5 s. A. efter Ønske fritaget for nævnte Embede og fik Tilladelse til at forblive i sit Embede paa Bornholm.

Den 6/10 52 fik han Titel af Kammerraad.

Om hans Deltagelse i Diskussionen om den Erstatning, Bornholmerne burde have, naar den fri Brændevinsbrænding

Toldinspektør Chr. Terp

her skulde hæves, og om hans Opstilling som Folketingskandidat er fortalt i det foregaaende.

Terp døde den 11/5 1865 i Rønne.

Han blev gift den 11/5 1827 med *Christine Hoppe*, f. 8/9 08, død 24/12 79, Datter af Degn og Skolelærer, cand. theol. Hoppe i Flade.

I Ægteskabet var 8 Børn, nemlig:

1. Mine Sofie Cathrine T., f. 13/12 29 i Svendborg, gift 15/9 55 med Godsforvalter Frederik Vilhelm Jensenius, Søn af Sognepræst Christian Christoffer J. og Marie Elisabeth Møller.
2. Carl Axel Julius T., f. 9/1 33 i Svendborg, Student 52, Telegrafembedsmand i Omsk; gift med Ulla Rye.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

3. Henriette Isidora Amalie T., f. 24/3 35 paa Taasinge, død 31/10 61 paa St. Thomas, gift 15/5 61 med Carl Margerius Bidstrup (død i Rønne 22/10 96, 70 Aar gl.), Købmand og Juvelér paa St. Thomas, siden amerikansk Konsulatagent i Rønne, Søn af Købmand Hans C. Bidstrup, Rønne.
4. Christian Gustav Valdemar T., f. 17/5 37 i Troense, Løjtnant, Toldforvalter i Rudkøbing, gift med Josefine Henriette Hanke.
5. Dagmar Louise Hortensie T., f. 25/11 39 i Rudkøbing. Ugift.
6. Andreas Henrik Polycarpus T., f. 18/2 42 i Rudkøbing, tog 1874 dansk juridisk Eksamen, Sagfører i København, død 1890; gift 3/9 79 med Emilie Therese Johanne Svendsen; Herkomst ubekendt.
7. Emma Anine Augusta T., f. 8/5 44 i Rønne. Ugift.
8. Thomas Mikael Otto Leopold T., f. 9/3 49 i Rønne. Ved Handelen. Død 1877. Ugift.

Gaardejer *Hans Koefoed Jespersen*

var født den 1/4 1810 i Rønne, Søn af Kancelliraad, Sandflugtskommissionær Peder Dam Jespersen og Barbara Kirstine Bohn, Ejer af Sejersgaard i Knudsker, senere boende i Rønne; gift 27/11 40 i Rønne med Michelle Christiane, f. Rasch, f. 23/5 18 i Rønne, død smst. 20/12 1882 (Datter af Købmand, Agent Ole P. Rasch og Hustru Karen, f. Stender).

Jespersen døde 11/7 1890. Han var Stifter af og Formand for Bornholms landøkonomiske Forening 1854—60 og var en virkelysten Landbruger med Mod paa at prøve alt nyt; en af de første paa Bornholm, der gennemførte Afdræningen af sin Jord med Drænrør. Han havde ogsaa Interesse paa Forstvæsenets Omraade, hvor han viste en rigtig Forstaaelse af det senere løste Problem om Gennemhugningernes Førelse.

I Ægteskabet var 4 Børn:

1. Axel Chr. Peder Jespersen, f. 24/10 41 paa Sejersgaard, Forstkandidat 1865 (s. A. konst. Skovfoged i Almindingen), 1869 Inspektør ved Savværker i Sverige, 1886 ansat i Københavns Magistrat.
2. Carl Otto Jespersen, f. 8/6 44 paa Sejersgaard, fra først i Halvfjerserne indtil 1907 Ejer af Brunsgaard i Nylars, senere boende i Rønne.

3. Adolf Michael Jespersen, f. 10/5 48 paa Sejersgaard, Ejer af Imminggaard i Nylars, ligeledes senere boende i Rønne.
4. Barbara Kirstine Jespersen, f. 26/4 59 paa Sejersgaard; gift første Gang med Niels Math. Thorsen, Ejer af Sejersgaard, f. 11/6 55, død 2/3 87; gift anden Gang 28/2 89 med Peter Andersen, f. 29/3 62, Ejer af Sejersgaard.

Adjunkt *Michael Brandt,*

hvis fulde Navn var Michael Rodevald Gjørup Brandt, var født den 17/12 1819 i Brandstrup Præstegaard, Viborg Stift, som Søn af daværende Sognepræst i Vindum, senere Asperup og Rorslev paa Fyn, Jørgen Ludvig Brandt, (f. 9/11 1788, død 31/12 1844) og Hustru Elisabeth, f. Gjørup, (døbt 22/2 1796).

B. blev Student fra Viborg 1837, cand. theol. 1841 med laud. og blev den 21/8 1847 konstitueret som Lærer ved Rønne lærde Skole, ved hvilken han 21/1 1850 beskikkedes som Adjunkt. Hans Undervisningsfag her var Dansk, Historie og Geografi; fra 1/1 1850 ledede han tillige Gymnastikundervisningen.

Den 15/10 1853 blev Adjunkt Brandt udnævnt til Præst paa Fur, fra hvilket Embede han afskedigedes den 16/4 1870. Han tog derefter Bolig i Hinnerup ved Skive, hvor han døde den 26/6 1888.

I de 6 Aar, Brandt var Adjunkt i Rønne, lagde han megen Interesse for offentlige Spørgsmaal for Dagen og var aktiv Deltager i Forberedelserne til de politiske Valg, og i »Folkevennen« — Colbergs Avis — findes et betydeligt Antal, gennemgaaende velskrevne Indlæg. Hans Arbejde var ofte præget af virkelig Omsorg for Menigmands Kaar; saaledes er der i hans indignerede Protester imod, at Købstadbeboerne skulde tvinges til at ombytte deres Straatage med Tage af Tegl, en absolut ægte Understrøm af Medfølelse. Han viste sig ogsaa som en ilter Talsmand for Folkekirkens Lære, særlig i en Række Artikler mod Mormonismen, som i Begyndelsen af 50'erne hvervede ikke helt faa Proselytter paa Bornholm. Han deltog ogsaa i den Storm, som gik over Landet, i Anledning af et Forslag fra Bondevennen Spandet, hvorefter det bl. a. bestemtes, at det skulde staa Forældrene frit for, om deres Børn skulde opdrages i den kristne Tro eller ej. — Brandt anvendte den skarpe Form i sin Polemik. Dette kom

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

navnlig frem i hans Fejde mod Findanus Petersen, som han søgte at reducere til en ukyndig og uduelig Rigsdagsmand. I 1853 ivrede han for Provst Withs Valg i 1' Kreds og stillede sig selv i 2' Kreds med det kummerlige Resultat, at han kun fik 20 Stemmer. Kort efter blev han kaldet til Sognepræst paa Fur og forlod Bornholm. — Han mindede i visse Henseender om sin ældre samtidige, Procurator Fog.

Brandt indgik Ægteskab 2 Gange, nemlig:

1) 5/11 1848 med Francisca Nicolette Frederikke Bülow, (f. 23/8 1820 i Aalborg, død 9/9 1855 paa Fur), Datter af Kaptajn Magnus Lützow Bülow, Regimentskvartermester i 3' jydske Infanteri-Regiment, og Hustru Christiane Charlotte, f. Jensen. I dette Ægteskab var 2 Sønner og 1 Datter;

2) 24/4 1861 med Else Andersen (Bjerre), (f. 13/12 1834 paa Fur), Datter af Husmand dersteds Anders Christensen og Ane Sørensdatter. I Ægteskabet var der 2 Sønner.

7) RIGSDAGSMÆNDENE FINDANUS PETERSENS, H. M. KOEFOEDS OG KRABBES VIRKSOMHED I RIGSDAGSSAMLINGEN 1851—52.

Lørdagen den 4. Oktober 1851 samledes Rigsdagsmændene til den tredie ordinære Samling, den sidste i denne Valgperiode. Kongen aabnede Rigsdagen med en Trontale, i hvilken han udtalte: »Krigen er endt. Fredens Velsignelser udbrede sig igen over Landet.« Det var jo rigtigt, at Slesvig-Holstenernes, af Preussen og andre tyske Magter støttede Rejsning var slaaet ned, men det var dog ingenlunde lykkedes Danmark at gennemføre det Program, man ved Kampens Begyndelse havde sat sig, nemlig en Forening af Kongeriget Danmark og Hertugdømmet Slesvig — Danmark til Ejderen — under en fælles fri Forfatning. Holsten var endnu besat af tyske og østrigske Tropper og styredes af en ikke-dansk Kommission, og Slesvig var ikke inddraget under Junigrundloven og kunde ikke blive det, uden at de tyske Magter og Rusland tillod det, og en saadan Tilladelse var der ringe Udsigt til at opnaa. — Dertil kom, at Spørgsmaalet om, hvem der skulde arve det danske Monarki efter den barnløse Frederik den 7., ikke kunde løses uden Udlandets Medvirkning.

Der var Uromomenter nok, og indenfor Kongerigets politiske Partier stod man uenig og famlende overfor de aktuelle

og vanskelige storpolitiske Problemer. I det førende, nationalliberale Parti var Stemningen ligesom i den toneangivende Del af Befolkningen vedvarende »ejderdansk«, men i hvert Fald i de ledende Kredse var man klar over, at Programmet ikke lod sig gennemføre, da hverken Rusland eller de tyske Magter vilde tillade Slesvigs Indlemmelse. I Modsætning til Ejderprogrammets Tilhængere optraadte Helstatsmændene, der ønskede en Forfatning ogsaa omfattende Holsten og Lauenborg.

Novemberministeriets Flertal var ejderdansk; men Trykket fra Udlandet fremkaldte i Juli 1851 et Ministerskifte, særlig karakteriseret ved, at den nationalliberale Fører H. N. Clausen traadte ud. Det ny Ministerium, der betegnes Juliministeriet, og hvis Chef stadig var A. W. Moltke, sad ved Roret, da Rigsdagen samledes i Oktober 1851, men inden Maanedens Slutning dannede Moltke sit fjerde Ministerium, Oktoberministeriet med Helstatsmanden C. A. Bluhme som Udenrigsminister. — Dermed var Ejderpolitikken skudt i Baggrunden, og i de nærmest følgende Maaneder blev der opnaaet Forstaaelse med de tyske Magter. I Januar 1852 skiftedes paany Ministerium. Den nye Regering, hvis Chef var Bluhme, udstedte den 28. Januar 1852 en kgl. Kundgørelse, hvorefter Junigrundloven indskrænkedes til Kongerigets særlige Anliggender, Stænderforsamlingerne genindførtes i Hertugdømmerne, og en Fællesforfatning for hele Monarkiets Fællesanliggender (Udenrigs-, Finans- og Forsvarsvæsen) bebudedes. Dette Skridt udenom Rigsdagen vakte Uro og Bekymring i vide Kredse, men Udlandet var tilfreds; de tyske Tropper forlod Holsten, og den danske Konges Magt strakte sig atter til Elben.

Arvefølgespørgsmaalet var allerede bragt i Orden af Juliministeriet, idet Tronarvingerne havde givet Afkald paa deres Krav til Fordel for Prinsesse Louise af Hessen, der overdrog sine Rettigheder til sin Mand, Prins Christian af Glücksburg, den senere Kong Christian den 9.. Stormagternes Godkendelse heraf var dog endnu ikke opnaaet, ligesom man manglede den danske Rigsdags Tilslutning til Ordningen.

Rigsdagssamlingen 1851—52 stod, som man vil se, i højeste Grad i Storpolitikkens Tegn, og i Adressedebatter, Interpellationer etc. gav Tingmændene Luft for deres Bekymringer, Betænkeligheder og Ønsker, men Følelsen af Landets Afmagt

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

overfor Udlandets Vilje hæmmede Oppositionen, og ingen turde tage Ansvaret for at fremtvinge en ændret Regeringskurs. — Samtidig fortsattes Behandlingen af Lovforslag, der havde indre Reformer som Maal.

Angaaende bornholmske Rigsdagsmænds Deltagelse i denne Samling skal oplyses, at Findanus Petersen havde Ordet 14, H. M. Koefoed 5 og Krabbe 62 Gange. Bortset fra den ene af Findanus Petersens Udtalelser ytrede de 2 Folketingsmænd sig udelukkende om lokale, bornholmske Emner, medens Krabbe i Landstinget behandlede højst forskelligartede Lovgivningsspørgsmaal; han var Medlem af 4 Udvalg, nemlig angaaende 1) Bagerernæringen i København, 2) Ordningen af Redningsvæsenets Forhold, 3) Nedsættelsen af Rigsretten og 4) Ophævelse af Barberlauget i København; for dette sidste Udvalg var han Ordfører. — Findanus Petersen var Medlem af 1 Udvalg; det talte 5 Medlemmer og havde til Opgave at behandle det af Kultusminister Madvig forelagte Lovforslag om Nedlæggelse af Rønne og Slagelse lærde Skole. — Koefoed var Medlem af et tre Mands Udvalg, som Folketinget nedsatte i Anledning af et Andragende fra Aakirkeby om Fritagelse for Bestemmelsen om, at Straatagene skulde erstattes af Tage af Tegl eller andet ikke brændbart Materiale.

Ogsaa i denne Rigsdagssamling var Landstingsmand Krabbes Arbejde og de Tillidspladser, som blev ham betroet, af den Karakter, at han kan siges at have staaet i en fremskudt Stilling. Dette fremgaar ikke mindst af den Omstændighed, at han ved Samlingens mest udprægede storpolitiske Debat i Landstinget stod som Ordfører. Den før omtalte Kundgørelse af 28' Januar 1852, hvormed det nye Ministerium Bluhme brød med Ejderpolitikken, fremkaldte baade i Folketing og Landsting Forslag om en Adresse til Kongen. Forslagsstillerne var Helstatspolitikkens mest udprægede Modstandere blandt de nationalliberale, bl. a. Orla Lehmann, der ved et Suppleringsvalg nylig var kommet ind i Folketinget. Ved Adressens 1' Behandling i Landstinget den 12/3 1852 var det overdraget Krabbe at motivere denne, og han gav her Udtryk for »den Bekymring og Mangel paa Tillid, hvormed Folket ser Ledningen af Fædrelandets Fremtid i det nuværende Ministeriums Hænder.« Han taler videre om den Misstemning, hvormed den kongelige Kundgørelse blev modtaget i Tinget, »hvis Forhaabninger derved bittert skuffedes.« Han bebrejder Ministeriet, at »det ikke har været at bevæge til at afgive nogetsomhelst Løfte om enten at gøre Tinget bekendt med sine Anskuelser eller om at ville forelægge det et formeligt Lovudkast«, og han sluttede sin Ordførertale saaledes: »Vil man nu sige, at der i Ministeriets Taushed ikke er nogen Grund til, at man deraf ikke er berettiget til at have Mangel paa Tillid til Ministeriet, da svarer jeg: Jo, dertil er man berettiget; thi, efter mit Begreb om constitutionelle Former, ere Folkets Repræsentanter i deres fuldstændige Ret, naar de udbede sig et tydeligt fyldestgørende Svar, naar der fremsættes Spørgsmaal om Gjenstande, hvorom der kan gives Svar, f. Eks. Gjenstande, som ikke ere afhængige af Underhandlinger med Udlandet, og jeg troer at flere af de forlangte Oplysninger, hvorpaa Tinget intet Svar har faaet, ikke kunde henregnes til denne Categori, men angaae Landets Indre, af Udlandet uafhængige, Anliggender, der have en særdeles stor og vigtig Betydning, fordi det er kommet i Forbindelse med de Forandringer, den Modification, som skal foretages ved Grundloven og som maa ligge enhver paa Hjerte, der ikke alene ved Ord, men ogsaa i Hjertet er en Ven af Grundloven og Constitutionen.« (Landstingets Forhandlinger 1851—52, Side 3305—08.)

Resultatet af de to Tings langvarige Forhandlinger blev imidlertid, at man i Stedet for den foreslaaede Henvendelse til Kongen med det deri indeholdte Mistillidsvotum til Ministeriet Bluhme vedtog en Dagsorden, som Premierministeren erklærede at kunne modtage; den gav Udtryk for, at man imødesaa Gennemførelsen af Januarkundgørelsen med Bekymring, men indeholdt intet, der gjorde det umuligt for Regeringen at fortsætte. Der var nemlig ingen af de egentlige Førere, der vovede at tage Ansvaret for en Kursændring eller et Regeringsskifte. — Dagsordenen blev vedtaget med overvældende Flertal i begge Ting; kun de rene Helstatsmænd som Ørsted, der ikke ønskede at give Udtryk for nogen Bekymring i Anledning af Udviklingen bort fra Ejderpolitikken, og de mest yderliggaaende nationale som Grundtvig, der tumlede rundt i en ufattelig Overvurdering af Danmarks Evne til at gennemtrumfe sin Vilje, stemte imod. — Denne Episode placerer Krabbe paa den Fløj indenfor Centrum, hvor man længst muligt vilde kæmpe for at fastholde Martsprogrammet fra 1848, og han maa have nydt en betydelig

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

Anseelse indenfor denne Kreds, siden man betroede ham et saa vigtigt Ordførerskab. Han løste dog ikke sin Opgave med blændende Indlæg; i Førerrækken naaede han aldrig frem.

Som foran nævnt var den ene af Findanus Petersens Taler i denne Rigsdagssamling ikke egentlig lokalpolitisk. Dette var hans Jomfrutale, som han holdt i Folketingets Møde den 15/11 1851 ved 1. Behandling af et Lovforslag om visse Øvrighedserklæringers Meddelelse. Lovforslaget var udarbejdet af Bondevennen J. A. Hansen og forelagt i Folketinget af denne. Dets Indhold gik i Korthed ud paa, at de tjenstlige Erklæringer, som afgaves af Øvrighedspersoner i Anledning af Ansøgninger eller Klager, ikke som hidtil skulde betragtes som fortrolige, men paa Forlangende meddeles Supplikanten. Justitsministeren, A. W. Scheel, gik bestemt imod Forslaget, der ogsaa blev stærkt kritiseret fra anden, særlig fra konservativ Side. Dette foranledigede Findanus Petersen til at holde den før nævnte Tale; den lød i sin Helhed saaledes: »Ligesom Forslagsstilleren maa jeg erklære, at den ærede Justitsministers Bemærkninger endmere have bestyrket mig i den Mening, at Forslaget er nødvendigt, og, naar jeg søger at bidrage, hvad jeg formaar til, at dette kan blive en virkelig Lovbestemmelse, da handler jeg ikke alene efter min egen individuelle Overbeviisning om sammes gode Nytte, især for saadanne fra Moderlandet og de høieste Statsmyndigheder isolerede Landsdele som den jeg er fra; men tillige i Overensstemmelse med en stor — jeg tør gjerne sige den allerstørste — Deel af mine Vælgere, hvoraf flere paa det indstændigste have opfordret mig til netop at virke hen til det samme Maal. Det er en vitterlig Sag, at de Erklæringer, hvorom her er Tale, have en meget stor Indflydelse, der saa længe den i sit Væsen holdes skjult, giver god Anledning til at nære den Mistænksomhed mod Embedsmandens Virksomhed i denne Retning, som det ikke kan nægtes er tilstede i en temmelig høj Grad, og som det godt kan tænkes ofte hidrører fra Forudsætninger, der ere feilagtige, men som et Forslag som dette meget væsentlig vil bidrage til at fjerne. Foruden den meget vigtige Omstændighed, at Andrageren bliver bekjendt med disse Erklæringers Indhold, vil Forslaget — saa haaber jeg — tillige bevirke, at et Andragende ikke behøver hele eller halve Aar, for at naae til de høieste Myndigheder i Staten. Exempler paa saadanne langsomme Vandringer have vistnok paa sine

Steder, ikke været vanskelige at finde; jeg har selv Erfaring i saa Henseende, ligesom at man over Aar og Dag forgjæves kan imødesee en Amtsresolution i en simpel, men begrundet Sag. Jeg mener, at enhver Mand, — han være Embedsmand eller hvad som helst Andet — der handler med Sandhed og Ret for Øje, kan og bør være sine Meninger bekjendt, og jeg troer ikke, at det vilde skade, om man, saavidt muligt, lukkede de Veie, der ligefrem fører til det Modsatte.« (Folketingets Forh. 1851—52, Side 980—81).

Forslaget fik iøvrigt en meget krank Skæbne. Det nedsatte 5 Mandsudvalg delte sig i et Flertal paa 3 og et Mindretal paa 2 Medlemmer. Flertallet anbefalede Forslaget i en noget ændret Form til videre Fremme; Mindretallet indstillede det til Forkastelse. Folketinget fulgte Mindretallet og nægtede Forslaget Overgang til 3. Behandling.

Under en Behandling af et Lovforslag om ændrede Lønninger ved Postvæsenet havde Findanus Petersen paany Ordet. Anledningen hertil var, at der for første Gang foresloges oprettet et Postmesterembede paa Bornholm; denne ny Embedsmand skulde have sit Sæde i Rønne, og hans Løn skulde være 1200 Rdl. aarlig plus et Kontorhold paa 300 Rdl. Ved Alderstillæg kunde Lønnen stige til 1600 Rdl. Herom udtalte Rønnekredsens Folketingsmand: »Jeg hører til dem, som ville, at Statstjenesten skal lønnes anstændigt; men jeg mener dog, at denne Løn skal staae i et nogenlunde rimeligt Forhold til Arbeidet, der ydes; til at bedømme om et saadant Forhold mellem Arbeide og Løn er bragt tilveie paa hvert enkelt Sted i det foreliggende Forslag dertil mangler jeg fornødent Kjendskab, og skal altsaa vel vide at vogte mig for i saa Henseende at udtale nogen Dom over Forslaget i dets Almindelighed, idet jeg dog ikke kan undlade at bemærke, at det forekommer mig at ikke faa af de opførte Gagestørrelser, samt Tillæg til Contoirhold ere altfor høie, saameget mere, som man dog maa lægge Mærke til, at der her er Tale om Forretninger, der, om ikke i Reglen, saa dog vistnok paa mange Steder, meget tilfredsstillende kunde udføres af Mænd med en ganske almindelig Dannelse. Naar jeg til Exempel seer Postmesterembedet paa Bornholm normeret med et Beløb af 1200 Rdl., ja, som ved Alderstillæg endog kan stige indtil 1600 Rdl., da maa jeg oprigtig tilstaae, at jeg, da denne Talstørrelse første Gang kom mig for Øie, troede, at dette maatte hidrøre fra

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

en Trykfejl, en Vildfarelse, hvorfra jeg naturligvis snart kom bort. Hidtil har Toldkassereren i Rønne, ved Hjælp af en Contoirist, besørget disse Postforretninger ved Siden af sit egentlige Embede for et aarligt Vederlag af faa Hundrede Rigsbankdaler. Jeg troer nu gjerne, at Postforretningerne i de senere Aar ere tiltagne paa Bornholm, og jeg har Intet imod, at en Mand særlig beskikkes paa denne Post, men jeg kunde dog ønske at høre de Grunde, der have bevirket, at Posten er bleven normeret med et saadant Beløb, nærmere udviklede, thi jeg har ved at gennemgaa de Forhandlinger, som derom ere førte paa et andet Sted ikke kunnet uddrage de Oplysninger, som jeg i saa Henseende kunde ønske. Imidlertid vil jeg være meget tilbøielig til i denne Lønningsansættelse at see en Bebudelse af, at Regjeringen dog engang er alvorlig betænkt paa at indføre en saadan Forbedring i Postgangen, at Forbindelsen mellem Bornholm og det øvrige Rige kan vorde noget mere tidssvarende end hidtil har været Tilfældet.« (Folketingets Forh. 1851—52, Side 2602—03.)

Finansministeren, Grev Sponneck, under hvis Forretningsomraade Postvæsenet dengang hørte, svarede umiddelbart efter følgende: »Hvad den specielle Post angaar, som nu senest blev berørt, da kan man ikke af de nuværende Forhold udlede tilstrækkelige Grunde for eller imod Udnævnelsen af en Postmester paa Bornholm; thi det er netop fordi de nuværende Forhold have viist sig aldeles ufyldestgørende, at en Forandring er foreslaaet. Der er saaledes fra Generalpostdirecteuren fremkommet et hertil sigtende Forslag, støttet til de sagkyndige Mænds Forslag, med hvilke han har raadført sig, og der foreligger et yderligere Beviis for Nødvendigheden af en Forandring, idet nemlig den Mand, som for Tiden forener Postbestillingen med sit Hovedembede som Toldoppebørselscontrolleur paa Stedet, og som har den allerstørste personlige Interesse af, at disse Bestillinger ikke adskilles, da han ved at forene de to Bestillinger har en større Indtægt, idet denne Mand siger jeg, ved at gjennemlæse Forhandlingerne i Landsthinget, har fundet sig foranlediget til, imod sin personlige Interesse, at gjøre Regjeringen opmærksom paa, at, naar Postforretningerne paa Bornholm skulle pleies som de bør, saa maae de være sondrede. Jeg troer nu, at naar Folk, som ere kyndige, tale imod deres egen Interesse, saa fortjene de megen Tiltro. Jeg skal iøvrigt for den ærede Rigsdagsmand, som lægger særlig Vægt herpaa, tillade mig at antyde, at der netop fra Postvæsenets Side tilsigtes en Udvidelse og Forbedring af Postvæsenets Indretning paa Bornholm, betinget af, at der bliver ansat en særlig Embedsmand som Postmester. Naar der er antydet, hvilken Indtægt denne Mand skulde have, nemlig 1200 Rbd., og at han endog igjennem Alderstillæg kunde stige til en høiere Gage, da maa jeg for det første bemærke, at det vistnok meget sjeldent vil blive Tilfældet, at en Postmester paa Bornholm skulde naa et saadant Alderstillæg, og dernæst, at en Deel af den Lønning, som er opført for ham, er til Contoirhold, og at han i ethvert Tilfælde ikke vil kunne undgaae at holde een Betjent.« (Folketingets Forh. 1851—52, Side 2603—04.)

Findanus Petersen lod sig dog ikke sige af Argumenterne fra Ministerens og andres Side, men stillede ved 2. Behandling et Ændringsforslag, hvorved Begyndelseslønnen for den tilkommende Rønnepostmester nedsattes fra 1200 til 900 Rdl. og Kontorholdsbeløbet fra 300 til 200 Rdl.. Ved Motiveringen af dette Ændringsforslag udtalte han blandt andet: »Jeg har nu aldrig rigtig kunnet blive overbeviist om, at høitlønnede Embedsmænd bedre opfylde deres Kaldspligter, end de, der ere lønnede saaledes, at de ved at indrette deres Hus paa en fornuftig Maade, kunne leve uden at trykkes af Næringssorgen — det beroer vel ikke sjelden paa, hvorvidt hine er heldige i Valget af deres Fuldmægtige — og jeg kan derfor ikke indsee, at der med Hensyn til Forretningernes gode Besørgelse, risikeres det Allermindste i nogensomhelst Henseende ved at gaae ind paa det af mig stillede Ændringsforslag.« (Folketingets Forh. 1851—52, Side 3039).

Ændringsforslaget blev forkastet med 53 Stemmer mod 23.

Den Sag, som i Rigsdagssamlingen 1851—52 stærkest kaldte paa en Indsats fra de bornholmske Rigsdagsmænds Side, var dog uden Sammenligning Spørgsmaalet om Rønne lærde Skoles Omdannelse. Denne Skole, der angives grundlagt 23/8 1512, havde siden 8/5 1818 været organiseret som en »lærd Skole, saaledes at Eleverne kunde opnaa Studentereksamen fra Skolen.« Fra 3/11 1843 fik den desuden tillagt Ret til at meddele Realundervisning. — Ved kgl. Bekendtgørelse af 6/5 1850 blev der imidlertid taget Bestemmelse om, at Rønne lærde Skole skulde nedlægges, d. v. s. at Undervisningen i de egentlige Artiumsfag skulde bortfalde, og Skolen kun opret-

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

holdes som fuldstændig Realskole. Skolens Bygninger og Inventar skulde overgaa til Rønne Kommune, der mod et aarligt Tilskud fra Statens Side paa 1200 Rdl. skulde drive Realskolen. I Resolutionen, hvori ogsaa den lærde Skole i Slagelse nedlagdes, motiveredes dette Skridt med Statsfinansernes vanskelige Stilling og de to Skolers ringe Elevtal; iøvrigt toges et vist Forbehold om Rigsdagens Tilslutning til Foranstaltningen og Medvirkning ved Ordningen. Samtidig anmodede Undervisningsministeren, Bornholmeren Madvig, den bornholmske Amtsskoledirektion om at fremkomme med Forslag til den paagældende Realundervisnings Indretning. Amtsskoledirektionen udarbejdede en saadan Plan, men erklærede, at den ikke kunde gennemføres uden et væsentlig større Tilskud fra Statens Side. Rønne Kommunalbestyrelse erklærede rent ud, at man ikke vilde have noget med Sagen at gøre, dersom ikke Statens Tilskud fordobledes, og man derhos sikredes passende Bidrag fra Øens andre Kommuner.

Regeringens Planer med Hensyn til Rønne Skole vakte, da de blev kendt paa Øen, en stærk Bevægelse for at hindre dette nye Forsøg paa at forringe Bornholms Stilling. Rektor Whitte benyttede Skolens Aarsberetning til at give en udførlig Begrundelse for Bornholms Ret til at bevare en højere Undervisning og det Tab i kulturel og økonomisk Henseende, som Forslaget betød, og i Bornholms Avis for 22/7 1851 findes en Artikel, underskrevet af 5 af Skolens Lærere (Ancher, Hasselriis, Jessen, Cl. Jork og Lefolii), hvori Spørgsmaalet: Bør Rønne lærde Skole nedlægges? besvaredes med, at de kraftigt maatte tilraade, at der opretholdtes en studerende Afdeling, som kunde virke for en dygtig og kundskabsrig *Embedsstand*, samt at der ligeledes bevaredes en Realafdeling, som kunde virke for en dygtig og kundskabsrig *Borgerstand*. — Den 6. Lærer ved Skolen, Adjunkt Brandt, var derimod i Princippet Tilhænger af den studerende Afdelings Nedlæggelse, naar man til Gengæld fik en fuldstændig og fuldt moderne Realafdeling. Dette Standpunkt affødte en meget kraftig Avispolemik mellem Brandt og hans Chef, Rektor Whitte.

Der blev ogsaa holdt Borgermøde om Sagen, og da Kongen var paa Bornholm, benyttede man den gode Stemning, hvori Folkehyldesten bragte Majestæten, til at bede om hans Assistance i Arbejdet for Skolens Bevarelse. Kongen lovede at vise Sagen Interesse, og Rønne Kommunalbestyrelse indgav i

September Maaned et Andragende til Kongen, hvori man indtrængende anmodede om at beholde den hidtidige Kombination af lærd Skole og Realskole. Hvorvidt Kongen har lagt sin Indflydelse i Vægtskaalen til Fordel for Bornholmerne, eller Argumenterne og Protesterne alene har haft en vis Virkning paa Undervisningsministeren, kan ikke afgøres, men givet er det, at da Madvig forelagde Lovforslaget i Folketinget den 17/11 1851, var Bestemmelserne ændrede ikke saa lidt i Bornholmernes Favør. Medens Planen jo oprindelig gik ud paa, at Staten ikke mere skulde drive nogen Skole i Rønne, men kun yde et oven i Købet beskedent Tilskud til en for Bornholms egen Regning dreven Realskole, skulde der efter Lovforslaget stadig være en *Statsskole* paa Øen, og selv om »den lærde Undervisning« (Latin og Græsk) skulde ophøre, var der til Gengæld sørget for, dels at Undervisningen i Realafdelingen var komplet, dels at de Elever, der bagefter skulde studere ved Universitetet, forholdsvis let kunde komme over i en anden Skoles Artiumsklasser.

Ved Lovforslagets Forelæggelse i Folketinget den 17/11 1851 erklærede Kultusminister Madvig ganske kort, at det var efter en lang og næsten pinlig Overvejelse, at han var gaaet til at foreslaa Nedlæggelse af Slagelse lærde Skole og Rønne Skoles Omdannelse fra lærd Skole til Realskole. Overvejelsen var blevet skærpet ved den Modstand og Misstemning, som den foreslaaede Foranstaltning havde mødt fra lokal Side. Personlige Forhold havde bevirket, at denne Misstemning for ham havde faaet en særlig Betydning. (At Madvig her sigter til, at mange Bornholmere i nogen Grad betragtede ham som en Forræder mod en af Øens Velfærdssager, er der ingen Grund til at tvivle om.) Imidlertid maatte Madvig efter sit Syn paa disse Skolers Betydning for det samlede Undervisningsvæsen fremføre og anbefale sit Forslag.

Da dette to Dage efter kom til første Behandling, stillede Findanus Petersen støttet af H. M. Koefoed straks Forslag om, at man uden Diskussion henviste det til et Udvalg. Man haabede vel, at man underhaanden kunde opnaa mere end ved en stor offentlig Debat; særlig satte man vistnok sin Lid til en Forhandling med Finansudvalget. — Grundtvig erklærede, at de to Bornholmere ikke havde anført en eneste Grund for deres Forslag, og Bornholms gamle Ven fra Brændevinsdebatten, Oberst Tscherning udtalte, at han ikke ønskede at lægge

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

de to Herrer Hindringer i Vejen, men at *han* troede, at en offentlig Debat var det for det bornholmske Standpunkt gavnligste. — Petersens Forslag forkastedes da ogsaa med 46 Stemmer mod 25. — Lovforslaget kom derefter den 22/11 til en 1. Behandling, der aabnedes af Repræsentanten fra Hillerød, Overlærer Ostermann fra Frederiksborg lærde Skole. Han erklærede, at han intet vilde indvende imod, at Slagelse Skole blev nedlagt, men at Bornholms isolerede Beliggenhed gjorde det rimeligt, at Øen, skønt den kun havde 28,000 Indbyggere, beholdt sin lærde Skole. Ostermann fortsatte: »Jeg har paa ingen Maade overset, at Cultusministeren har ladet sig det været magtpaaliggende at skaffe Bornholm for Fremtiden passende Lettelser, naar de vilde lade deres Sønner gaae herover til vore Skoler og der studere, men jeg troer dog ikke, at det vil være muligt at forebygge, at en saadan Bortsendelse af Børnene alligevel vil foraarsage denne Øes Beboere langt større Bekostning, end om de kunde anbringe deres Børn i Skolen i Rønne. Lige saa lidt kan man undgaae de Mishligheder, der altid ere forbundne dermed, naar Forældrene nødes til at sende deres Børn bort, mangen Gang til vildfremmede Mennesker, og indlogere dem hos den Første den Bedste og saaledes lade dem i en meget ung Alder seile for Vind og Vove. Det kan heller ikke undgaaes, at det i mange Henseender vil være meget uheldigt for Børnene, naar de engang have faaet en eiendommelig Udvikling (og det pleier gjerne Børn paa saadanne afsondrede Steder at faae), derpaa at sendes over til fremmede Menneskers Børn, som har faaet en ganske anden Udvikling. Børnene vil ofte faae en Skjærsild at gennemgaae, som maaskee mangen Gang kan bidrage til at lutre og rense, men vistnok ogsaa ofte kan have en ganske modsat Virkning.« Ostermann var iøvrigt af den Opfattelse, at der var langt mere Trang til en lærd Skole paa Øen end en Realretning, og henviste til Talmaterialet, der viste, at der for Tiden i Skolens øverste Klasse var 20 studerende og kun 8 Realister. Han stillede til Slut Forslag om, at begge Retninger opretholdtes, men saaledes at der blev langt flere Fællestimer mellem de to Retninger end før, hvorved der kunde spares en Del.

Findanus Petersen fik derefter Ordet; efter at have omtalt Misstemningen og Protestbevægelsen paa Øen udtalte han bl. a.: »Det maatte sandelig i høieste Grad være sørgeligt, om

Bornholmerne havde viist Ligegyldighed ligeoverfor en for dem saa vigtig Sag, hvor der var Spørgsmaal om at miste Øens eneste høiere Dannelsesanstalt, og det netop paa et Tidspunkt, da den ved dygtige og nidkjære Læreres Bestræbelser havde vundet Anerkjendelse i Befolkningen. Det forholder sig, efter min Mening med slige Anstalter som med en Fabrik eller anden lignenede Bedrift, den maa først erhverve sig et godt Navn, vinde Tiltro i den Kreds, for hvilken den nærmest arbeider, forinden den rigtig kan trives, eller give noget Udbytte, og dertil behøves Tid, og en længere Tid naturligviis, naar en saadan Anstalts forudgaaende Virksomhed ikke med noget synderligt Held har arbeidet i denne Retning, hvortil man kan finde en Grund deri, at Skolen dengang ingen Realclasse havde, og jeg vil paa ingen Maade derved have udtalt nogen Dadel, langt mindre nogen Dom over Skolens daværende Lærere, det laae udenfor min Hensigt, og jeg kan tilføie udenfor min Competence. Dette Maal, et godt Omdømme, har den combinerede Latin- og Realskole i Rønne efter min fulde Overbeviisning naaet. Siden Aaret 1845, da den blev udstyret med særskilte Realclasser, har der — maaskee med Undtagelse af et enkelt Aar, i hvilket Elevernes Antal blev formindsket, tildeels som Følge af en forudgaaende Dimission, — viist sig en jævn Tilvæxt i de Skolesøgendes Antal, saaledes at den nu har imellem 70—80 Elever, uagtet det maa antages, at dens bebudede Nedlæggelse i en ikke ringe Grad maa have indvirket uheldigt, og afholdt flere Forældre fra at sætte deres Sønner ind i en Skole, hvorover Dødsdommen saa at sige var fældet, og dens Exeqvering nær forestaaende.

At nu Bornholmerne meget kunne ønske at beholde en saadan Skole, er jo saare naturligt; de vide, hvad de have, men de vide ikke rigtig, hvad de faae; de have ingen Vished for, at den gode Aand, der nu er tilstede, ogsaa vil gjennemtrænge Skolen, naar den som foreslaaet, erholder en forandret Form, og vil man sammenholde Bekostningen ved at holde Skolen i sin nuværende Skikkelse, med hvad den vil koste, naar den indrettes efter det foreliggende Forslag, saa forekommer det mig, at Forskjellen derimellem ikke er saa stor, at finantsielle Hensyn her kunne tillægges idetmindste nogen afgjørende Vægt. Jeg mener, at ved Betragtningen af denne Sag ganske andre Hensyn maa gjøre sig gjældende. Hensynet nemlig til

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

en Befolkning af 28000 Mennesker, deres isolerede og i flere Henseender eiendommelige Stilling, en Befolkning, der troer fuldt og fast med Billighed at kunne forlange, at Staten, til hvis Fornødenheder den bidrager, er pligtig til at bevare den en Dannelsesanstalt, der, som jeg tidligere har berørt, har vundet sig et godt Navn hos Befolkningen.« (Folketingets Forhandlinger 1851—52. Side 1111—12.)

Ritmester Koefoed talte lige efter og støttede i et og alt sin Kollega; han anførte bl. a., at Elevtallet var stigende; nu var der 72 Elever, hvoraf de 17 gik i Forberedelsesklassen. Han sluttede saaledes: »At Interessen for Skolen tiltager ogsaa udenfor Byen Rønne selv, kan sees deraf, at i 1844 var der kun 2 udenbyes Børn i Skolen — nu er der 14, og af de 55 Elever, som ere i Skolen selv, ere de 19 Embedsmænds Sønner, de 36 ere Sønner af Borgere og Bønder. Af de 8, som iaar udgik til Universitetet, ere de 4 Sønner af Borgere i Rønne og Hasle, og de 4 andre ere Sønner af Landmænd eller Bønder. Dette sidste har jeg kun tilladt mig at anføre, for at det kan sees, at det ikke er Embedsmændene eller deres Børn alene, der afbenytte Skolen.«

Efter at Magister Steen som Repræsentant for Slagelse havde tiltraadt, at Skolen i hans By nedlagdes, og erklæret, at Rønne Skole utvivlsomt burde nedlægges, udtalte Grundtvig, at dersom der var Tale om at nedlægge alle Landets lærde Skoler, skulde han med Glæde stemme derfor; men naar dette ikke kunde ske, og Adgangen til Statsembede etc. ogsaa fremtidig skulde være afhængig af, om man var Student, kan »jeg aldrig finde det enten klogt eller retfærdigt at betage Bornholm en Dannelsesanstalt, som under lige saa gunstige Betingelser som i det øvrige Land kan bringe dets Ungdom til det Punkt, hvor de kunne træde ind paa Veien til de offentlige Stillinger og til Statens Embeder, og derfor skal jeg stemme mod Forslaget i dets Helhed.«

Derefter talte Minister Madvig; han forsvarede naturligvis sit Forslag, men udtalte iøvrigt, at han ikke kunde ytre sig om Forslaget vedrørende Rønne Skole »med den Kraft, som Følelsen giver. Jeg taler for mit Forslag i saa Henseende under Tvangen af min Overbeviisning mod min Følelse; thi jeg er selv, som man let vil høre, om jeg end ikke sagde det, en Bornholmer, og det gjør mig ondt at maatte tilføie Bornholmerne et vist Tab, et Tab, som jeg imidlertid troer ikke vil

vise sig at være saa stort, som man for Øieblikket antager. Men herom skal jeg ikke sige mere; thi den første Fordring, man kan gjøre til en Minister, er, at det ikke maa mærkes paa hans Handlinger, om det end mærkes paa hans Udtale, hvilken Egn af Landet han er fra.« Ministeren var iøvrigt af den Mening, at Bornholm vilde faa betydelig mere Nytte af en god Realskole, end man for Tiden gik ud fra paa Øen.

Derefter talte Oberst Tscherning, der sluttede sit lange og interessante Indlæg saaledes: »Jeg vil endnu kun henlede Opmærksomheden paa Bornholmernes eiendommelige Forhold. Vi have i forrige Aar lovgivet i ikke uvigtige Forhold Bornholm angaaende, og trøstet Bornholmerne med, at de nu vare inde under hele Statens Omraade. Dengang kom de ind under dette Omraade for at blive paalagt visse Afgifter. Dersom vi nu igjen tage Bornholmerne ind under Statens Omraade for at berøve dem et Gode, hvoraf de ere i Besiddelse, saa synes det mig, at vi alt for meget lade dem føle Herligheden af, at være komne fuldstændigt ind under Statens Omraade. (Latter). Vi maae vel lægge Mærke til, hvilken Forskjel det er for en Mand paa Bornholm, om han kan lade sin Søn undervise i Skolen i Rønne, eller om han skal sende ham til en eller anden Skole udenfor Bornholm. Jeg har skaffet mig Underretning om, hvad der i Almindelighed betales for Børn, som ere i Rønne for der at nyde Undervisning, og man har angivet mig en Sum af mellem 80 og 100 Rb. aarlig, men jævnlig ogsaa en ringere, idet navnlig Forældre, som bo i Nærheden, ofte betale med Naturalier, istedetfor med Pengemidler. Skal derimod en Mand fra Bornholm sende sin Søn til en Skole udenfor Øen, saa, efter det Kjendskab, jeg har til hvad saadant koster, vil dette under ingen Omstændigheder kunne skee under en Udgift af et Par Hundrede Rigsbankdaler. Kan man nemlig end faae et Barn anbragt i et Huus for en 120 eller 150 Rbd., er der dog altid Udgift til Vask og andre Gjenstande, som vil supplere omtrent den angivne Sum af 200 Rbd. Man maa endvidere lægge Mærke til, at, saalænge Vinteren varer, saa ere Bornholmerne afsondrede fra deres Børn, og det netop paa den Tid af Aaret, hvor ellers Forældre rundt om i Landet samles med deres Børn, og det, at Forældrene jævnlig komme til at see deres Børn og leve sammen med dem, er vist en saa vigtig Sag fra Opdragelsens Standpunkt, at man ikke bør opgive Midlerne dertil. (Hør). Jeg

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

synes derfor, at naar Alt dette tages under Overveielse, og Hensyn saaledes tages saavel til Bornholmernes særlige Stilling, som en afsondret Deel af Landet, som til de Midler, som Underviisningsvæsenet efter Forslaget dog vil bruge, for at skaffe Bornholmerne lettere Adgang til den saakaldte lærde Underviisning, saa maatte vi maaske dog let kunne blive enige om, at det nu ikke er Tiden at afskaffe Rønne Skole eller til at skille den af med hele det Apparat, hvorved den lærde Underviisning kan begyndes. Skulde vi derimod nogensinde komme til, hvad jeg anser for særdeles ønskeligt at berøve Universitetet sin hele Afgangscandidatur og henlægge denne under de forskjellige Bestyrelsers Afdelinger, saaledes at der ikke længere kom til at omvandre hele den store Skare af Prætendenter, som efterhaanden voxe dem over Ørene, der skulde sørge for deres Underholdning, saa var den Tid maaskee kommen hvor en Forandring som den foreslaaede var passende. Men, inden den Tid indtræder, forekommer det mig at ville være en sand Velgjerning at lade dog saameget blive tilbage af den lærde Skole i Rønne, som kan bringe dygtige, flittige, arbeidssomme Elever til, naar de træde over i de mere udviklede lærde Skoler, at komme i den ældste Classe maaskee strax i Gymnasialclassen.«

Efter en Del korte Bemærkninger henvistes Lovforslaget til et 5 Mands Udvalg, der kom til at bestaa af 1) Findanus Petersen, 2) Bornholmeren Pastor Gram, der paa det Tidspunkt repræsenterede de til Ribe Amt hørende kongerigske Enklaver i Slesvig, men som Aaret efter blev bornholmsk Rigsdagsmand, 3) Overlærer Ostermann, om hvis venlige Indstilling overfor Rønne Skole der foran er berettet, 4) Magister Steen fra Slagelsekredsen og 5) Overlærer Oppermann, der repræsenterede Grenaakredsen. Udvalgets Sammensætning maatte paa Forhaand siges at være det bornholmske Standpunkt gunstigt.

Det viste sig dog, da Udvalget efter en god Maaneds Forløb afgav Betænkning, at der ikke stilledes Forslag om den lærde Skoles Opretholdelse i Rønne. Findanus Petersen erklærede ved Sagens 2' Behandling, at han i Udvalget hurtigt var blevet klar over, at det vilde være frugtesløst at arbejde herfor. Efter den Stilling, som Regeringen havde taget, var det umuligt, »ligesom jeg ogsaa maatte erkjende den Indvending for gyldig, at Bornholms Befolkning dertil var for ringe

i Antal. Der stod derfor kun tilbage at faa Udkastet ændret saaledes, at det mere passende til Tid og Forhold — saavidt muligt — kunde tilfredsstille Befolkningens billige Fordringer.« Hvorvidt dette opportunistiske Standpunkt fra bornholmsk Side var det taktisk rigtige, er meget tvivlsomt. Efter hvad der senere passerede i Landstinget, er det overvejende sandsynligt, at et dygtigt og energisk ført Forsvar i Folketinget havde givet et positivt Resultat i Bestræbelserne for at bevare Rønne lærde Skole. Imidlertid var der opnaaet ikke helt faa Fremskridt i Udvalget. Først og fremmest foreslog *hele* Udvalget, at der ved Rønne Skole skulde ydes de Disciple, som ønskede at gaa den studerende Vej, Adgang til at erholde Undervisning i Latin og Græsk, saaledes at de fra Skolen i Rønne kunde gaa lige over i en lærd Skoles Afgangsklasse (7. Klasse). Naar Rønneeleven ved Udgangen af 6. Klasse havde bestaaet Afgangseksamens 1. Del og fra Skolens Rektor modtog Vidnesbyrd om, at han var moden til at indgaa i Afgangsklassen, skulde *enhver* Skole være forpligtet til at tage ham, og der skulde da kunne tillægges ham fri Undervisning som ekstraordinær Gratist. — Da Undervisningen efter denne Plan blev væsentlig mere omfattende end efter Regeringens, foresloges Antallet af Adjunkter sat til 5, medens Regeringsforslaget kun lød paa 3. Et Flertal (Findanus Petersen, Gram og Ostermann) foreslog endog, at der gaves Administrationen Bemyndigelse til at ansætte en 6. Adjunkt, hvis dette viste sig nødvendigt. Derimod foreslog hele Udvalget undtagen Findanus Petersen, at Regeringens Forslag om, at Elever fra Bornholm, der læste til Artium udenfor Bornholm, kunde opnaa 50 Rdl. aarlig i Understøttelse, udgik, idet man mente, at Bestemmelsen om gratis Undervisning gjorde en saadan Favør overflødig. — Findanus Petersen motiverede sin Modstand mod, at man lukkede denne Adgang til Understøttelse ved bl. a. at udtale: »Jeg har ikke kunnet erkjende, at disse Understøttelser ville blive unødvendige ved Udvalgets Forslag. Jeg vilde snarere have anseet disse unødvendige efter Udkastet, da jeg er temmelig sikker paa, at de ganske Enkelte, der da bestemtes for Universitetsstudierne, neppe ville trænge til en slig Understøttelse, ydet af det offentlige, og jeg mener, at Ingen, og allermindst Staten, bør yde Hjælp der, hvor den ikke behøves. Nu derimod, hvis Udvalgets Forslag antages, bliver det sandsynligt, at velbegavede Børn af mindre for-

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

muende Forældre ogsaa kunde betræde en saadan Vej ved Hjælp af denne Understøttelse paa 50 Rbd. aarligt, og jeg beder derfor meget det ærede Thing om at skjænke dette mit Forslag Bifald.«

H. M. Koefoed anbefalede F. Petersens Forslag i følgende lille Tale: »Jeg skal tillade mig med et Par Ord at udtale, at det, med Hensyn til hvad der vel efter Omstændighederne kun kan forventes opnaaet, ogsaa er min personlige Mening, at det vel er det Hensigtsmæssigste, at Rønne Skole bliver saaledes indrettet, som af det ærede Udvalg er foreslaaet, nemlig til en fuldstændig Realskole med sideordnet lærd Undervisning, hvilket jeg haaber vil blive antaget af det ærede Thing. Men, da jeg derhos maa antage, at der i Fremtiden saaledes kun vil blive faa, men velbegavede Disciple af denne Skole, som ville blive bestemte for at gaae den studerende Vei, hvilket maaskee, da Formuetilstanden paa Bornholm i Almindelighed kun er ringe, ofte, naar de derfra skulle gaae over til en anden Skole, da ere i en saadan Forfatning, at de med en kun ringe Hjælp fra Forældre og Familie maatte see at hjælpe sig frem, som de bedst kunde, da vilde et saadant Tilskud, som af Udvalgets Minoritet under Nr. 14 er foreslaaet, være saadanne Disciple særdeles velgjørende, og jeg skal derfor ogsaa tillade mig at anbefale dette Forslag til Antagelse af det ærede Thing.« (Folketingets Forhandlinger 1851—52, Side 3022.)

Skønt Findanus Petersen havde begrænset Virkningen af sit Forslag ved i dette at optage en Bestemmelse om, at den samlede aarlige Udgift til Stipendier til bornholmske Artiumsstuderende ikke kunde overstige 200 Rdl. (der kunde altsaa ikke uddeles mere end 4 Portioner), blev hans Forslag dog forkastet med 37 Stemmer mod 20.

Mellem Lovforslagets 1. og 2. Behandling i Folketinget var Kultusminister Madvig gaaet ud af Ministeriet og erstattet af den tidligere Indenrigsminister P. G. Bang. Madvig sad imidlertid som Medlem af Tinget (som Repræsentant for Frederiksværkkredsen), og han benyttede sin Adgang til at udtale sig om de foreslaaede Ændringer i hans oprindelige Forslag paa en for de bornholmske Interesser højst skæbnesvanger Maade. Det var navnlig Forslaget om, at Eleverne fra Rønne Skole skulde kunne optages paa andre Skoler paa Grundlag af den Prøve, som var aflagt i Rønne, som Madvig gik imod.

Han hævdede, at det var pædagogisk nødvendigt, at det var den Skole, der skulde optage Eleven, der konstaterede hans Kundskaber ved en Prøve. Udvalgets Forslag blev dog vedtaget. Derimod nedstemte man Forslaget om, at Antallet af Adjunkter skulde kunne gaa op til 6.

Inden 3. Behandling, der fandt Sted den 22/1 1852, var der blevet ført Forhandlinger mellem Undervisningsministeriet og Udvalget, og disse Overvejelser resulterede i et betydeligt Tilbageskridt for de bornholmske Interesser. At denne Forværring i Situationen skyldtes Madvig, er udenfor al Tvivl. Han havde ved sin Afgang som Minister paany overtaget ikke alene sit Professorat ved Universitetet, men ogsaa Hvervet som Undervisningsinspektør ved de lærde Skoler. Hans Votum i disse Spørgsmaal vejede derfor næsten endnu tungere, end dengang han sad som Minister, og da han under Forhandlingerne med Udvalget fremførte sine Argumenter for, at de studerende Elever, der fra Rønne Skole gik over til en fremmed, fuldstændig lærd Skole, skulde aflægge Oprykningsprøven ved den *optagende* Skole og ikke i Rønne, fik han Flertallet af Udvalget (Ordføreren Steen, Oppermann og Gram) med sig, og man saa da det Særsyn, at den Ordning af det omtalte Spørgsmaal, som Folketinget havde vedtaget ved 2. Behandling, ganske ændredes faa Dage efter ved 3. Behandling. Stemmeforskellen var dog kun ringe. 25 fastholdt, at Examen skulde kunne tages i Rønne, men 34 fulgte Madvig og den til hans Standpunkt saa pludselig omvendte Ordfører, Magister Steen (den senere Professor i Matematik). Før Afstemningen havde den flere Gange omtalte Overlærer Ostermann, der i denne Sag sammen med Findanus Petersen udgjorde Udvalgets Mindretal, nedlagt en skarp og bitter Protest imod en Ordning, hvorefter Eleverne i Rønne ved denne Examen ikke skulde examineres af deres egne, men af fremmede Lærere, og da Forslaget ikke desmindre var vedtaget, meddelte Ostermann kort, at han vilde stemme imod hele Lovforslaget. Dette blev dog vedtaget med 62 Stemmer mod 3 og oversendt til Landstinget. Om det var de to bornholmske Folketingsmænd, der sammen med Ostermann stemte imod, er vel sandsynligt, men det vides ikke. De havde iøvrigt ikke haft Ordet ved 3. Behandling, rimeligvis fordi Debatten blev lagt op i et saa højt pædagogisk Niveau, at de følte sig for usagkyndige til at være med.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

Faa Dage efter, nemlig den 26/1 1852, var Lovforslaget til »indledende« Behandling i Landstinget. Efter den Forretningsorden, som paa det Tidspunkt fulgtes, skulde der, naar Lovforslaget først var behandlet i Folketinget, ved en »indledende« Behandling tages Stilling til, hvorvidt der skulde nedsættes Udvalg eller Forslaget straks gaa til 1. Behandling. Krabbe tog som 1. Taler Ordet og begærede Udvalg nedsat, da »Sagen i Folketinget har faaet et Udfald, som efter min Mening gør det nødvendigt, at den underkastes en meget nøjagtig Drøftelse.« Skønt Krabbes Forslag støttedes af to saa indflydelsesrige Medlemmer som den højkonservative A. S. Ørsted og Venstremanden Etatsraad Borgen, Direktør for Københavns Skolevæsen, blev hans Forslag dog forkastet med 27 Stemmer mod 7. Begyndelsen var altsaa ikke særlig opmuntrende, men da Forslaget Dagen efter kom til 1. Behandling, indledede Krabbe uforknyt sin Offensiv; den var klogt tilrettelagt og blev gennemført paa en særdeles virkningsfuld Maade. Stillingen var paa Forhaand ikke gunstig, først og fremmest paa Grund af Hovedmodstanderen, Bornholmeren Madvigs altbesejrende Autoritet, for Madvig var jo ikke alene Danmarks berømteste Videnskabsmand, en fra alle Sider højt anset Politiker, og Leder af Tilsynet med vore lærde Skoler, men desuden Bornholmer!! Intet Under at de bornholmske Nødraab lød som Røster i Ørkenen. Der skulde næsten ske Mirakler, hvis det paa Sagens daværende Stade skulde lykkes at vinde Gehør for en væsentlig Ændring af Forslaget. Ikke desmindre lykkedes det for Krabbe, og dette maa betegnes som en betydelig parlamentarisk Bedrift. Ejendommeligt nok blev det P. G. Bang, der 2½ Aar før som Indenrigsminister havde gennemført Krabbes Afskedigelse som Amtmand, og som nu var Kultusminister, med hvem Krabbe »mødtes i Ringen«. Maaske har dette netop bidraget til, at Krabbe lagde en særlig Kraft i Stødene!

Den Tale, hvormed Krabbe aabnede Landstingets 1. Behandling af Lovforslaget, var vel tilrettelagt, godt afpasset efter Auditoriet. Kort og klart gjorde han Rede for, hvad der var passeret i Sagen. Indtil for faa Aar siden var Skolens Discipelantal meget ringe — fra 1819 til 1848 omtrent 30. Men med »den nuværende almenagtede Rector,*) en Overlærer og flere nye Adjunkter« var Elevtallet vokset til ca. 80, hvoraf 16 a 17 i Forberedelsesklassen. »Rønne lærde Skole har med sin nuværende Bestyrelse med Rette vundet en saadan Tillid hos Befolkningen, at Freqventsen vilde blive endnu større, naar Skolens Bestaaen i dens nuværende Form fastsattes.« Han talte om »den retfærdige og let forklarlige Misstemning paa Bornholm, da den sidst afgaaede Cultusminister udvirkede«, »at Skolen ganske skulde nedlægges, dens Inventarium og Bygninger overdrages Rønne Commune« etc. Han indrømmede, at det foreliggende Forslag var et betydeligt Fremskridt i Forhold til Madvigs oprindelige Plan, men opgjorde Besparelsen til at udgøre to Adjunkters Gage og fandt, at dette dog ikke kunde være »et finansielt Spørgsmaal af nogen Vigtighed.« Imidlertid vilde han anse det for uopnaaeligt at faa Lovforslaget fuldstændigt forandret, han vilde derfor indskrænke sig til at arbejde paa to betydningsfulde Ændringer. For det første maatte han kræve, at det blev Skolen i Rønne, der selv afholdt Oprykningsprøven til Afgangsklassen, og ikke den fremmede Skole, der skulde modtage Eleven. For det andet maatte der være 6 og ikke 5 Adjunkter ved Skolen.

Minister Bang gik selvfølgelig imod Krabbe paa begge Punkter og henviste særlig til, at »Inspektøren ved de lærde Skoler aldeles erklærede sig imod« en saadan Ændring, og at han »fik en afgørende Majoritet blandt de Skolemænd, der sad i Folketingets Udvalg, til at tiltræde sin Anskuelse.«

Som Krabbes allierede tog Skoledirektør Borgen Ordet og leverede et meget haandfast Forsvar for de to Krav om Ændringer, som Krabbe havde bebudet. Han sluttede sin Tale saaledes: »Nu forekommer det mig meget misligt, dersom Forældrene skulde være udsatte for, at Disciple, der i Rønne Skole ere erklærede for dygtige, og hvis Forældre have truffet Foranstaltninger, for at faae dem anbragte andetsteds, skulde efter en Prøve, der ikke kan ansees meget betryggende, være nødte til at vende tilbage eller at indtræde i andre Forhold. Jeg seer desuden ikke, hvad der kan være til Hinder for, at Skolen selv afholder sin Afgangsprøve; det staaer jo i Regjeringens Magt at controllere den, og man maa dog være overbeviist om, at de Lærere, der ere istand til at meddele Under-

*) Hans Kofod Whitte, f. 8/2 1810 i Korsør, Student 1828, cand. philol. 1835, Adjunkt ved Metropolitanskolen 1837, Overlærer i Slagelse 1838, Rektor i Rønne fra 1844 til 1857, i hvilket Aar han udnævntes til Rektor i Randers; død i København 26/2 1894.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

viisning, og som Regjeringen har sat dertil, ogsaa ville være istand til at fælde Dom, om Disciplen er moden eller ikke. Naar der af Regjeringen bliver fastsat et bestemt Maal, som skal naaes i de forskjellige Underviisningsfag, saa har Skolen det at rette sig efter og kan med Sikkerhed styre efter dette Maal. Naar den derimod skal rette sig efter en anden Skole, saa kan dens Virksomhed saa godt som umuligt reguleres, den maa tage Hensyn, der ikke bør komme i Betragtning; noget fast Maal at gaa efter kan den ikke have, eftersom de forskjellige Skolers Fordringer ville være forskjellige. Da jeg antager, at et saadant Forhold vilde være særdeles lammende og trykkende for Skolen, saa vil jeg ogsaa understøtte det Forslag, som jeg troer er bebudet, og hvis det ikke er skeet, vil jeg gjøre det, med Hensyn til, at det skal være Skolen tilladt at afholde sin Afgangsexamen i Skolen selv, under den Control, som Regjeringen maatte bestemme.« (Landstingets Forhandlinger 1851—52, Side 1641—42.)

Efter at denne højt ansete Skolemand havde afgivet sit vægtige Votum, talte den senere Biskop over Aalborg Stift, Dr. theol. P. C. Kierkegaard, Søren Kierkegaards Broder. Han advarede stærkt imod den madvigske Tendens, hvorefter de smaa Skoler skulde forsvinde til Fordel for »Stiftelser, som nærmer sig til et halvt Facultet eller en Afdeling af et lille Universitet.« Dette vilde bl. a. bidrage til at udslette de enkelte Landsdeles Særpræg, og det bliver let, udtalte Kierkegaard, »et virkeligt National-Tab, naar de ophøre. Thi, dersom vi ville lægge Mærke til, hvad Historien vidner om, hvorfra da egentlig de Personer udgaae, som nærmest, idet de fra en lavere Stilling opsvinge sig til Tidens Dannelses Høide, bære Fremtidens Udvikling, de store og meget begavede Ledere af Tidsalderen, saa skulle vi altid finde, at de fortrinsviis og i størst Antal komme, deels fra de lavere Stænder, deels fra Provindser, der ligger fjernest fra Hovedstaden, fjernest fra den almindelige Dannelses Middelpunkt. Det komme nu, hvoraf det vil, skjøndt jeg troer, at det kommer nærmest deraf, at der med den høiere Dannelse sædvanlig her i Verden forbinder sig en større eller mindre Yppighed og Slaphed —, men Saameget er vist, at fra saadanne Provindser, som Vesterjylland og Bornholm og saa fremdeles, hvor der forholdsviis er et mindre Culturliv, men derimod et stærkere og sundere Naturliv tilstede, derfra skulle og kunne vi

vente, at der forholdsviis ville udgaae flere begavede, der, naar de maae benytte de lærde Skolers Dannelse, ville blive Staten til virkelig Gavn, end fra nogen Kreds af lignende Størrelse andetsteds, som ellers befinde sig under gunstigere Vilkaar. Tage vi nu de lærde Skoler bort fra dem og sige i dets Sted: I kunne sende Børnene til andre Skoler, og vi ville særdeles begunstige det, — saa kan det til en vis Grad indrømmes, at vi derved have gjort Nok for de Mennesker, som nu eengang have en fast og bestemt Beslutning om, at deres Børn skulle gaae den lærde Vei, eller dog Embedsveien, men det kan ikke berolige den, der seer paa Fædrelandets Vel i det Hele, og som meget godt forstaaer, at mangt et dygtigt Menneske, hvis Forældre nu ikke saaledes med Bestemthed ville føre ham ind paa den Vei og derfor med Flid sende ham fra sig, derved bliver unddraget den høiere Dannelse og en fremtidig Virksomhed i Statens Tjeneste, maaskee ikke til saa stor Skade for ham selv; thi han finder nok sin Plads, men til Skade for Fædrelandet i det Hele.« (Landstingets Forhandlinger 1851—52, Side 1646—47.)

Det var let at se, at Grunden var ved at skride under Minister Bang, men ingen havde dog næppe ventet et saa katastrofalt Nederlag for det Madvigske, af Minister Bang forfægtede Standpunkt, som Afstemningen bragte; thi ved denne blev Krabbes 1. Ændringsforslag, hvorefter Examen skulde holdes i Rønne, vedtaget med 40 Stemmer mod 1, medens det 2. Ændringsforslag (6 Adjunkter i Stedet for 5) vedtoges med 36 Stemmer mod 4. Under 3. Behandling meddelte Kultusminister Bang, at han havde konfereret med Madvig, og i Overensstemmelse med ham vilde han nu acceptere den sidste af de to Ændringer, dersom Bestemmelsen formedes som en *Bemyndigelse* for Ministeren til at ansætte en Adjunkt, men ikke en Forpligtelse, hvis man kunde klare sig med Timelærere og 5 Adjunkter. Efter at have sikret sig, at dette ikke betød en Forringelse af Klassedelingen, gik Krabbe og hans allierede ind paa denne Ændring, der blev enstemmigt vedtaget.

Det saaledes ændrede Forslag gik nu tilbage til Folketinget, der fastholdt sit Standpunkt, skønt Minister Bang henstillede, at man bøjede sig for Landstinget. Madvig vilde aabenbart ikke, og der blev nu nedsat et Fællesudvalg paa 6 Medlemmer, fra hvert af Tingene. Landstinget valgte Borgen, Kier-

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

kegaard og Fabrikant M. P. Bruun, en jysk Landstingsmand, der ikke havde ytret sig under Sagens Behandling, men som viste sig at staa helt og stærkt paa Krabbes Side. Folketinget valgte Ordføreren Steen, Madvig og Skoledirektør Frølund. Det lykkedes Fællesudvalget at tilvejebringe Flertal for et Kompromis i det saa stærkt diskuterede Eksamensspørgsmaal, saaledes at Afgangsprøven i de saakaldte Realfag helt overlodes Rønne Skole, medens det for Oprykningsprøven i de lærde Fag (Græsk og Latin) overlodes til Undervisningsministeren at træffe Bestemmelse om, hvorledes Prøven skulde afholdes. Der var dog to af Fællesudvalgets 6 Medlemmer, nemlig M. P. Bruun fra Landstinget og Frølund fra Folketinget, der ikke vilde bøje sig, men fastholdt Krabbes Standpunkt, som Landstinget jo næsten enstemmigt havde sluttet sig til. — I Folketinget fik dette ingen Beydning, idet Frølund tog sit Mindretalsforslag tilbage, men i Landstinget var »Forliget« nær væltet. Skønt Minister Bang afgav den beroligende Forsikring, at det var Hensigten at forsøge at lade Rønne Skole holde Afgangsprøve, ogsaa i de lærde Fag, og skønt Krabbes Medforslagsstiller fra de tidligere Behandlinger, Direktør Borgen stod som Ordfører for Flertalsforslaget, genoptog Krabbe Oppositionen og var lige ved at opnaa Flertal. 23 fulgte Borgen, 16 Krabbe.

Dermed var Slaget endt, og Rønne Skole havde faaet den Forfatning, som den kom til at leve under i 40 Aar. Først i 1892 blev den paany en »lærd Skole«, der selv kunde dimittere sine Studenter. Øens Landstingsmand havde været en dygtig Talsmand for dens Interesser; derimod kan det ikke nægtes, at Opgaven havde ligget ikke saa lidt over, hvad de to Folketingsmænd kunde honorere. At det skulde blive vor egen store Landsmand, Professor Madvig, der førte Køllen imod vor eneste højere Undervisningsanstalt, er vanskeligt at forstaa, men det maa vel være hans personlige Retfærdighedstrang, der har ført ham ind paa denne Bane, og hans medfødte bornholmske Stædighed, der har fastholdt ham her. At han udelukkende handlede ud fra rent saglige Motiver og i fuld Overbevisning om, at han gjorde det rigtige, er der ingen Grund til at tvivle om.

I Rigsdagssamlingen 1851—52 kom endnu et bornholmsk Lokalspørgsmaal til at beskæftige Tingmændene, nemlig et

Andragende fra Beboerne i Aakirkeby om Lempelser i Forpligtelsen til at ombytte Straatag med Tegltag. Denne Sags Forhistorie er følgende:

Ved kgl. Forordning af 24/1 1761 bestemtes det, at Straatagene i Købstæderne, »hvor Indvaanernes Formue det tillader«, skulde afskaffes, efterhaanden som Tagene repareredes eller omlagdes. Denne Bestemmelse var jo let at omgaa og fik i hvert Fald ingen Virkning paa Bornholm. Ved Forordning af 21/6 1799 gik man et Skridt videre og bestemte, at ved Omlægning af Tagene eller ved nye Bygningers Opførelse maatte der i Købstæderne kun anvendes Straa, hvis særlig Tilladelse opnaaedes hertil. Denne Forordning skal paa Bornholm have bevirket, at Rønne efterhaanden fik en Del teglhængte Bygninger, men i de andre Købstæder paa Øen var der vedvarende praktisk talt *kun* Tage af Straa. Forholdene var formentlig ikke meget bedre i smaa Købstæder i andre danske Landsdele, og der udstedtes derfor under 6/4 1832 en Forordning, hvorefter alle Straatage i Købstæderne *i Løbet af 10 Aar* skulde være ombyttede med Tegltage. Der indkom straks Andragende fra Bornholms Købstæder om Lempelser i disse Regler, idet man hævdede, at det vilde være fuldkommen umuligt at gennemføre Forordningen her. Kancelliet blev bemyndiget til at lempe Bestemmelsen efter de særlige bornholmske Forhold, og de 10 Aar blev derefter for Købstæderne her paa Øen forlænget til 30 Aar, regnet fra 1. Januar 1833, saaledes at det sidste Straatag skulde være forsvundet inden Udgangen af 1862, dog saaledes at der hvert Aar skulde ombyttes et forholdsmæssigt Antal af samtlige Straatage. Ogsaa mod denne sidste Bestemmelse blev der fra bornholmsk Side gjort Indsigelse, hvilket havde til Følge, at man indskrænkede sig til at kræve, at Bygningskommissionerne paa Bornholm skulde gøre Indstilling om, hvor mange Straatage der hvert Aar skulde omlægges. Amtmanden havde Pligt til at paase, at de Forpligtelser, der i Henhold hertil blev paalagt Ejerne, ogsaa blev overholdt.

Regeringen havde altsaa hele Tiden vist megen Forstaaelse af de bornholmske Særforhold, men da der kun var ca. 10 Aar tilbage af Perioden, og Myndighederne derfor ret naturligt i den sidste Tid havde vist større Energi overfor Husejerne, hvilket bl. a. havde bevirket Indstævning af ca. 50 Borgere i Rønne, som ikke havde overholdt deres Forpligtel-

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

ser, vakte hele Straatagssagen i Begyndelsen af 1850'erne et livligt Røre blandt den bornholmske Købstadbefolkning. I Slutningen af 1850 affattedes af Rønne Borgerforening et Andragende, der blev tiltraadt af Borgerforeningerne i de andre Købstæder, for Neksø's Vedkommende dog først efter at en Del skarpe Udtryk var affilede. Det var bestemt til at indbringes for Rigsdagen og indeholdt en udførlig Redegørelse for hele Sagen. Man hævdede, at man ikke kunde sammenligne Forholdene i Købstæderne paa Bornholm og i det øvrige Land; hver enkelt Familie og Enke, foruden mange enlige Personer havde der deres eget Hus. Største Delen af Husejerne hørte til Arbejderklassen eller delte Kaar med denne. Mange Købstadhuse var kun for Hytter at regne; de var opførte af Bindingsværk og var alt for svage til at kunne bære Tage af Tegl. Husenes Sparreværk bestod i Almindelighed af krumt Ege-, Aspe- eller Asketømmer, belagt med Lægteværk af Hassel. Selv i Rønne var Straatag almindeligt og i de øvrige Købstæder altovervejende. Der fandtes i Bornholms Byer over 1000 Huse, som overhovedet ikke kunde bære Tegltag uden fuldstændig Ombygning, hvortil der i de fleste Tilfælde ganske savnedes Midler. Kravet vilde medføre fuldstændig Ruin for en Mængde Familier. Man søgte derfor om, at Forordningen sattes ud af Kraft for Bornholms Vedkommende. Andragendet blev overgivet til Toldkasserer Heggelund, der endnu var Folketingsmand; men denne ansaa, efter en Samtale med Justitsministeren, Henvendelsen for uheldig og Argumentationen for voldsom i Form og utilstrækkelig underbygget med bestemte Data.

Efter ca. 1½ Aars Forløb, nemlig i Januar 1852, blev der udarbejdet et nyt Andragende. Det stammede kun fra en enkelt By, nemlig Aakirkeby, som var den af de bornholmske Købstæder, der mest lignede en Landsby og derfor følte sig haardest ramt af Forordningens Bestemmelser. Det havde følgende Ordlyd:

»Til den danske Rigsforsamling!

Den Rigets Købstæder ved Forordningen af 6' April 1832 paabudne Forpligtelse til Paalægning af Tegltag, har hidtil ikke i Reglen været bragt i Udøvelse, forsaavidt Aakirkeby Kjøbstad angaaer, deels fordi dette, formedelst Byens Næringsløshed og Borgernes Uformuenhed har været en factisk Umulighed, deels sikkert ogsaa af den Grund, at denne Lovs

Gjennemførelse har været anseet for mindre nødvendig, hvad vor lille Kjøbstad angaaer. — Idet undertegnede Borgere af Aakirkeby Kjøbstad tillade sig at henlede den høie og ærede Rigsforsamlings Opmærksomhed paa ovenberørte Sag, er det for at faae udvirket, at Aakirkeby ved Lov bliver undtaget fra den almindelige Lov af 6' April 1832, da de samme Omstændigheder, som hidtil have forhindret benævnte Forordnings Gjennemførelse for vor By, endnu mere, og efter al Rimelighed ville vedblive i en ubestemmelig Fremtid at være tilstede, saa finde vi os — ihvor villige og pligtfølende vi forøvrigt ere til at efterkomme Landets Love — dog ikke alene beføiede, men endogsaa nødsagede til denne Henvendelse til Rigsforsamlingen, som vi haabe heri vil finde de gyldigste Motiver til denne Sags fremtidige Ordning. — For at give Rigsforsamlingen en noget fuldstændigere Anskuelse om disse saaledes af os som Motiver fremhævede Omstændigheder og Grunde, være det os tilladt lidt nøiere at udvikle disse. — Byens Næringsløshed er en Følge af dens Beliggenhed, omtrent midt i Landet, hvorved den altsaa er aldeles udelukket fra Næringsveie som Skibsfart og Fiskeri og for største Delen ogsaa Handel. Haandværksdriften kan heller ikke fremhjælpe Byen, da der ikke findes Laugstvang, eller i saa Henseende nogen Adskillelse mellem Land og By. Det maa ikke forglemmes, at vore Bygninger er saa gamle og svage, at de for Størstedelen ikke kunne bære Tegltag, og for at fyldestgjøre denne Forpligtelse blev det altsaa nødvendigt, for en stor Deel at opbygge fra Nyt af. Byen har i det hele taget saavel i Henseende til Næringsveie, som i Udseende og Bygningsmaade, aldeles Characteer af en Landsby; ja med Undtagelse af 7 a 8 sammenbyggede Gaarde og et lidt større Antal enkelte Huse, ligge Byens øvrige Bygninger vidt adspredte ved mellemliggende Haver, Marker og Udmarksgader. — Vi formene derfor, at det var forbunden med ubetydelig Risico for Brandforsikkringen, om Aakirkeby, som forhen har været en Undtagelse i denne Henseende fra de andre Kjøbstæder her paa Landet, og navnlig ved Cancelliskrivelse af 25' Maj 1824 har nydt adskillige Begunstigelser og Lempelser, fik Tilladelse til Bibeholdelse af Straatagene i Fremtiden, imod visse specielle til Betryggelse sigtende Bestemmelsers punktlige Overholdelse, saasom forsvarlige og tiltrækkelige Brandredskaber, at Smede og andre Esse brugende Haandværkere,

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

skulle være pligtige til at have Tegltag paa deres Bygninger osv. — Det bør bemærkes, at her i den samlede (sammenbyggede) Deel af Byen i Mands Minde kun er afbrændt eet eneste Sted, hvilket vel at mærke skete ved Lynild. — Hermed ville vi med største Ærbødighed og Tillid bede Danmarks Rigsforsamling om at værdige denne Sag fornøden Opmærksomhed, samt at lade den nyde Fremme paa den Maade, som den høie Forsamling maatte finde mest passende.«

Underskriverne af dette Andragende henvendte sig mærkelig nok ikke til deres egen Folketingsmand, Ritmester Koefoed, men til Rønnekredsens Repræsentant, Findanus Petersen.

Hvorvidt Andragendet skulde nyde Fremme, blev afgjort i Folketingets Møde den 18/2 1852. Findanus Petersen bad som den, der havde indbragt Andragendet, først om Ordet. Han indledede med følgende stærke Ord: »Det er mere end et almindeligt Velfærdsanliggende, det er i en vis Forstand Spørgsmaalet mellem Liv og Død for et ikke ringe Antal Familier i en bornholmsk Kjøbstadcommune, som det Andragende angaaer, jeg har tilladt mig at indbringe for det høitærede Ting.«

Efter nogle almindelige Bemærkninger om, at det maatte være Lovgivningsmagtens Formaal at fremme de Foranstaltninger, som »stifte Gavn«, og standse saadanne, som »bringe Fordærvelse og Undergang«, omtalte han Forordningen af 6/4 1832. »Denne Forordnings Bestemmelser mine Herrer! have i flere Aar hvilet tungt paa en stor Deel Huseiere i de bornholmske Kjøbstæder, og navnlig vil dens fulde Anvendelse paa den By, hvorfra det Andragende er udgaaet, om hvis Fremme her i dette Øieblik er Spørgsmaal, lede til høist bedrøvelige Resultater, paa Grund af de derværende straatækkede Bygningers slette Tilstand og ringe Kaar.«

Han citerede derefter en Skrivelse fra Bygningskommissionen i Aakirkeby, der udtalte følgende: »Det har ikke været Commissionen muligt at overvinde de Vanskeligheder, som de factiske Forhold frembyde mod Straatagenes Omlægning i Aakirkeby, idet deels alle straatækkede Bygninger her paa meget faa Undtagelser nær, ere saa gamle, at de ikke kunne omlægges med Tegl, medmindre de bleve nedbrudte og paany opbyggede fra Grunden af, og deels vedkommende Eiers Evne er saa ringe, at Bekostningerne herved nødvendigviis maatte have disses aldeles Forarmelse til Følge.«

Til Slut hævdede han, at de indrømmede Lempelser ikke virkede tilstrækkeligt, bl. a. under Hensyn til at de fleste havde »Prioritetslaan i disse Bygninger, og paa samme Tid, som Panthaveren seer disse Værdier synke, opsiger han Capitalen, gjør Udlæg i Eiendommen, og, hvad faaer Eieren under slige Omstændigheder? Han faaer rimeligvis aldeles Intet! Han bringes til Bettelstaven, og det selv i Tilfælde, hvor en lovlig Vurdering, der ikke ligger langt tilbage, beviser, at Laanet dengang kun androg det halve Beløb af Taxationssummen, See, mine Herrer! saaledes vil og saaledes maa, i mange Tilfælde, Sagen omtrent stille sig, og jeg maa derfor paa det indstændigste anmode Thinget om at lade Andragendet nyde Fremme.«

H. M. Koefoed tog Ordet lige efter Findanus Petersen og udtalte følgende: »Jeg skal tillade mig at understøtte det foreliggende Andragende, da jeg, idet jeg jo kjender den omhandlede By temmelig nøie, maa ansee det aldeles umuligt for denne Byes nærværende Beboere at kunne udføre den paabudne Ombygning, nemlig at belægge deres Huse med Tegltag. Det er nemlig Tilfældet der, som ogsaa i Almindelighed i de øvrige Kjøbstæder paa Bornholm, at saa godt som ingen bor til Leie, men at Beboerne, som især i denne By for det meste er simple Arbeidere — smaa Haandværkere og Dagleiere, og som tildeels have et lidet Avlsbrug — selv ere Eiere af deres iboende Huse, som, vel kun af ringe Værdie, dog derhos som oftest staae pantsatte. Disse Huseiere have derfor ikke Evne til at udføre saadan Ombygning, saameget mere, som saadanne Bygninger for det meste ere af saadan Beskaffenhed, at de ikke kunne belægges med Tegltag eller bære Tegl, men maatte nedrives og opbygges fra Grunden af. Om det skulde tænkes, at Communen skulde udføre denne Ombygning, hvilket det forekommer mig, at jeg har hørt ytre, da ved jeg heller ikke, hvor den skulde faae Midlerne fra dertil, da en saadan Commune har altid ondt nok ved at tilveiebringe de ordinaire aarlige Communeudgifter, og i hvert Fald vilde dog en stor Deel af de nuværende Beboere blive aldeles forarmede og huusvilde, og deres Panthavere derhos komme til at lide Tab. Det maa derfor ansees for meget ønskeligt, at det ærede Thing vilde tage sig af denne Sag, hvorved der maaskee, navnlig ved at nedsætte et Udvalg, kunde findes nogen Udvei til at forhjælpe disse, for Størstedelen

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

uformuende Folk ud af denne deres store Forlegenhed; thi, som Sagen nu staaer og hvis den paabudte Ombygning skal strengt gennemføres, ville de virkelig komme i stor Forlegenhed. Mange af dem ville nemlig, som sagt, blive aldeles forarmede og huusvilde og udrevne af deres nuværende Stilling. Jeg skal derfor meget anbefale det foreliggende Andragende til Behandling af det ærede Thing.«

Justitsministeren, A. W. Scheel gav de bornholmske Rigsdagsmænd et noget køligt Svar. »Jeg kan ikke have Noget imod«, udtalte Ministeren, »at der i denne Sag bliver nedsat et Udvalg til nærmere at undersøge, hvorvidt det er muligt, for de bornholmske Kjøbstæders Vedkommende, at give saadanne Lempelser, som kunne være passende. Jeg tvivler imidlertid om, at der derved lader sig opnaae Mere, end hvad der allerede i saa Henseende er gjort fra Regjeringens Side. Spørgsmaalet om, hvorvidt de bornholmske Kjøbstæder skulle lægge Tegltag, har allerede flere Gange været under Overveielse i Regjeringen, og man har erkjendt, at der paa Bornholm finder meget vanskelige Forhold Sted, og at det var meget ønskeligt, om man kunde komme Kjøbstæderne til Hjælp, saa at de kunde vedblive, med de andre Kjøbstæder, at høre med under den almindelige Brandforsikring, uden at være udsatte for alt for store Ulemper.«

Imidlertid var der efter Ministerens Mening foretaget saa meget, som det med Billighed kunde forlanges i saa Henseende, og han gav en Oversigt over de Lempelser, der i Aarenes Løb var indrømmet. Det havde dog ikke været Meningen, at Bornholmerne i Ly af disse Bestemmelser skulde indrette sig, som om Forordningen af 6/4 1832 slet ikke eksisterede. Men saaledes havde man i det væsentlige stillet sig. »Der er saaledes fremkommet Oplysninger om, at der er opført nye Bygninger med Straatage, og at paa Bygninger, der ere blevne aldeles ombyggede, Straatagene ere opretholdte, og man har altsaa paa Bornholm gjort saare lidet for at afskaffe disse Straatage.« Hvad specielt angik Aakirkeby, oplyste Ministeren, at der i Aarene fra 1833—49 ikke var afskaffet et eneste Straatag i denne By! »Det maa nu erindres, at de bornholmske Kjøbstæder med Hensyn til Brandforsikring udgjøre et Interessentskab med de andre Kjøbstæder, og man kan ikke uden Uretfærdighed imod de øvrige Kjøbstæder vedligeholde dette Forhold, medmindre de bornholmske

Kjøbstæder dog gjøre noget for i Tiden at faae Straatagene afskaffede. Der er tidligere fremkommet mange Andragender og Klager fra de øvrige Kjøbstæder over Forordningens Bestemmelser, men man har maattet gaae frem efter dens Bud, og i de fleste Kjøbstæder, maaske paa en enkelt nær, har Sagen havt en meget god Fremgang, hvorimod der, som oplyst, paa Bornholm er skeet overmaade lidet. Hvis altsaa de bornholmske Kjøbstæder skulle vedblive at være i det omtalte Interessentskab, saa maae de ogsaa underkaste sig Bestemmelserne, om ogsaa de lempes saa meget som muligt paa Grund af de særegne locale Forhold paa Bornholm. Det har været omtalt, hvorvidt de bornholmske Kjøbstæder ikke kunde kommes tilhjælp, enten derved, at de kom til at danne en egen Brandforsikring for sig, eller ved, at de gik ind under Landbygningernes Brandforsikring, men de bornholmske Kjøbstæder kunne udentvivl ikke være tjent med nogen af Delene. Netop fordi der er saa faa Tegltage i de bornholmske Kjøbstæder, vil, naar en Ildebrand udbryder, Faren være meget betydelig og de andre Kjøbstæder ville neppe kunde taale at udrede den Erstatning, som ville blive Følgen af en betydelig Ildebrand. Allerede Frygten for de Tab, som de bornholmske Kjøbstæder af denne Grund vilde være udsatte for, vilde medføre, at Kjøbstadbygningerne paa Bornholm ikke længere kunde blive ansete for et lovligt Pant ved Laan af offentlige Midler. Jeg kan heller ikke antage, at de bornholmske Kjøbstæder kunne være tjent med at gaae ind i Landbygningernes Brandforsikkring. Der kunde vel tale Endeel herfor, da der ikke paa Bornholm er en saa stor Forskjel imellem Kjøbstad og Land, som i det øvrige Danmark, f. Eks. med Hensyn til Haandværkere, Brændeviinsbrænderier, Amtsrepartionsfondet og mere; men, naar de bornholmske Kjøbstæder med Hensyn til Brandforsikkringen skulde udgjøre et Fællesskab med Landjurisdictionerne, saa kom de ikke alene til at betale et meget større Contingent, men de maatte da ogsaa underkaste sig de Regler for Bygningsvæsenet, der gjælde paa Landet, deriblandt ogsaa den, at nye Bygninger ikke maae opføres nærmere andre straatækte Bygninger end 50 Alen.«

Trods denne afvisende Holdning fra Justitsministerens Side, blev det dog — navnlig efter en varm Anbefaling af Bondevennen Gleerup, der som foran omtalt ogsaa var en

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

god Talsmand for de bornholmske Husmænd i Udmarkssagen, vedtaget at lade Andragendet nyde Fremme, og i Mødet den følgende Dag nedsattes et 3 Mandsudvalg til nærmere at overveje Sagen. Til Medlemmer af Udvalget valgtes Professor Wilkens, Gaardejer C. H. Hansen og Ritmester Koefoed. Wilkens var Udvalgets Formand og Ordfører.

Den 12' Marts afgav Udvalget Betænkning. Den var enstemmig og gik ud paa, at Husene i Aakirkeby »ere af en saa daarlig Beskaffenhed, at de aldeles ikke kunne bære et Steentag, og en Gjennemførelse for saadanne Bygningers Vedkommende af Forordningens Bestemmelser maatte vel altsaa ansees for i høi Grad ubillig, selv om ikke Eiernes Kaar vare af saadan Beskaffenhed, at de vilde for en meget stor Deel være ude af Stand til, istedetfor de nuværende straatækte Bygninger at opføre andre stærkere med Straatag. En Eftergivenhed i saa Henseende kunde vel synes at indeholde en Ubillighed imod de andre Kjøbstæder i Riget, der tilligemed Aakirkeby danne en indbyrdes Assuranceforsikring; men denne Betænkelighed turde falde aldeles bort, naar Hensyn tages til, *at* de paagjældende Bygninger betale alle, eller dog for Størstedelen tredobbelt, og forøvrigt dobbelt Brandcontingent; *at* der i Løbet af 50 Aar og maaske endnu endeel længere Tid kun har været een Ildsvaade i Aakirkeby, nemlig i 1846, da et Sted blev tændt af Lynild og foraarsagede en Brandskade af 235 Rbd., medens hele Risicoen for Aakirkeby's Vedkommende med Undtagelse af den isoleret beliggende Kirke, udgjør for Tiden 40.000 Rbd. og Brandcontingentet vistnok over 100 Rbd. om Aaret; *at* den i Forhold til Bygningernes Værdi i det Hele meget lave Assurancesum indeholder en vis Garanti for, at Brandskaderne i Aakirkeby heller ikke i Fremtiden ville blive betydelige, under de hidtil bestaaende Forhold; hvorimod Erfaringen fra flere andre Byer, hvor man har søgt med Kraft at gjennemføre Brandordningens Bestemmelser, gjør det kun altfor sandsynligt, at en lignende Fremgangsmaade ogsaa her kunde fremkalde en Række Ildsvaader og et deraf flydende betydeligt Tab for Brandkassen.

For at imidlertid den i og for sig rigtige Bestemmelse om Tegltages Anskaffelse i Kjøbstæderne efterhaanden kan blive gjennemført ogsaa i Aakirkeby, vilde vi finde det hensigtsmæssigst, om der af bygningskyndige Mænd her fra Kjøben-

havn blev paa Stedet foretaget en Undersøgelse af, hvilke Bygninger der kunde taale at bære Tegltag, for at der kunde sættes disses Eiere en passende Frist, ligesom at det blev alvorligt paaseet, at ingen nye Bygning blev opført med Straatag og ingen ældre Bygning forsynet med nyt Undertømmer, uden at dette var stærkt nok til at bære et Tegltag, der i saa Fald inden en bestemt passende Frist maatte blive at paalægge.

Slutteligen maae vi bemærke, at det maa ansees som noget Tilfældigt, at ganske lignende Andragender fra andre bornholmske Kjøbstæder ikke ere indkomne til Thinget. Vi have al Grund til at antage, at en nærmere Undersøgelse vilde ogsaa for de øvrige bornholmske Kjøbstæders Vedkommende, ialfald med Undtagelse af Rønne, have af de samme Grunde ført til aldeles det samme Resultat.

Vi maae saaledes paa det Bedste anbefale, at Forslaget tages tilfølge derved, at det paagjældende Andragende fra Aakirkeby henvises til Justitsministeren.« (Anhang B. til Rigsdagstid. 1851—52, Side 1077—80).

Indstillingen fra Udvalget kom til Behandling i Folketinget i dettes Møde den 17' Marts, 3 Dage før Samlingen sluttede. Ordføreren erklærede, at han og det andet ikke-bornholmske Medlem af Udvalget var gaaet ind i dette med den bestemte Agt at fraraade Andragendets Henvisning til Justitsministeriet, men at man ved at stifte nærmere Bekendtskab med de forelagte Oplysninger om Forholdene i Aakirkeby, var kommet til den stik modsatte Opfattelse. Bygningerne i Aakirkeby var i en overraskende daarlig Forfatning. »Der findes nogle faa private teglhængte Bygninger i Aakirkeby, 5 ialt, men dem er der jo her ikke Spørgsmaal om. Dernæst findes der 8 Bygninger, der deels ere tegl- deels straahængte, hvis Middelassurancesum omtrent er 1500 Rbd.; paa disse er der omtrent ⅔ Straa- og ⅓ Tegltækning. Den overveiende største Deel, nemlig 39 Bygninger, ere endnu fuldkomment straahængte, og de have en Gjennemsnitsassurancesum af kun meget lidt over 400 Rbd. Af disse Bygninger er der 2, der ere assurerede for over 1000 Rbd., 2 for 1000 Rbd., 11 mellem 1000 og 500 Rbd., 10 for imellem 5 og 200 Rbd., 10 for imellem 2 og 100 Rbd., og 8 for under 100 lige ned til 60 Rbd. Nu troer jeg, at Enhver vil indrømme Udvalget, at selv om disse Summer fordobbles til Exempel — højere

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

troer jeg dog ikke man kan gaae — saa faae vi saa overordentlige lave Assurancesummer, at det er Tegn paa, at disse Bygninger slet ikke egne sig til at bedække med Tegltag, og Udvalget har ikke kunnet andet end faae den bestemte Formening efter at have set disse officielle Indberetninger derovre, at disse Bygninger vistnok virkelig, saaledes som det ogsaa angives overalt i mangfoldige forskjellige Breve og Documenter, ere af en saadan Beskaffenhed, at dersom man med Strenghed vilde gjennemføre Anordningen, saa vil det være aldeles nødvendigt, at nedrive en heel Deel af disse Bygninger og at opføre andre istedetfor, der kunde bære Tegltag. Dette vilde imidlertid Eierne for en meget stor Deel være ude af Stand til at gjøre, og ogsaa i den Henseende foreligger der ganske paafaldende Vidnesbyrd, idet de Lister, som vi have indhentet fra Øvrigheden, foruden at opgive Assurancesummerne, tillige give Oplysninger om disse Personers Næringsveie, og hvilke Prioriteter der indestaae i Bygningerne, og vi kunne derfor ikke andet end komme til det Resultat, at det vilde være, saa at sige, umuligt at gjennemføre dette ganske paa den Maade.« Iøvrigt henviste han til de i Betænkningen indeholdte Oplysninger og Udtalelser.

Findanus Petersen støttede Udvalgets Indstilling, idet han fremhævede, at Forholdene i Købstæderne paa Bornholm, bortset fra Rønne, i alt væsentlig var som i Aakirkeby.

Justitsministeren erklærede overfor Udvalget, at han selvfølgelig ikke havde noget imod, at man opfordrede ham til at overveje Sagen, men dette havde han allerede gjort, og da der ikke fra Udvalgets Side var peget paa nogen egentlig Udvej, maatte en Vedtagelse, som af Udvalget foreslaaet, blive resultatløs. Ministeriet var gaaet saa vidt i Henseende til Lempelser, som dets Bemyndigelse rakte. Der var saa ikke andet tilbage end en ny Lov, og om Forelæggelse af en saadan maatte han af Hensyn til Konsekvenserne tage et vist Forbehold.

Ved Sagens 2' og afsluttende Behandling paa Rigsdagssamlingens sidste Dag, den 20' Marts, førtes en ganske kort Diskussion. Ordføreren, Professor Wilkens, erklærede kort, at han tillagde det Betydning, at Tinget vedtog Udvalgets Indstilling, idet »man derved anbefaler Sagen til Justitsministerens alvorlige Overveielse og opfordrer ham til at tage alt det Hensyn til de omhandlede Bygninger og deres Eiere, som

kan bestaae med andre Pligter, og jeg for mit Vedkommende er da fuldkommen overbeviist om, at den ærede Justitsminister vil vide at ordne Sagen paa en for alle Parter fyldestgjørende Maade«.

Ministeren svarede dertil, at Tinget i saa Henseende maatte gøre, som det vilde. »Forøvrigt erkjender jeg fuldkomment, hvad enten Sagen bliver henviist til Ministeriet eller ikke, de Vanskeligheder, som finde Sted paa Bornholm, og skal i Anvendelsen af vedkommende Anordnings Bud bestræbe mig for at vise den Lempelighed, som er mig tilladt uden, at tilsidesætte min lovlige Pligt.«

Udvalgets 2' Medlem, C. H. Hansen, erklærede, at han vilde anbefale, at Ministeren forelagde en ny Lov, saaledes at Aakirkeby kunde opnaa de ansøgte Lempelser.

Hertil svarede Justitsministeren: »Ogsaa dette vil komme under Overveielse, men jeg troer dog allerede nu at burde udhæve, at jeg, efterat at have undersøgt Sagen, finder det meget tvivlsomt, om jeg vil komme til det Resultat at foreslaae en ny Lov om at undtage de bornholmske Kjøbstæder fra Anordningen af 1832; thi denne Anordnings Bestemmelser ere blevne gjennemførte i andre Kjøbstæder, hvor Forholdene have været ligesaa ugunstige som i de bornholmske Kjøbstæder. Jeg skal i saa Henseende exempelviis nævne Løgstøer og Ribe.«

Ved Afstemningen om, hvorvidt Andragendet skulde henvises til Justitsministeriets Overvejelse eller ej, stod Stemmerne lige, idet 32 stemte for, 32 imod. Der blev da foretaget skriftlig Afstemning. Ved denne vedtoges Indstillingen med 38 Stemmer mod 36. De 2 tidligere Folketingsmænd for Aakirkeby, Madvig og Marckmann, var begge fraværende, iøvrigt uden Orlov!

Resultatet af Justitsminister Scheels Overvejelser fandt Udtryk i en Skrivelse af 23/4 1852 til Amtmanden paa Bornholm, Kammerherre Wegener, hvori der bestemtes følgende:

1). Den i Forordningen af 6/4 1832 fastsatte Bestemmelse, hvorefter enhver ny Bygning skal belægges med Tegl, ligesom man ved Ombygning eller Tilbygning af ældre Bygninger skulde gaa over fra Straatækning til Teglhængning, skulde undtagelsesfri overholdes.

2). Amtmanden skulde aarlig paa Grundlag af Bygningskommissionens Forslag tage Bestemmelse om, hvilken Del af

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

de straatækte Bygninger der skulde omlægges med Tegl. Der vilde da kunne tages fornødent Hensyn til Ejerens økonomiske Evne til at bekoste Tegltag i Straatags Sted. Ministeren vilde ikke paa det daværende Tidspunkt love at forlænge Fristen — 1. Januar 1863 — for Straatagenes endelige Afskaffelse, men det betydedes, at man henimod Periodens Slutning vilde tage dette Spørgsmaal op til fornyet Overvejelse.

3). Naar nogen af dem, som have faaet Paalæg om at omlægge Ejendommens Straatag, afgav gyldige Grunde for Foranstaltningens Uoverkommelighed, kunde det af Amtmanden tillades, at Arbejdet fordeltes over flere Aar.

4). Viser det sig, at nogle Bygninger paa Grund af Ejerens Kaar ikke kunne overgaa til Teglbelægning maatte Ansøgning om hel Fritagelse — ledsaget af nøjagtige Oplysninger — indsendes til Justitsministeriet.

5). Der skulde aarlig af Amtmanden til samme Ministerium indgives en Beretning om, hvad der i Aarets Løb var passeret med Hensyn til Straatagenes Afskaffelse.

Justitsministeren sluttede sin Skrivelse med at udtale Haabet om, at Beboerne i de bornholmske Købstæder selv vilde indse, at den paabudte Afskaffelse af Straatag var til deres eget og deres Kommuners Sikkerhed og Velfærd.

Det maa vistnok siges, at Bornholmerne i denne Sag havde opnaaet alt, hvad de med Rimelighed kunde forlange, saa meget mere som den omhandlede Landsforanstaltning var i Pagt med Tiden og Udviklingen.

BILAG 1.

BORNHOLMSKE RIGSDAGSMÆND.

I) *Medlemmer af den grundlovgivende Rigsdag.*

1. Distrikt: Valgsted Rønne:
Proprietær, cand. jur. A. Stender, Vestermarie.
2. Distrikt: Valgsted Aakirkeby:
Professor, Dr. phil. J. N. Madvig, København, til 16/11 48,
Pastor J. W. Marckmann, København, fra 16/12 48.

II) *Folketingsmænd for 1' Valgkreds.*

1) Toldkasserer H. F. J. Heggelund, Rønne, 4/12 49—11/7 51.
2) Urmager Findanus Petersen, Rønne, 19/9 51—14/6 58.
3) Løjtnant Lucianus Kofod, Rønne, 14/6 58—7/6 64.
4) Lærer A. L. Hjorth, Rønne, 7/6 64—12/10 66.
5) Oberst, Kammerherre M. E. Fallesen, Rønne, 12/10 66—22/9 69.
6) Løjtnant Lucianus Kofod, København, 22/9 69—24/5 81.
7) Gaardejer M. P. Blem, Nylars, 24/5 81—25/5 09.
8) Redaktør C. N. Hauge, Rønne, 25/5 09—20/5 10.
9) Kaptajn H. V. Maegaard, Olsker, 20/5 10—20/5 13.
10) Redaktør C. N. Hauge, Rønne, 20/5 13—21/9 20.
11) Redaktør Hans Rasmussen, Rønne, 21/9 20—.

III) *Folketingsmænd for 2' Valgkreds.*

1) Ritmester H. M. Koefoed, Aaker, 4/12 49—4/8 52.
2) Pastor C. F. Gram, København, 4/8 52—26/2 53.
3) Kaptajn, Farver O. E. Sonne, Neksø, 26/2 53—14/6 55.
4) Pastor C. F. Gram, København, 14/6 55—21/3 57.
5) Kaptajn Ph. R. Dam, Aakirkeby, 12/8 57—20/4 92.
6) Lærer N. Ingv. Jensen, Gudhjem, 20/4 92—20/5 13.
7) Adjunkt K. H. Kofoed, Rønne, 20/5 13—26/4 20.
8) Pastor Levy Blang, Pedersker, 26/4 20—21/9 28.
9) Statsrevisor H. V. Maegaard, Olsker, 21/9 28—21/11 28.
10) Gaardejer Axel Koefoed, Aaker, 24/9 29—.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

IV) *Landstingsmænd.*

1) Fhv. Amtmand L. V. H. Krabbe, Rønne, 29/12 49—3/11 57.
2) Pastor C. F. Mossin, Aakirkeby, 25/11 57—1/8 62.
3) Kaptajn O. E. Sonne, Neksø, 12/9 62—1/10 74.
4) Oberst, Kammerherre M. E. Fallesen, Rønne, 1/10 74—30/9 82.
5) Gaardejer M. P. Jensen, Aaker, 30/9 82—21/9 98.
6) Landinspektør H. M. Kofoed, Rønne, 21/9 98—21/9 06.
7) Gaardejer P. L. Koefoed, Pedersker, 21/9 06—10/7 14.
8) Kaptajn H. V. Maegaard, Olsker, 10/7 14—21/9 28.
9) Provst Levy Blang, Pedersker, 21/9 28—30/9 34.
10) Gaardejer H. O. Anhøj, Knudsker, 1/10 34—.

BILAG 2.

BORNHOLMSKE RIGSDAGSVALG FRA 1848—1935.

I. VALGENE TIL DEN GRUNDLOVGIVENDE RIGSDAG.

1. Distrikt: Valgsted Rønne.
Valget 5/10 1848. (382—326—85,3 %)*)
Proprietær A. Stender, Vestermarie, 174.

2. Distrikt: Valgsted Aakirkeby.
Valget 5/10 1848 (323).
Professor, Dr. phil. J. N. Madvig, København, (valgt ved Kaaring).
Suppleringsvalget 11/12 1848.
Pastor J. W. Marckmann, København, 94.
Amtmand Orla Lehmann, Vejle, 45.

*) 1ste Tal i Parantesen angiver Antallet af valgberettigede, 2det Tal det samlede Antal afgivne Stemmer; 3die Tal er Stemmeprocenten. Ved en Del af de nyere Valg er med negativt Fortegn anført Antallet af ugyldige Stemmer.

II. FOLKETINGSVALG I 1. KREDS (RØNNE) FRA 1849—1918.

1) *Valget 4/12 1849* (2044—401—19,6).

Toldkasserer, Kammerraad H. F J. Heggelund, Rønne 268*)
Prokurator Chr. Fog, Rønne 134

2) *Suppleringsvalget 19/9 1851.*

Urmager J. F. Petersen, Rønne 384
Toldinspektør C. Terp, Rønne 90

3) *Valget 4/8 1852* (2133).

Urmager J. F. Petersen, valgt ved Kaaring.

4) *Valget 26/2 1853* (2133—757—35,5).

Urmager J. F. Petersen 386
Provst K. H. With, Rønne 371

5) *Valget 27/5 1853* (2134—425—19,9).

Urmager J. F. Petersen »Ja« 235
»Nej« 190

6) *Valget 1/12 1854.*

Urmager J. F. Petersen 239
Prokurator Chr. Fog 24

7) *Valget 14/6 1855.*

Urmager J. F. Petersen, valgt ved Kaaring.

8) *Valget 14/6 1858.*

Højskoleforst., Løjtnant Lucianus Kofod, Aakirkeby, valgt ved Kaaring.

9) *Valget 14/6 1861.*

Løjtnant Lucianus Kofod, København, valgt ved Kaaring.

*) Udtraadt 11/7 1851.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

10) *Valg til Rigsraadets Folket. 5/3 1864.*

Lærer A. L. Hjorth, Rønne 673
Redaktør, cand. phil. M. A. A. Wolff, Rønne 56

11) *Valget 7/6 1864.*

Lærer A. L. Hjorth valgt ved Kaaring.

12) *Valg til Rigsraadets Folket. 30/5 1865.*

Lærer A. L. Hjorth valgt ved Kaaring.

13) *Valget 4/6 1866.*

Lærer A. L. Hjorth valgt ved Kaaring.

14) *Valget 12/10 1866.*

Major M. E. Fallesen, Rønne, valgt ved Kaaring.

15) *Valget 22/9 1869* (2394—653—27,3).

Løjtnant Lucianus Kofod, København, V. 422
Kommandant Oberst M. E. Fallesen 231

16) *Valget 20/9 1872* (2456).*)

Løjtnant Lucianus Kofod, H. (?), valgt ved Kaaring.
Cand. phil. K. P. Kristensen (Korsgaard), V., København.

17) *Valget 14/11 1873* (2518).

Løjtnant Lucianus Kofod, H. (?), valgt ved Kaaring.

18) *Valget 25/4 1876* (2517—715—28,4).

Løjtnant Lucianus Kofod, H. 531
Cand. phil. K. P. Kristensen (Korsgaard), V. 184

19) *Valget 3/1 1879* (2611—363—24,4).

Løjtnant Lucianus Kofod var ene Kandidat, men opnaaede kun 313 St. imod 323.

*) Fra dette Valg er der anført Partibetegnelse ved Kandidaterne nemlig: H.: Højre; V.: Venstre; S.: Socialdemokratiet; R.: Radikale Venstre; K. F.: Konservative Folkeparti; F. V.: Forhandlende Venstre.

20) *Omvalg 10/1 1879* (2611—1068—40,9).

Løjtnant Lucianus Kofod, H. 637
Gdr., Løjtnant M. I. Landschoff, Vestermarie, V. 431

21) *Valget 24/5 1881* (2729—1287—47,2).

Gdr. M. P. Blem, Nylars, V. 816
Kapt. B. C. M. Aarøe, København, H. 471

22) *Valget 26/7 1881* (2729—1635—59,9).

Gdr. M. P. Blem, V. 995
Kapt. B. C. M. Aarøe, H. 640

23) *Valget 25/6 1884* (2848—1675—58,8).

Gdr. M. P. Blem, V. 1014
Gdr., Sandemand H. Sode, Nylars, H. 661

24) *Valget 28/1 1887* (2878—2096—72,8).

Gdr. M. P. Blem, V. 1153
Adjunkt A. V. Øllgaard, Rønne, H. 943

25) *Valget 21/1 1890* (3052—2261—74,1).

Gdr. M. P. Blem, V. 1285
Adjunkt A. V. Øllgaard, H. 976

26) *Valget 20/4 1892* (2983—2207—74,0).

Gdr. M. P. Blem, FV. 1319
Adjunkt A. V. Øllgaard, H. 888

27) *Valget 9/4 1895* (3135).

Gdr. M. P. Blem, V., valgt ved Kaaring.

28) *Valget 5/4 1898* (3217).

Gdr. M. P. Blem, V., valgt ved Kaaring.

29) *Valget 3/4 1901* (3218).

Gdr. M. P. Blem, V., valgt uden Afstemning.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

30) *Valget 16/6 1903* (3288—2198÷44—66,9).

Gdr. M. P. Blem, V. 1437
Redaktør C. Nielsen Hauge, Rønne, S. 717

31) *Valget 29/5 1906* (3543—2418÷49—68,2).

Kreditforeningsdirektør M. P. Blem, V. 1280
Red. C. Nielsen Hauge, S. 1089

32) *Valget 25/5 1909* (3775—3087÷22—81,8).

Redaktør C. Nielsen Hauge, S. 1279
Gdr. Løjtnant H. V. Maegaard, Olsker, V. 968
Propr. H. C. Jespersen, Klemensker, H. 818

33) *Valget 20/5 1910* (3830—3085÷37—80,5).

Gdr., Løjtnt. H. V. Maegaard, Olsker, V. 1576
Red. C. Nielsen Hauge, S. 1472

34) *Valget 20/5 1913* (4115—3264÷13—79,3).

Redaktør C. N. Hauge, S. 1706
Gdr., Kapt. H. V. Maegaard, V. 912
Gdr. J. P. C. Kaas, Bridsensgaard, Olsker, H. 633

35) *Valget 7/5 1915* (4274).

Red. C. N. Hauge, S., valgt uden Afstemning.

36) *Valget 22/4 1918* (10094—7867÷46—77,9).

Redaktør C. N. Hauge, S. 4332
Redaktør Regnar Stenbæk, Rønne, V. 2093
Redaktør H. C. Jespersen, Rønne, K. 1396

III. FOLKETINGSVALG I 2. KREDS (AAKIRKEBY) FRA 1849—1918.

1) *Valget 4/12 1849* (2115—347—16,4).

Ritmester H. M. Koefoed, Lauegaard, Aaker 197
Pastor C. A. Meyn, Neksø 150

2) *Valget 4/8 1852* (2139).

Pastor C. F. Gram, København, valgt ved Kaaring.
Farver O. E. Sonne, Neksø.
Købmand J. L. Balle, Aakirkeby.

3) *Valget 26/2 1853* (2139—511—23,9).

Farver O. E. Sonne 300
Købmd. J. L. Balle 141
Købmd. T. E. Wulff, Neksø 50
Adjunkt M. R. G. Brandt, Rønne 20

4) *Valget 27/5 1853* (2174).

Farver O. E. Sonne valgt ved Kaaring.

5) *Valget 1/12 1854.*

Farver O. E. Sonne 147
Købmd. J. L. Balle 47

6) *Valget 14/6 1855.*

Pastor C. F. Gram, København*), var ene Kandidat, men var forhindret i at give Møde og opnaaede ikke Flertal ved Kaaringen; erklæredes dog senere i Henhold til Valglovens § 31 for valgt, da der ikke i den givne Tidsfrist opstilledes nogen Modkandidat.

7) *Suppleringsvalget 12/8 1857.*

Løjtnant Ph. R. Dam, Aakirkeby, valgt ved Kaaring.

8) *Valget 14/6 1858.*

Løjtnant Ph. R. Dam, valgt ved Kaaring.

9) *Valget 14/6 1861* (2235).

Løjtnant Ph. R. Dam, valgt ved Kaaring.

10) *Valg til Rigsraadets Folket. 5/3 1864.*

Løjtnant Ph. R. Dam, valgt ved Kaaring.

*) død 21/3 1857.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

11) *Valget 7/6 1864.*

Løjtnant Ph. R. Dam, valgt ved Kaaring.

12) *Valg til Rigsraadets Folket. 30/5 1865*

Løjtnant Ph. R. Dam, valgt ved Kaaring.
Postekspeditør Ex. jur. P. Larsen, Svaneke.

13) *Valget 4/6 1866.*

Postekspeditør, Løjtn. Ph. R. Dam, valgt ved Kaaring.

14) *Valget 12/10 1866.*

Postekspeditør, Løjtn. Ph. R. Dam, valgt ved Kaaring.

15) *Valget 22/9 1869* (2251).

Borgmester, Kaptajn Ph. R. Dam, valgt ved Kaaring.

16) *Valget 20/9 1872* (2371—677—28,6).

Borgmester, Kaptajn Ph. R. Dam, V. 509
Provst H. C. Sonne, Thisted, H. 168

17) *Valget 14/11 1873* (2485).

Borgmester, Kaptajn Ph. R. Dam, V., valgt ved Kaaring.

18) *Valget 25/4 1876* (2486).

Borgmester, Kaptajn Ph. R. Dam, V., valgt ved Kaaring.

19) *Valget 3/1 1879* (2682—1010—37,7).

Borgmester, Kaptajn Ph. R. Dam, V. 634
Kaptajn N. A. Koefoed, Langemyregaard, Aaker, H. .. 376

20) *Valget 24/5 1881* (2704).

Borgmester, Kaptajn Ph. R. Dam, V., valgt ved Kaaring.

21) *Valget 26/7 1881* (2713—1229—45,3).

Borgmester, Kaptajn Ph. R. Dam, V. 992
Farver, Kaptajn O. E. Sonne, Neksø, H. 237

22) *Valget 25/6 1884* (2785—1333—47,9).

Borgmester, Kaptajn Ph. R. Dam, V. 999
Kaptajn N. A. Koefoed, Langemyregaard, H. 334

23) *Valget 28/1 1887* (2848—1625—57,1).

Borgmester, Kaptajn Ph. R. Dam, V. 1223
Kaptajn N. A. Koefoed, Langemyregaard, H. 402

24) *Valget 21/1 1890* (2917—1511—51,8).

Borgmester, Kaptajn Ph. R. Dam, V. 1114
Propr. M. E. Kirketerp, Lehnsgaard, Østerlars, H. .. 397
Gdr. Johan Bøgeskov, Gadebygaard, Østermarie, tr. tilbage.

25) *Valget 20/4 1892* (2817—1084—38,5).

Lærer N. Ingvard Jensen, Gudhjem, V. 625
Borgmester, Kaptajn Ph. R. Dam, FV. 459

26) *Valget 9/4 1895* (2880—1122—39,0).

Lærer N. Ingvard Jensen, V., »Ja« 763
»Nej« 359

27) *Valget 5/4 1898* (3001—1738—57,9).

Lærer N. Ingvard Jensen, V. 1058
Gdr. Anton Jensen, Kratlund, Bodilsker, FV. 469
Byfoged Th. Smit, Neksø, H. 211

28) *Valget 3/4 1901* (2997—946÷22—31,5).

Lærer N. Ingvard Jensen, V., »Ja« 731
»Nej« 193

29) *Valget 16/6 1903* (2985—1589÷20—53,2).

Lærer N. Ingvard Jensen, V. 1147
Skovrider L. B. Brüel, Rømersdal, V. 422

30) *Valget 29/5 1906* (3111—1547÷24—49,7).

Lærer N. Ingvard Jensen, V. 1053
Seminarielærer P. Dam, Neksø, R. 470

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

31) *Valget 25/5 1909* (3225—1386÷32—43,0).

Statsrevisor, Lærer N. Ingvard Jensen, V. 813
Husmand Magnus Mortensen, Østermarie, S. 541

32) *Valget 20/5 1910* (3254—2152÷16—66,1).

Statsrevisor, Lærer N. Ingvard Jensen, V. 1135
Adjunkt K. H. Kofoed, Rønne, R. 1001

33) *Valget 20/5 1914* (3421—2428÷6—71,0).

Adjunkt K. H. Kofoed, R. 1187
Gdr. Rs. Madsen, Aspesgaard, Pedersker, V. 949
Gdr. Adolf Sonne, Risegaard, Aaker, H. 286

34) *Valget 7/5 1915* (3521).

Adjunkt K. H. Kofoed, R., valgt uden Afstemning.

35) *Valget 22/4 1918* (8171—5835÷13—71,4).

Adjunkt K. H. Kofoed, R..... 2822
Gdr., Kapt. H. V. Maegaard, Olsker, V. 2477
Redaktør H. C. Jespersen, Rønne, K. 523

IV. FOLKETINGSVALGENE I BORNHOLMS AMT FRA 1920—1935*).

1) *Valget 26/4 1920.*

1' Kreds 81,1 %; 2' Kreds 74,1 %.

K. F. (2624).
Redaktør H. C. Jespersen (1,2) 2624.

R. (1354).
1) Lærer J. O. Kofoed, Neksø, (2) 821 (934).
2) Husmand J. P. Nielsen, Grønvang, (1) 533 (420).

*) Afstemningsprocenten er angivet lige under Valgdatoen; Tallet i Parantes efter Partibetegnelsen angiver det samlede Antal Stemmer for Partiet i Amtet; Opstillingskredsen er angivet ved (1) eller (2) lige efter Kandidatens Navn; det store Tal *uden* Parantes angiver Kandidatens Stemmer fra hele Amtet; det store Tal *i* Parantes er de paa Kandidatens Parti i hans egen Opstillingskreds faldne Stemmer.

S. (4489).
1) Redaktør C. N. Hauge (1) 3437 (3498).
2) Murer S. M. Jensen, Gudhjem, (2) 1052 (991).

V. (5812).
1) Sognepræst Levy Blang, Pedersker, (2) 3522 (3327).
2) Avlsbruger H. O. Anhøj, Sorthat, (1) 2290 (2485).

Erhvervspartiet (313).
Bagermester Vald. Svendsen, Rønne (1) 313.

Bornholms Amts 2 Mandater tilfaldt herefter:

Sognepræst Levy Blang (V.),
Redaktør C. N. Hauge (S.)

2) *Valget 6/7 1920.*

1' Kreds: 75,7 %; 2' Kreds: 67,7 %.

K. F. (2438).
Redaktør H. C. Jespersen (1,2) 2438.

R. (944).
1) Lærer J. O. Kofoed (2) 621 (684).
2) Husmand J. P. Nielsen (1) 323 (260).

S. (4398).
1) Redaktør C. N. Hauge (1) 3353 (3298).
2) Murer S. M. Jensen (2) 1045 (1100).

V. (5502).
1) Sognepræst Levy Blang (2) 3271 (3060).
2) Avlsbruger H. O. Anhøj (1) 2231 (2442).

Erhvervspartiet (237).
Bagermester Vald. Svendsen (1) 237.

De to Mandater tilfaldt derefter:

Sognepræst Levy Blang (V.),
Redaktør C. N. Hauge (S.).

3) *Valget den 21/9 1920.*

1' Kreds: 79,5 %; 2' Kreds: 73,5 %.

K. F. (2486).
Redaktør H. C. Jespersen (1,2) 2486.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

R. (1216).
1) Lærer J. O. Kofoed (2) 893 (880).
2) Lærer J. N. Jørgensen, Olsker, (1) 323 (336).

S. (6013).
1) Redaktør Hans Rasmussen, Skanderborg, (1) 4405 (4389).
2) Murer S. M. Jensen (2) 1608 (1624).

V. (6552).
1) Sognepræst Levy Blang (2) 3661 (3454).
2) Kaptajn H. V. Maegaard (1) 2891 (3098).

Erhvervspartiet (201).
Bagermester Vald. Svendsen (1) 201.

De to Mandater tilfaldt derefter:
Sognepræst Levy Blang (V.),
Redaktør Hans Rasmussen (S.).

4) *Valget den 11/4 1924.*

1' Kreds: 78,8 %; 2' Kreds: 72,7 %.

K. F. (2401).
Redaktør H. C. Jespersen (1,2) 2401).

R. (1318).
1) Lærer J. O. Kofoed (2) 820 (873).
2) Husmand J. P. Nielsen (1) 498 (445).

S. (6729).
1) Redaktør Hans Rasmussen, Rønne, (1) 4818 (4794).
2) Murer S. M. Jensen, Østerlarsker, (2) 1911 (1935).

V. (6298).
1) Sognepræst Levy Blang (2) 3870 (3543).
2) Gaardejer Axel Koefoed, Aaker, (1) 2428 (2755).

Kommunistpartiet:
Journalist H. L. Momberg, København, (1) 86.

De to Mandater tilfaldt derefter:
Redaktør Hans Rasmussen (S.),
Sognepræst Levy Blang (V.).

5) *Valget den 2/12 1926.*

1' Kreds: 79,5 %; 2' Kreds: 70,0 %.

K. F. (2584).
1) Redaktør H. C. Jespersen (1) 1828 (1757).
2) Gaardejer W. L. Kuhre, Østerlars, (2) 756 (827).

R. (950).
Forstander N. P. Høgstrøm, København, (1,2) 950.

S. (7356).
1) Redaktør Hans Rasmussen (1) 4933 (5203).
2) Borgmester Niels Nielsen, Rønne, (2) 2423 (2153).

V. (6204).
1) Sognepræst Levy Blang (2) 3844 (3418).
2) Kaptajn H. V. Maegaard (1) 2360 (2786).

Retsstatspartiet (416).
Sognepræst H. M. Erichsen, Aaker, (1,2) 416.

Kommunistpartiet (132).
Portør J. P. Ingleby, København, (1) 132.

De to Mandater tilfaldt derefter:
Redaktør Hans Rasmussen (S.),
Sognepræst Levy Blang (V.).

Den 21/9 1928 indvalgtes Pastor Levy Blang i Landstinget og udtraadte dermed af Folketinget. I Stedet for indtraadte Nr. 2 paa Venstres Liste, hidtilværende Landstingsmand, Kapt. Maegaard, der døde 21/11 s. A. Da Venstre ikke havde flere paa Listen i Bornholms Amt, overgik Mandatet til Præstø Amt, og Gaardejer Jacob Tvedegaard, Langemosegaard, hvis Opstillingskreds var Næstved Kredsen, og som havde opnaaet 3578 Stemmer ved Valget den 2/12 1926, indtraadte i Folketinget. Fra 21/11 1928—24/4 1929 havde Bornholm altsaa kun 1 Folketingsmand.

6) *Valget den 24/4 1929.*

1' Kreds: 81,7 %; 2' Kreds: 74,3 %.

K. F. (2214).
1) Bestyrer J. S. Holm, Idasminde, Nylars, (1) 1370 (1419).
2) Gaardejer W. L. Kuhre, (2) 844 (795).

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

R. (1123).
Gaardejer Harald Brandt Nielsen, Bodilsker, (1,2) 1123.

S. (8409).
1) Redaktør Hans Rasmussen (1) 5480 (5825).
2) Borgmester Niels Nielsen, Rønne, (2) 2929 (2584).

V. (6305).
1) Gaardejer Axel Koefoed, Aaker, (2) 3791 (3445).
2) Lærer Marius V. Hansen, Rønne, (1) 2514 (2860).

Retsstatspartiet (443).
Sognepræst H. M. Erichsen, Aaker, (2) 257 (228).
Gaardejer J. A. M. Espersen, Nylars, (1) 186 (215).

De to Mandater tilfaldt derefter:
Redaktør Hans Rasmussen (S.),
Gaardejer Axel Koefoed (V.).

7) *Valget den 16/11 1932.*
1' Kreds: 82,5 %; 2' Kreds: 76,7 %.

K. F. (3084).
1) Bestyrer J. S. Holm (1) 2041 (2046).
2) Gaardejer W. L. Kuhre (2) 1043 (1038).

R. (1009).
Gaardejer Harald Brandt Nielsen (1,2) 1009.

S. (8646).
1) Redaktør Hans Rasmussen (1) 6028 (6012).
2) Mekaniker Johs. E. Larsen, Aaker, 2618 (2634).

V. (6065).
1) Gaardejer Marcus Blem, Nylars, (1) 2503 (2553).
2) Gaardejer Axel Koefoed (2) 3562 (3512).

Retsforbundet (616).
1) Gaardejer Jens Espersen (1) 306 (253).
2) Gaardbestyrer Axel Hjorth, Bodilsker, (2) 310 (363).

Kommunistiske Parti (145).
Matros Thor Vang (1) 145 (93).

De to Mandater tilfaldt derefter:
Redaktør Hans Rasmussen (S.),
Gaardejer Axel Koefoed (V.).

8) *Valget den 22/10 1935.*
1' Kreds: 83,1 %; 2' Kreds: 76,5 %.

K. F. (2834).
1) Bestyrer J. S. Holm (1) 1920 (1899).
2) Skorstensfejermester J. D. Busch, Gentofte, (2) 914 (935).

R. (981).
Gaardejer Harald Brandt Nielsen (1,2) 981.

S. (9918).
1) Redaktør Hans Rasmussen (1) 6878 (6842).
2) Mekaniker Johs. E. Larsen (2) 3040 (3076).

V. (5176).
1) Gaardejer Hans Conrad Koefoed, Povlsker (1) 2117 (2153).
2) Gaardejer Axel Koefoed (2) 3059 (3023).

Retsforbundet (698).
1) Kantor Ebbe Juul Nielsen, Rønne, (1) 298 (253).
2) Læge Carl Ulrik Boesen, Neksø, (2) 400 (445).

Frie Folkeparti (565).
Gaardejer Laurits Kure, Knudsker, (1,2) 565.

Nationalsoc. Arbejder-Parti (196).
Redaktør C. C. Th. Steen Rasmussen, Kbhvn. (1) 196 (141).

De to Mandater tilfaldt derefter:
Redaktør Hans Rasmussen (S.),
Gaardejer Axel Koefoed (V.).

V. LANDSTINGSVALGENE I BORNHOLMS AMT FRA 1849—1928.

1) *Valget 29/12 1849.*
Valgm. Antal: 42.

Fhv. Amtmand, Kammerjunker L. V. H. Krabbe, Rønne	34
Provst K. H. With, Rønne	7
Løjtnant N. H. Holm, Simblegaard, Klemensker	1

2) *Valget 3/6 1853.*
Valgm. Antal: 44.

Kammerherre L. V. H. Krabbe	44

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

3) *Valget 20/6 1855.*

Valgm. Antal: 42.

Kammerh. L. V. H. Krabbe (død 3/11 1857)	38
Provst K. H. With	4

4) *Suppleringsvalget 27/11 1857.*

Valgm. Antal: 44.

Pastor C. F. Mossin, Aaker (Udtr. 1/8 1862)	27
Amtmand, Kammerherre J. H. Wegener, Rønne	16
Major H. M. Koefoed, Aaker	1

5) *Suppleringsvalget 12/9 1862.*

Valgm. Antal: 42.

Farver, Kaptajn O. E. Sonne, Neksø	20
Amtsforvalter N. C. L. Jensen, Rønne	10
Kancelliraad F. H. Jørgensen, Hasle	6
Byfoged C. V. Bjørnsen, Rønne	3

3 St. spredte.

Omvalg (41).

Farver, Kaptajn O. E. Sonne	19
Amtsforvalter N. L. C. Jensen, Rønne	10
Kancelliraad F. H. Jørgensen	5

2 spredte.

Bundet Valg (42).

Farver, Kaptajn O. E. Sonne	24
Amtsforvalter N. L. C. Jensen	18

6) *Valget 20/6 1863.*

Valgm. Antal: 42.

Farver, Kaptajn O. E. Sonne	37
Amtsforvalter N. L. C. Jensen	3

2 St. spredte.

7) *Valget 23/6 1866.*

Valgm. Antal: 43.

Farver, Kaptajn O. E. Sonne	30
Branddir. H. C. Lohmann, Tvillinggaard, Vestermarie	13

8) *Valget 18/10 1866.*

Valgm. Antal: 52.

Farver, Kaptajn O. E. Sonne	26
Amtsforvalter N. L. C. Jensen	24

9) *Valget 1/10 1874.*

Valgm. Antal: 52.

Oberst, Kammerherre M. E. Fallesen, Rønne, H.	26
Farver, Kaptajn O. E. Sonne, H.	16
Landinspektør H. M. Kofoed, Brandsgaard, Bodilsker, V.	10

Omvalg.

Oberst, Kammerherre M. E. Fallesen, H.	27
Farver, Kaptajn O. E. Sonne, H.	25

10) *Valget 30/9 1882.*

Valgm. Antal: 52.

Borgmester, Kaptajn Ph. R. Dam, Aakirkeby, V.	21
Kaptajn B. C. M. Aarøe, Rønne, H.	13
Gdr., Løjtnant M. P. Jensen, Limensgaard, Aaker, H.	12
Konsul H. Munch, Neksø, H.	6

Omvalg.

Borgmester, Kapt. Ph. R. Dam, H.	22
Gdr., Løjtnant M. P. Jensen, H	16
Kaptajn B. C. M. Aarøe, H.	14

Bundet Valg.

Gdr., Løjtnant M. P. Jensen, H.	30
Borgmester, Kapt. Ph. R. Dam, V.	22

11) *Valget 30/9 1890.*

Valgm. Antal: 50.

Gdr., Løjtnant M. P. Jensen, H.	34
Gdr. Marcus Hansen, Store Duegaard, Aaker, V.	15

12) *Valget 21/9 1898.*

Valgm. Antal 48.

Landinspektør H. M. Kofoed, Rønne, V.	24
Gdr., Løjtnant M. P. Jensen, H.	23

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

13) *Valget 21/9 1906.*
Valgm. Antal: 48.

Gdr. Peter Lund Koefoed, Lille Myregaard, Pedersker, V. 25
Løjtnant N. C. Koefoed, Store Almegaard, Knudsker, H. 23

14) *Valget 10/7 1914.*
Valgm. Antal 48.

Gdr., Kaptajn H. V. Maegaard, Olsker, V. 27
Propr. N. C. Koefoed, H. 20
1 Stemmeseddel blank.

15) *Valget 21/5 1915.*
Valgm. Antal: 48.

Gdr., Kapt. H. V. Maegaard, V. 35
13 Stemmesedler afgaves blanke.

16) *Valget 11/5 1918.*
Valgm. Antal: 44.

K. F.	1506	Stemmer	6 Valgmænd
R.	1483	Stemmer	6 Valgmænd
S.	3631	Stemmer	15 Valgmænd
V.	3628	Stemmer	17 Valgmænd

1' Afstemning:

Gdr., Kaptajn H. V. Maegaard, V.	17 Stemmer
Husmand Georg Hansen, Rutsker, S.	15 Stemmer
Redaktør H. C. Jespersen, Rønne, K.	6 Stemmer
Avlsbruger J. P. Nielsen, Grønvang, R. ..	6 Stemmer

2' Afstemning (som 1' Afstemning).
Bundet Valg:

H. V. Maegaard, V.	23 Stemmer
Georg Hansen, S.	21 Stemmer

17) *Valget 10/8 1920.*
Valgm. Antal: 44.

K. F.	1925	Stemmer	8 Valgmænd
R.	563	Stemmer	1 Valgmænd
S.	3486	Stemmer	15 Valgmænd
V.	4598	Stemmer	20 Valgmænd

1' Afstemning:

Kaptajn H. V. Maegaard, V.	20 Stemmer
Husmand Georg Hansen, S.	15 Stemmer
Driftsbestyrer M. Plesner, Hasle, K.	8 Stemmer
Avlsbruger J. P. Nielsen, R.	1 Stemme

2' Afstemning:

Kaptajn H. V. Maegaard, V.	28 Stemmer
Husmand Georg Hansen, S.	15 Stemmer
Avlsbruger J. P. Nielsen, R.	1 Stemme

18) *Valget 1/10 1920.*
Valgm. Antal: 44.

K. F.	1963	Stemmer	8 Valgmænd
R.	726	Stemmer	2 Valgmænd
S.	3776	Stemmer	15 Valgmænd
V.	4596	Stemmer	19 Valgmænd

Kaptajn H. V. Maegaard, V.	27 Stemmer
Husmand Georg Hansen, S.	15 Stemmer
Avlsbruger J. P. Nielsen, R.	2 Stemmer

19) *Valget 21/9 1928.*
Valgm. Antal: 47.

K. F.	1960	Stemmer	6 Valgmænd
R.	669	Stemmer	1 Valgmænd
S.	5753	Stemmer	21 Valgmænd
V.	5196	Stemmer	19 Valgmænd

Provst Levy Blang, V.	25 Stemmer
Borgmester Niels Nielsen, S.	21 Stemmer
Avlsbruger J. P. Nielsen, R.	1 Stemme

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

Amtmand Krabbes Afskedigelse.

Af Departementschef i Finansministeriet
K. H. Kofoed.

Da der første Gang skulde vælges Landstingsmænd her i Danmark (29. Decbr. 1849), valgte Bornholmerne med overvejende Flertal Kammerjunker Ludvig Vilhelm Henrik Krabbe; af 42 Valgmandsstemmer faldt de 34 paa Krabbe. Han genvalgtes enstemmigt ved næste Landstingsvalg den 3. Juni 1853. Allerede den 20. Juni 1855 var der Valg igen — Tingene opløstes tidt under 50'ernes forvirrede politiske Forhold — og Krabbe valgtes paany med 38 Stemmer af 42. Han sad som Bornholms Repræsentant i Landstinget til sin Død den 3. Novbr. 1857. Der er mange Vidnesbyrd foruden de nævnte Valgresultater, der viser, at Krabbe nød Bornholmernes Tillid og Hengivenhed. Og dog var denne Mand, som havde været Amtmand paa Bornholm fra 1837 til 1849, afskediget paa Grund af Embedsforsømmeligheder, hvilket var Bornholmerne bekendt.

Dette Forhold virker ejendommeligt og giver en Lyst til Efterforskning. Læge M. K. Zahrtmann fortæller i sin »Borringholms Historie« saavel om Krabbes Folkekærhed og Valg til Landstingsmand som om hans Afskedigelse fra sit Amtmandsembede. Om dette sidste læses Side 317, Bind II i forannævnte Historie følgende:

»Bornholms Amtmandsskab var flyttet til Rønne 1836, da den syge Chr. Jespersen afløstes af Ludvig Vilh. Henr. Krabbe (1798—1857), en livsglad, højst selskabelig Mand, hvem tilsidst Pligtdonten kedede, saa at han lod Ministeriets Breve stable sig uaabnede op, og først da hans midlertidige Afløser 1849 traadte ind i hans Stue, opdagede han, at han en Maaned forud havde faaet sin Afsked.«

For enhver, der kender noget til administrative Forhold her i Landet i Fortid og Nutid, virker denne Redegørelse fra Dr. Zahrtmanns Side ikke helt troværdig. At en højtstaaende Embedsmand en hel Maaned skulde have Skrivelsen om sin Afskedigelse liggende uaabnet paa sit Kontor og intetanende modtage sin Afløser — det lyder meget pudsigt, men som sagt ikke sandsynligt! Det viser sig ogsaa, at det er gaaet noget anderledes for sig i Virkeligheden. Jeg har gennemgaaet de endnu eksisterende officielle Dokumenter i Sagen og kan resumere Resultatet saaledes:

Amtmand L. V. H. Krabbe, der var født 1798, blev Amtmand paa Bornholm i 1837. I 1844 saa Rentekammeret, svarende i visse Henseender til det nuværende Finansministerium, sig nødsaget til at anmode Amtmanden om uden Henstand at afgive de Betænkninger og Erklæringer, som allerede for lang Tid tilbage var blevet affordret ham. Opfordringen hjalp ikke, hvorefter der blev afgivet Indberetning til Kongen (Christian den VIII), der under 7. Novbr. 1844 resolverede, at der skulde tilkendegives Amtmand Krabbe »Hans Majestæts Utilfredshed med, at han ikke havde afgivet disse Betænkninger og Erklæringer, samt at det skulde paalægges ham under Hans Majestæts Unaade uopholdeligen at meddele samme.«

Denne allerhøjeste Befaling blev meddelt Amtmanden den 16. Novbr. 1844, men trods gentagne Erindringer afgav han dog ikke Svar i de omhandlede Sager. Man søgte imidlertid at undskylde Amtmanden med, at der havde ramt ham en meget stor Sorg, idet hans Hustru, med hvem han levede i et meget lykkeligt Ægteskab, i Foraaret 1845 efter langvarig Sygdom var afgaaet ved Døden, og Rentekammerets Præsident forelagde i Juni Maaned samme Aar Kongen et Forslag om, at der endnu maatte gives Krabbe en Frist til Afgivelse af de tilbagestaaende Betænkninger m. v. Heller ikke denne Foranstaltning fik nogen Virkning, hvorfor Rentekammeret i Slutningen af Februar 1846 tilkendegav ham, at saafremt han ikke inden Udgangen af Marts Maaned indgav en Ansøgning om i eet Aar at blive fritaget for sine Embedsforanstaltninger, vilde det ikke kunne undgaas, at der fra Rentekammerets Side blev truffet »de fornødne Forholdsregler« til at sikre Forretningernes behørige Fremme.

Saa utroligt det end lyder, udeblev en saadan Ansøgning, og under 14. Maj 1846 skred man endelig til Handling, idet

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

Amtmand Krabbe ved kgl. Resolution blev fritaget for de ham paahvilende Embedsforretninger i eet Aar, i hvilken Tid Embedet skulde bestyres af en konstitueret Amtmand, til hvem samtlige Embedets Indtægter vilde være at afgive. Man naaede endog saa vidt at udpege den Mand, der skulde konstitueres som Amtmand paa Bornholm i Krabbes Sted, men forinden Kongens Resolution kunde bringes til Amtmand Krabbes Kundskab, modtog Rentekammeret en Ansøgning fra ham om Tilladelse til at maatte for en Tid af omtrent et halvt Aar foretage en Rejse til Udlandet for at søge ved et Kursted at genvinde sit tabte Helbred. Han bad om i denne Tid at maatte oppebære Halvdelen af Embedets Indtægter, saaledes at den konstituerede Embedsmand ligeledes oppebar Halvdelen. Samtidig hermed indsendte Amtmand Krabbe de saa længe savnede Erklæringer i alle de hos ham opholdte betydeligere Sager.

Ministeriet bevilgede ud fra det Synspunkt, at hans Forsømmelighed nærmest maatte tilskrives hans Svagelighedstilstand og personlige Sorger, Krabbes Andragende, og ved kgl. Resolution af 6. Juni 1846 blev den tidligere besluttede Dispensation paa eet Aar ændret til en Rejsetilladelse for ham paa 4 à 5 Maaneder.

I det nærmest paafølgende Aar, altsaa 1847, fremmede Amtmand Krabbe de fleste af sine Sager med tilbørlig Hurtighed, men i 1848 begyndte han atter at vende tilbage til den tidligere Forsømmelighed. Ved kgl. Resolution af 19. Marts 1849 blev det derfor besluttet at suspendere Amtmanden fra hans Embede og at overdrage en Embedsmand under Finansministeriet, Kammerjunker Rosenørn, der i længere Tid havde fungeret som Amtmand i Maribo Amt, at rejse over til Bornholm for at komme til Kundskab om Sagernes sande Stilling. Rosenørn fik til Opgave at meddele Amtmand Krabbe det kgl. aabne Brev til ham om hans Suspension, og det paalagdes Amtmand Krabbe at overdrage Amtmandsmyndigheden til Rosenørn, der opfordredes til paa den hensigtsmæssigste og skaansomste Maade at skaffe de fornødne nøjagtige Oplysninger om Amtmand Krabbes Embedsførelse i det hele samt at ekspedere alle de Sager, der var i Restance. Den 25. Marts afrejste Kammerjunker Rosenørn fra København til Rønne. Ved Storm og Modvind forsinkedes imidlertid hans Ankomst saa meget, at han først 10 Dage efter, nemlig Onsdag den 4. April Kl. 12 Middag ankom til Rønne. Umiddelbart efter sin

Ankomst, før han endnu har talt med Amtmand Krabbe, skriver han et Brev til Indenrigsministeren (P. G. Bang), hvori han meddeler, at han nu er naaet frem, og at han uopholdelig vil opsøge Amtmanden, »saasnart jeg har recreeret mig en Smule efter min temmelig langvarige Sørejse«. Han meddeler i dette private Brev, at han paa Skibsbroen har talt med Kammerjunker, Amtsforvalter Lerche, og at han efter denne Samtale har faaet det Indtryk, at Amtmand Krabbe »i Dag skal have faaet Nys om Sagen efter Skipper Ellebyes Ankomst i Morges. Denne kom nemlig rigtigen før os hertil, skønt han afgik fra København Dagen efter os.«

Det kunde synes lidt mærkeligt, at Amtmanden kunde faa Nys om, hvad der forestod, da Brevet om hans Suspension jo laa i Rosenørns Lomme; men Skipper Chr. Elleby, der sejlede med Paketten »Christian Peter«, har formentlig fortalt i Rønne, at der med den anden Paket (Jagten »Engeline Margrethe«, der førtes af Skipper H. F. Pihl) vilde ankomme en ministeriel Embedsmand til Rønne. Dette har formentlig givet Amtmanden det »Nys«, som Rosenørn taler om i sit Brev til Indenrigsministeren.

I en officiel Indberetning til Indenrigsministeriet af 10. April 1849, altsaa 6 Dage senere, gør Rosenørn Rede for, at han samme Dag, han kom til Rønne, opsøgte Amtmand Krabbe, som han fandt meget lidende og nervesvag. Rosenørn tilføjer: »Jeg maatte af denne Grund saa meget mere anse mig ikke blot beføjet, men forpligtet til i Følge det mig i saa Henseende af det høje Ministerium givne Paalæg at gaa frem mod ham med al mulig Delicatesse og Skaansomhed.« Han beretter videre, at da Paaskehelligdagene indtraf Dagen efter hans Ankomst, forlangte han sig ikke straks Embedet overleveret, men derimod søgte han »fortroligen at overbevise sig om den Tilstand, i hvilket Kontoret befandt sig«, og han finder dette »i en nogenlunde god Orden.« Amtmand Krabbe inviterede Rosenørn til at tage Ophold i hans Hus, hvilket Tilbud R. modtog. Det er iøvrigt sandsynligt, at Rosenørn har haft en Søn (eller Slægtning) med; thi i »Bornholms Avis« for 6. April 1849 læses følgende: »Med Paketten »Engeline Margrethe« ankom den 4de April: Hr. Kammerjunkter Rosenørn og cand. juris. Rosenørn.« Af de officielle Dokumenter fremgaar dog intet om denne Ledsager.

Man vil af foranstaaende se, at der ikke kan være Tale om, at Ministeriets Brev til Amtmand Krabbe om hans Afske-

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

digelse skulde have ligget uaabnet og derfor foranlediget den pudsige Situation, at Amtmanden ved sin Afløsers Ankomst var uvidende om, at han selv var afskediget. Det fremgaar ganske tydeligt af de officielle Dokumenter, at Brevet fra Ministeriet til Amtmand Krabbe, der iøvrigt ikke indeholdt en Afskedigelse, men en Suspension, var overladt Rosenørn til Aflevering ved hans Ankomst til Amtmandsgaarden i Rønne.

Kammerjunker Rosenørn overtog nu Amtmandsforretningerne. Ved hans Afrejse fra København havde Ministeriet givet ham en Liste over 13 Sager, hvis Forsinkelse man i særlig Grad følte sig brøstholden over. Den vigtigste af disse angik den Hasle Kommune paahvilende Forrentning af nogle Laan, som den kongelige Kasse havde ydet Hasle Havn. I en anden drejede det sig om nogle Erklæringer, som Ministeriet gentagne Gange havde forlangt fra Bornholms Amt vedrørende Sandvig Havnevæsen; der var endog i en ministeriel Skrivelse sat en Tidsfrist, indenfor hvilken Erklæringen skulde foreligge, dog uden Resultat.

For at naa til Bunds i Spørgsmaalene udsendte Kammerjunker Rosenørn en Skrivelse til de 4 By- og Herredsfogeder paa Bornholm (Lassen i Hasle, Garde i Rønne, Gether i Nexø og Koefoed i Svaneke). Han bad disse Embedsmænd om at faa oplyst, hvilke Sager der i de nærmest foregaaende Aar eller tidligere var indgaaet til Amtskontoret, og som henstod uekspederede, ligesom han i det hele ønskede at faa Oplysninger om, »hvorvidt der fra Kommunerne eller andre i Embedsdistriktet er indsendt Sager til Amtet, som endnu henstaar uafgjorte.«

I Skrivelse af 30. April 1849 svarer By- og Herredsfoged Lassen, at der ingen Sager i hans Distrikt henstod uafgjorte. — Garde i Rønne giver under samme Dato tilsvarende Besked, for saa vidt angaar han Kontor og Landkommunerne i hans Jurisdiktion. Derimod nævner han 3 Sager fra Rønne Kommune, som henlaa uafgjorte paa Amtskontoret. — By- og Herredsfoged Gether i Nexø omtaler 7 Sager fra Nexø By, som var uafgjorte. — By- og Herredsfoged Koefoed i Svaneke opgiver 3 Sager, og han vedlægger Skrivelser fra de to Sognepræster, Anger i Ibsker og Bruun i Østerlars. Pastor Anger nævner 3 Sager, hvoraf den ene er et Andragende fra Beboerne i Aarsdale, dateret 17/3—1845, altsaa 4 Aar gammelt. Præsten har rimeligvis regnet med, at Sagen var bortkommet, for han vedlægger et Duplikat. Pastor Bruun i Østerlars nævner 2 Sager.

Dels paa Grundlag af disse Oplysninger og dels ved sine egne Undersøgelser naar Kammerjunker Rosenørn saaledes til Bunds i Forholdet, at han den 11. Juli kan afgive endelig Indberetning til Indenrigsministeriet. Han meddeler heri, at han ved Embedets Overtagelse har modtaget af Amtmand Krabbe en Fortegnelse over 57 Sager, som Amtmanden havde ordnet i kronologisk Orden, og som henstod uekspederede. Desuden havde han modtaget en Pakke med 22 Sager, hvis Ekspedition beroede paa Indberetninger eller Erklæringer fra Landet eller Købstæderne. Blandt disse befandt sig iøvrigt Sagerne angaaende Hasle og Sandvig Havnevæsens Gæld til den kongelige Kasse, der som foran nævnt var de Sager, der i særlig Grad havde fremkaldt Ministeriets Indskriden overfor Amtmand Krabbe. Endelig havde Rosenørn modtaget en Pakke med 259 Ansøgninger om Jord af Udmarken, hvilke Ansøgninger dog ikke kunde finde deres Afgørelse, førend den almindelige Udskiftning af Udmarksjorderne mellem Sognene var fuldført. Rosenørn havde nu ekspederet alle de Sager, der kunde ekspederes, og gennemgaaet alle Restancer og omhyggeligt gjort Rede for Forsinkelsernes Karakter og Begrundelse. Han gør sit Indtryk af Forholdene paa Amtskontoret op i en Udtalelse om, »at der i det hele dog ikke har beroet saa særdeles mange Sager ved Amtet, omend den her stedfundne Forretningsgang unægtelig har været langsommere og slappere end tilbørligt«. Han tilføjer en Bemærkning om, at det iøvrigt er hans Indtryk, at de under selve Amtsraadet hørende Sager er blevet behandlede med mindst Omhu; »saaledes«, skriver Rosenørn, »er f. Eks. en Amtsraadsbeslutning i Mødet den 14. Juni 1847 om i Anledning af Anordningen af 29. Juli 1846 at afæske Sogneforstanderskaberne Oplysninger om, hvorvidt der paa Bornholm gives nogen af de i Anordningen ommeldte større Vandløb, og hvorvidt noget i den Anledning maatte anses for fornødent at iværksætte, først bragt til Udførelse i Begyndelsen af indeværende Aar.« Rosenørn nævner flere Eksempler paa Forsinkelse af Amtsraadsbeslutningers Udførelse i Praksis og bemærker, at siden 1845 har Skole- og Fattigregnskaberne vel været revideret, men de er derefter ikke fremlagte til Raadets Decision. Han føjer dog til: »Skylden for den Forsømmelse, som med Hensyn til disse Sager har fundet Sted, kan imidlertid formentligen ikke tilregnes Raa-

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

dets Formand alene, men maa, saavidt jeg formaar at bedømme Forholdet, i det mindste for en Del falde ogsaa paa Amtsraadets øvrige Medlemmer.«

Rosenørn slutter sin Indberetning til Ministeriet med nogle Ord om Amtmand Krabbes Person, idet han skriver: »Sluttelig kan jeg ikke tilbageholde den Bemærkning, at jeg ikkun har hørt een Mening om Hr. Amtmand Krabbes overordentlig retsindige og velvillige Karakter, om hans store Fortjeneste af Udskiftningens Fremme og Fuldendelse her paa Bornholm, om hans Beredvillighed til at virke for ethvert almennyttigt Foretagende saavel som ogsaa om den betydelige Vægt, der ved Bedømmelse af hans Embedsfærd i det hele bør lægges paa den uheldige Indflydelse, hans i høj Grad svækkede Helbred har udøvet paa denne. Han er utvivlsomt endnu i Besiddelse af Amtets Beboeres udelte Agtelse og Hengivenhed. Jeg har under Udførelsen af det mig allernaadigst overdragne Hverv ofte haft Lejlighed til at overbevise mig om, hvor nøje Amtmand Krabbe kendte de herværende Forhold, og ingensinde har jeg forgæves anmodet om hans Raad og Vejledning, men har stedse hos ham mødt Velvilje og den mest forekommende Beredvillighed til at lade mig til den kongelige Tjenestes Fremme høste Nytte af hans større Erfaring og nøjere Kendskab til de herværende Forhold«.

Den 27. Juli meddeler Indenrigsministeriet Amtmand Krabbe, at man har modtaget Kammerjunker Rosenørns Indberetning om Udfaldet af den Undersøgelse, som han har været beordret til at foretage af Amtmandens Embedsforhold, og at Statsraadet herefter har besluttet at meddele Amtmand Krabbe, at hvis han i Løbet af de nærmeste 14 Dage indsender Ansøgning om Afsked, vil denne kunne forventes bevilget med Halvdelen af hans Gage i Pension. Hans Gage udgjorde 2000 Rigsdaler fra Staten og 300 fra Amtsrepartitionsfondet. Allerede nogle Dage forinden har Amtmand Krabbe imidlertid skrevet et Brev direkte til Indenrigsminister Bang, hvori han meget indtrængende anmoder om, at der vises ham den størst mulige Skaansomhed. Han fremhæver, at han i de senere Aar har lidt under »det uerstattelige Tab af en elsket Hustru«, ligesom han ogsaa har haft den tunge »Lod at lide under Trykket af et ved Sorger og gentagne svære Sygdomme nedbrudt Helbred, som jeg siden aldrig har genvundet.« Han føjer til: » I det sidste Aar har den Nervesvækkelse, hvoraf jeg led, tiltaget i en højst foruroligende Grad, og det

sidste haarde Slag, som rammede mig, har i Forbindelse med den Uro, hvori jeg lever angaaende min fremtidige Skæbne, maattet virke nedtrykkende paa min saa svækkede Sundhed.« Han anmoder Ministeren om at vise ham den Bevaagenhed at udvirke, at det tillades ham at indgive Ansøgning om Afsked i Naade og med Pension, idet han dog tilføjer, at han gaar ud fra, at det fra hans Side vilde være for dristigt at nære Haab om, at hans Embede i nogen Tid kunde blive bestyret af den konstituerede Amtmand, saaledes at Krabbe efter Udløbet af denne Periode igen maatte overtage Embedet, hvis han var i Stand dertil. Han nævner, at han har 4 moderløse Børn at opdrage, og han appellerer til Indenrigsminister Bangs Forstaaelse af hans Forhold, idet han nævner, at Ministeren jo selv er Familiefader.

Hvorvidt dette Brev er blevet besvaret af Minister Bang, ses ikke af de officielle Akter. Den 27', altsaa 8 Dage senere, afgaar som nævnt Skrivelsen fra Ministeriet til Amtmanden, hvori han anmodes om at indgive sin Afskedsbegæring. Den 8' August affatter Amtmand Krabbe sin officielle Afskedsbegæring, saaledes som Ministeriet har anmodet ham om, og han vedlægger en Lægeattest fra Landfysikus Grove i Rønne, der bevidner, at »gentagne og langvarige Anfald af heftig akut Reumatisme tillige med arthritisk-hæmorrhoidalsk Diathese, der ikke har villet udvikle sig til regelmæssige Anfald, i Forbindelse med dyb Sorg og det tiltagende Mismod ved at føle sine tidligere udmærkede Arbejdskræfter lammede, hos Amtmand Krabbe har frembragt en meget svækket Tilstand, hvori han især lider af Svimmelhed og Ørhed i Hovedet og i høj Grad af Mathedsfølelse, saa at han for Tiden er og maa føle sig uskikket til at bestyre sit ansvarsfulde Embede.«

Regeringen mente imidlertid ikke at kunne lægge afgørende Vægt paa denne Lægeerklæring, hvilket formentlig ogsaa maa betragtes som forstaaeligt, og under 19. August 1849 indstiller Indenrigsminister Bang, efter at Sagen har været behandlet i Statsraadet, Amtmand Krabbe til Afsked. Indstillingen til Kongen finder jeg Anledning til at gengive i sin Ordlyd, da den indeholder et Resumé af Sagens vigtigste Punkter og giver et godt Udtryk for Ministerens Hensynsfuldhed overfor Amtmanden i Forbindelse med hans Krav om, at man af Hensyn til Embedets Tarv nødvendigvis maa fremkalde et Skifte. Den lyder saaledes:

»Ved allerhøjst Resolution af 19. Marts dette Aar behagede

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

det Deres Majestæt, paa min i Henhold til Statsraadets Beslutning vedlagte allerunderdanigste Forestilling at bifalde at Amtmanden over Bornholms Amt, Krabbe, paa Grund af utilbørligt Ophold af forskellige Sager uagtet gentagne Erindringer, suspenderes, og at forhenværende Auscultant under det ophævede Rentekammer, Kammerjunker Rosenørn, beordres til som konstitueret Amtmand i bemeldte Amt at anstille en Undersøgelse af Krabbes Embedsførelse.

Fra Kammerjunker Rosenørn har jeg nu i Løbet af forrige Maaned modtaget allerunderdanigst hoslagte udførlige Indberetning med tilhørende Bilag, hvoraf Deres Majestæt vil erfare, at Amtmand Krabbe i alt i over halvhundrede mere eller mindre vigtige Sager, hvilke Rosenørn har forefundet uexpederede, og derefter under sin Konstitution selv taget under Behandling, har vist samme Forsømmelighed og Sendrægtighed som i de i min ovenfor berørte allerunderdanigste Forestilling ommeldte Sager, der har givet Anledning til Suspensionen. Ligesom en ikke ringe Del af de opholdte Sager, som Ministeriet Tid efter anden har modtaget i expederet Stand fra Rosenørn, langt fra ved deres Vidtløftighed eller indviklede Beskaffenhed frembyde Undskyldning for den dem fra Amtmand Krabbes Side tildelblevne langsomme Behandling, saaledes fremgaar det ogsaa af Beretningen, at Forretningsgangen i det hele ved bemeldte Amtskontor har været sendrægtig, ihvorvel Rosenørn bemærker ikke at have forefundet egentlig Uorden i Sagernes Behandling i Almindelighed udenfor de af ham i Bilagene specielt opregnede.

Ved Siden heraf har Rosenørn forøvrigt fremhævet, ofte at have haft Lejlighed til at erfare den Hengivenhed, som Amtmand Krabbes Personlighed har bevaret ham hos en stor Del af Amtets Beboere.

Idet Statsraadet, hvem jeg har foredraget Indholdet af oftnævnte Beretning, har troet at kunne gaa ud fra, at saavel den lidende Tilstand, hvori Amtmand Krabbe i længere Tid skal have befundet sig, som hans almenkendte retsindige Karakter, indeholdt Opfordring til ved Bedømmelsen af hans Forhold at vise samme Lemfældighed, som det med Deres Majestæts paa min allerunderdanigste Forestilling grundede allerhøjeste Befaling blev paalagt Kammerjunker Rosenørn at iagttage, er det blevet besluttet ikke at foranledige Sag anlagt imod Krabbe. Derimod har jeg, da dog Amtets Tarv aldeles utvivlsomt kræver hans Entledigelse, i Henhold til, hvad der i Statsraadet er vedtaget, tilkendegivet ham, at han, naar Ansøgningen derom modtages fra ham, kan forvente sig allerunderdanigst indstillet til Afsked i Naade med Halvdelen af sin Gage, af hvilken sidste udgør 2000 Rigsdaler af Statskassen og 300 Rdl. af Amtsrepartitionsfonden, i Pension.

En saadan Ansøgning er nu indkommet hertil. Dog har han i denne tillige anholdt om, at Pensionen allernaadigst maatte bestemmes til ⅔ af hans Gage af den kongelige Kasse, i Betragtning af, at han ikkun er i Besiddelse af ubetydelig privat Formue, og at han har 4 Børn at forsørge og opdrage. Og har han derfor ledsaget sin Ansøgning med allerunderdanigst vedlagte Lægeattest, som gaar ud paa, at hans svækkede Helbredstilstand for Tiden gør ham uskikket til at bestyre sit Embede. Men i de saaledes af ham anførte Grunde har Statsraadet ikke fundet Anledning til den ansøgte Pensionsforhøjelse, dog, at Summen maaske kunde afrundes til 1200 Rdl. aarlig. Det er nemlig hidtil fulgt som almindelig Regel, at med Undtagelse af ganske extraordinære Omstændigheder ingen Embedsmand, som afgaar paa Grund af Svagelighed, efter nok saa langvarig og upaaklagelig Embedsførelse bevilges en større Pension end ⅔. At indrømme Amtmand Krabbe dette, hvis Forhold gentagne Gange har været Gjenstand for Klager, tvende Gange endog for allerhøjeste Tilkjendegivelse af Misbilligelse, og endelig har gjort hans Suspension nødvendig, vilde derfor ikke være i sin Orden. Dertil kommer, at han, dersom Sag anlagdes imod ham, letteligen vilde erholde en ringere Pension end ovenberørte 1200 Rdl., da endelig Dom i Sagen næppe vilde være falden, forinden Emanationen af en ny Pensionslov, efter hvilken han ikke vilde have tjent længe nok til at opnaa en saa stor Del af sin Gage i Pension.

I Henhold til det forananførte skulde jeg saaledes i dybeste Underdanighed indstille til Deres Majestæts allerhøjeste Resolution: at Amtmand over Bornholms Amt, Kammerjunker Krabbe, meddeles Afsked i Naade med 1200 Rdl. i Pension.«

Efter Kongens Resolution blev Afskedigelsen sat i Kraft. Embedet blev opslaaet ledigt og søgt af adskillige bl. a. Kammerjunker Rosenørn. Ministeriet valgte Etatsraad Wegener til Krabbes Efterfølger, men Bornholmerne selv valgte Krabbe til deres Landstingsmand.

København 19/6 1935.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

Forfatteren Jakob Hansen.

Peter Jakob Mathias Hansen, vor tidligste Proletarforfatter, blev født i *Hasle* på Bornholm den 7. December 1868. Hans Forældre var Møller Peter Jakob Hansen og Hustru Matthea Laurentze Holm. Da Sønnen var imellem to og tre År gammel, flyttede Forældrene til *Neksø*. Her døde Faderen kort efter. I Skolen i Neksø blev Jakob Hansen Kammerat med *Martin Andersen Nexø*. De sluttede et Venskab, der varede ved til Hansens Død i 1909. De to begavede Drenge havde særdeles mange Berøringspunkter i Evner og Interesser, og deres Venskab blev i høj Grad gensidigt befrugtende. Andersen Nexø skriver efter Hansens Død: »Tyve Aar gammel skyldte jeg ham, hvad jeg havde af Overblik over Tilværelsen. Og det tjener til Ære for hans unge Aand, at dette Overblik ikke var et Ekko af hans, men mit eget — og ofte gik imod hans.«[1]) I Neksø Skole var Jakob Hansen den førende i Drengeflokken, han var dygtig, og Folk i Byen ventede sig noget stort af ham. Hans Hjem var oppe i Udkanten af Neksø. Her var Drengenes Samlingssted. Moderen, der gik for at være underlig, var ualmindelig fordomsfri; hun omgærdede ikke Drengen med Forbud, men lod ham vokse frit og tog vel imod hans Kammerater. Om Sommeren bragte han Bøger med ud på Vogtermarken til Martin Andersen Nexø. Såsnart det rygtedes i Vangen, at Jakob var der, kom Vogterdrengene fra de forskellige Jorder for at høre ham fortælle, hvad han var udmærket til. Han var i det hele taget tidlig udviklet, selvstændig i Læsning og Tænkning, umættelig lærelysten. Efter sin Konfirmation var han et Par År i Snedkerlære, men gik så ind på den nyoprettede Neksø Realskole, hvor han på ret kort Tid, i 1888, tog Forberedelseseksamen med Udmærkelse. Herefter læste han privat i to År og tog så

[1]) Jakob Hansen: Golgatha, udg. af M. Andersen Nexø (1912), 15.

Studentereksamen fra Rønne Latinskole 1890. Så tog han til Hovedstaden for at uddanne sig videre. Under sine Studier her havde han ikke gjort sig det klart, at den menneskelige Ånd og Evne har sin Begrænsning. Han vilde fra Grunden af

Peter Jakob Mathias Hansen.

sætte sig ind i så vidtforskellige og vanskelige Emner som Shakespeareforskningen, Bibelen på Hebraisk og Græsk, Renan og Nietzsche; han studerede Sanskrit og Russisk, beskæftigede sig med Nibelungenlied og Kalevala m. m. Det siger sig selv, at et Studium af den Slags ikke rigtig har nogen Art. Så fik han den Idé, at Mennesket burde tjene sit Underhold ved legemligt Arbejde og så granske i sin Fritid. En sådan Arbejdsmåde kan heller ikke med Held praktiseres, idet det er umuligt at passe et Studium ordentligt og bringe det ud over det tilfældiges og Dilettanteriets Grænse, hvis ikke man næsten et Liv igennem kan anvende al sin Tid og alle sine Kræfter på det. Men enhver er jo til syvende og sidst sin egen Lykkes Smed. Det var Jakob Hansen også, og derfor blev hans Liv en Tragedie. Han tog i 1892 Plads på en Herregård i Vendsyssel. Var senere Soldat og arbejdede dernæst en Tid som Digter; men da en Digter, der ikke er »slået igennem«, ikke kan leve af de Indtægter, de første Bøger giver, må han enten have en Virksomhed ved Siden af Digterger-

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

ningen, men dog ikke for langt fra den — som Kontormand, Lærer, Journalist, Oversætter el. lign. —, eller også må han sulte og hutle sig igennem Tilværelsen. Det sidste gjorde Jakob Hansen. Da han havde levet i Nød i nogle År, forsøgte han endnu engang at bryde ud; han tog fat ude i Sjælland et Sted som Grusgraver. Arbejdet i en Grusgrav er ikke særlig strengt for en almindelig Arbejdsmand, der er trænet i at bruge en Skovl fra Morgen til Aften, men for en uøvet er det naturligvis strængt at stå og læsse Grus Dag efter Dag. Det forcerede Arbejde med Hviletid i det frie, kan være farligt for Folk, der er disponerede for Tuberkulose. Pludselige Overgange fra Varme til Kulde kan afstedkomme Forkølelser. Jakob Hansen blev forkølet, fik kort efter Blodstyrtning, og nu begyndte hans tiårige forfærdelige Kamp med Døden. Hans stærke Konstitution var ham en god Forbundsfælle; men da han var yderlig fattig og Lægevidenskaben dengang ikke havde så effektive Midler til at bekæmpe Lungetuberkulose som i vore Dage, var Udfaldet givet. I en af Smågaderne på Nørrebros Overdrev i København døde Digteren Jakob Hansen fra Neksø den 1. April 1909. Han blev begravet på Bispebjerg Kirkegård den 7. April for Københavns Fattigvæsens Regning.

Et rystende Indtryk af Hansens sidste Levetid på Tuberkulosehospitalet har han selv givet i sine *fire Tuberkulosebreve* (trykt i »Golgatha« 1912). De er skrevet af en dødsmærket Mand, hvis arme Livsophold Fattigvæsenet betalte. Ved deres Gru og deres Sanddruhed gør Brevene et uhyggeligt Indtryk, længe efter er Sindet fyldt af stille Sorg over de stakkels Mennesker, der således er blevet slået af en Helsot, og man undgår heller ikke at oprøres over den Behandling, der o. 1909 blev de fattigste Tuberkulosepatienter til Del. Et Supplement til Tuberkulosebrevene har Forfatterens Datter, *Grete Hansen,* givet i »Tilskueren« Juli 1929; her fortæller hun Erindringer om Faderens sidste håbløse Sygdomstid. De udtrykker på anden Måde og med andre Midler den samme Gru som Tuberkulosebrevene, men giver desuden gode Bidrag til Forståelse af Jakob Hansens Liv; især lærer man hans milde Sind mod sine Børn at kende.

I de *syv* Bøger, Hansen trods alt nåede at få skrevet, finder man talrige Beviser på hans Åands rige Anlæg. Mange forskellige Emner tager han op til digterisk Behandling, men naturligvis ikke alle med lige stort Held.

Det er ikke det ringeste i hans Forfatterskab, der handler om hans Barndomsø. I Fortællingen: *Evolution* (i Bogen »De levendes Land« 1905) findes således fængslende Træk til Belysning af hans Barndomstid, ikke mindst hans Skolegang i Neksø. Selvom han bruger fingerede Navne, er der dog ingen Tvivl om de virkelige Forudsætninger. Selv den lille Martin Andersen Nexø kan man genkende i Drengen Frants (De levendes Land, S. 90). Ikke alene om Skolegangen, også Hyrdedrengekår, Strandinger, Jagt, Fiskeri, religiøse Forhold m. m. læser man med Glæde om i »Evolution«, der på udmærket Måde supplerer første Del af Nexøs »Pelle Erobreren«.[1]) *Det store Skisma* (De levendes Land) giver et ret levende Indtryk af de religiøse Forhold i Neksø i Digterens Barndom. Som bekendt har forskellige Sekter Tilhængere i denne Købstad, og det er letforståeligt, at der undertiden i en mindre By kan opstå nogen indbyrdes Uenighed mellem Lederne indenfor de forskellige religiøse Afskygninger. Jakob Hansen har fra Barnsben af haft et sikkert helt igennem godt Kendskab til både Bevægelsernes Læresætninger som til flere af Sekternes førende Mænd. Det er da også et Par Prædikanters Arbejdsmåde, deres Uvenskab og deres endelige Forsoning, man i »Det store Skisma« finder nærgående, ironiskfarvede og underholdende fortalte Meddelelser om. — Også på anden Måde får man hos Jakob Hansen Oplysning om Tro på Bornholm. I Fortællingen: *Begravelsen har fundet Sted* (Golgatha 1912) stifter vi Bekendtskab med et Folketrosmotiv, der iøvrigt er velkendt fra alle Egne af Danmark. Der går den Tale mellem Folk, at et bestemt Sted på Øen spøger det. En Mand er blevet dræbt, udplyndret og begravet i uviet Jord. Derfor skriger hans ulykkelige og hvileløse Genfærd om Natten ved Gerningsstedet. En Præst hører Skrigene en Nat, Liget findes i Skoven, graves op og jordfæstes på Kirkegården. Siden hørte man intet til Spøgeriet. Derimod kom senere Morderen, en anset Storbonde, og skriftede for Præsten, at han var den skyldige. — Det dystre Emne er behandlet med ikke ringe Kunst i Hansens Fortælling. Det giver et Indtryk af bornholmsk Folketro, og det er muligt, at Historien er skrevet på Grundlag af en virkelig Tildragelse. — I Fortællingen: *Den*

[1]) Man erindre også her *Chr. Fr. Mortensen* og hans Bøger, især »Skarvaja-Vognen« og »Eske fra Ferskenstræde«. Mortensen, der var lidt yngre end Hansen og Nexø, voksede også op i Neksø!

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

sjette Sans (Golgatha) er det også et Mord på Bornholm og dets ejendommelige Opklaring, der er Genstand for Digterens Behandling. Endelig kan i denne Forbindelse nævnes, at i Bogen »Menneskenes Døtre« (1900) findes en Novelle: *Stranding*, hvis dramatiske Handling udspilles ved Bornholms Klippekyst.

Man kan i og for sig beklage, at Jakob Hansen ikke fortrinsvis skildrede Proletarforhold, da det dog var de fattigste i Samfundet, han kendte bedst til. Et Bevis på, at han her kunde have ydet noget andet og mere end det blot kunstnerisk værdifulde, findes i Fortællingen: *Madam Jensen* (»Drømme, der svandt« 1902), der erindrer om Nexøs »Muldskud« og som i Kunst og Indhold godt kunde være skrevet af den verdensberømte Digter fra Neksø. Hansens Fortælling indeholder Beretningen om en ung Pige, der får et Barn udenfor Ægteskabet. Hun får Plads hos en Arbejdsmand, der drikker. Tappert bærer hun sine Kår, tænker på sit lille Barn, som hun vil give så god en Opdragelse som mulig; det lykkes dog ikke. Hun tilpasser sig efterhånden efter Omgivelserne, forsumper og bliver måske lykkelig nok på den Måde. »Madam Jensen« giver i kort Begreb en Menneskeskæbne. For de økonomisk som intellektuelt fattige er der ikke noget at stille op. De må affinde sig med Forholdene og nyde de få og fattige Glæder, som bl. a. Brændevinen kan yde. Dette er Resultatet af Hansens triste Proletarfortælling. — Det er også Proletarforhold, han skildrer i sin Roman *Universaldirken* (1904), idet han beretter om Folk, der har sat sig helt uden for Klasserne ved at gå Forbrydervejen. I dette psykologiske Arbejde med Emne hentet fra Nutiden er det Forfatterens Hensigt at forklare en Del om, hvorfor Lovbrydere er blevet det, de er, ligesom han fortæller om deres Samarbejde og Kammeratskab. Det lykkes snildt for Hansen hist og her at indflette egne Samfundsbetragtninger i »Universaldirken«, der antagelig stadig kan læses med Interesse af Kriminalister. Man ser i denne Roman såvel som i Hansens største Værk, den historiske Roman fra Roms Forfaldstid: *Neropolis* (1899), at han er den videnskabeligt disponerede Autodidakt. Vel er »Neropolis« bl. a. Udtryk for en ikke ringe Belæsthed — Forfatteren bringer i et Forord en Litteraturfortegnelse — men der er alligevel noget naivt ved Værket, en viss Lyst til at bedømme Fortids Forhold udfra Nutids Synspunkter. Det er ellers et storartet Emne — Forholdene i Rom på Kejser Neros Tid —

her er taget op til digterisk Behandling. Trods det kunstnerisk ufuldkomne ved Romanen, især i Replikskifterne, gør den et stærkt Indtryk. Det er jo forfærdelige Begivenheder, vi her stifter Bekendtskab med — Martring, Gladiatorkampe, vilde Dyr sønderriver Kristne i Circus, Korsfæstelse af 400 Slaver o. s. v. —, så selvom den kunstneriske Evne ikke er dadelfri, skal Indholdet nok alligevel holde Opmærksomheden fangen. Det er de skrigende Klassemodsætninger i Oldtidens Rom, der har været Forfatterens Udgangspunkt. I sit Forord skriver han, at det sikkert vil gå sådan, at man f. Eks. i Fremtiden ved Skildringen af Romernes indre Historie vil lægge langt stærkere Eftertryk på Klassekampene end hidtil. Tiden har jo givet ham Ret i denne Antagelse. Det var Jakob Hansens Plan at skrive et stort Værk om Menneskeåndens Historie. Den gigantiske Plan fik han naturligvis ikke udført. »Neropolis« er vel et lille Udtryk for, hvorledes han havde tænkt sig et sådant Arbejde, hvori også Samfundsforholdene skulde skildres. »Universaldirken« og Romanen fra Rom viser, hvorledes hans Interesser gradvis forskød sig fra Menneskeånden til Samfundet; han foregriber i disse to Bøger en af Udviklingslinjerne i det følgende Århundredes danske Litteratur.

Såvel i »Neropolis« som i *»Golgatha«* (Fortælling i Bogen »Golgatha«) giver han stærke indre Magter Udløsning. Medens han i Romanen griber vore Sind til Fordel for Slaverne, rystes man af Gru ved at læse om, hvorledes i *Sagunt* i Alperne en Klosterbroder blev martret og pint for tilsidst i Folkets Påsyn at blive brændt, alt på Foranledning af sine Klosterbrødre og Prioren, fordi han ikke vilde deltage i Munkenes Udskejelser, især med Kvinder. Der var samtidig i Klosteret en kunstnerisk begavet Munk, Angelus. Han fik rig Lejlighed til ubemærket at iagttage sin ulykkelige Klosterbroder i Dagene efter Torturen med de glødende Jern. Og Betragtningen affødte en Inspiration, Ideen til Billedet af Frelseren i Gethsemane Have. Billedet hænger den Dag i Dag i Klosterkirken i Sagunt og vækker den kyndiges dybeste Beundring, den troendes Ydmyghed og Andagt. Jakob Hansen har i sin Novelle ydet *sit* Bidrag til den store Række af europæiske Digterværker, der har middelalderlig Barbari indenfor Kirken til Emne. Vreden og Afskyen har her gjort ham til Kunstner. Hans religiøse Indstilling — han var meget optaget af den moderne Bibelkritik — har her uden Tvivl været medbe-

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

stemmende i hans Valg af Motiv. Som den retskafne Karakter, Jakob Hansen var, har han haft let ved at iagttage og harmes over menneskelig Uret; derfor har det faldet ham naturligt at skrive om så forfærdelige Begivenheder som Korsfæstelse af uskyldige Slaver og Skurkes Sejr over et godt Menneske. —

Hansens første Arbejde var Bogen: *En kritisk Tid* (1897), en jeg-Fortælling, der erindrer om *Johannes V. Jensens* »Einar Elkær« (1898), ikke blot ved sin næsten kynisk uforbeholdne og ufølsomme Selvanalyse, men også ved sin detaillerede Beskrivelse af Tingene i den ydre Verden. »En kritisk Tid« er en Bog helt i 90'ernes Ånd, den svælger i Forhold af intim Karakter, og ved at skildre uhyggelige Ting, som f. Eks. et halvråddent Lig i Skoven, på en udpenslet Måde ydede den sin Tribut til Tidens Krav om hensynsløs Virkelighedsdigtning. Omend Bogen beretter om et ikke ualmindeligt Emne: en Mand og en Kvindes Forhold til hinanden, der har fået Følger, har den dog ikke stadig Bud til Mennesker; dertil er den for præget af sin Tid og dens herskende litterære Moderetning. I »En kritisk Tid« går det sådan, at den kvindelige Part efter megen Overvejelse begår Selvmord. Vi møder her et Menneskepar, der ikke vil tage Følgerne af deres Handlinger. Nogen moralsk Nihilisme har Forfatteren været grebet af, da han skrev sin Bog; han har ikke kunnet frigøre sig for visse Retningslinjer i sin Samtids europæiske Litteratur. Iøvrigt har mange uensartede Påvirkninger fået sit Samlingssted i »En kritisk Tid«. Både Kierkegaard og Peter Nansen, Dostojevski, Hamsun (»Sult«) og Nietzsche har været nærværende i Hansens Sind, da han skrev sin første Bog. Og dog er dette Arbejde alligevel et afgjort Bevis på, at dets Forfatter er begavet med skabende Evne, at han kan beherske et Stof, og at han er i Besiddelse af kunstnerisk Modenhed.

Om de øvrige mindre Arbejder, Jakob Hansen har fået udgivet i Bogform[1]), skal her ikke skrives nærmere. De indeholder ikke Træk, der særlig særtegner deres Forfatters Genius eller bringer Oplysninger om Folk og Tilstande, man ikke i Almindelighed er nogenlunde kendt med. Fremhæves bør dog — som et Bevis på hans Evne til at skrive en god Novelle — *Fru Hald* (De levendes Land), en lille Perle af Fortællekunst. Ellers er hans øvrige mindre Arbejder pæne Småting af den Slags, enhver Digter skriver, mere for at faa en nødvendig Indtægt end for at frigøre Sindet for rige og skønne Tanker.

[1]) I Bøgerne: »Menneskenes Døtre« (1900), »Drømme, der svandt« (1902), »De levendes Land« (1905), »Golgatha« (1912).

Det må ikke glemmes, at Jakob Hansen oversatte *Edgar Poes* »Hemmelighedsfulde Fortællinger« I—II, 1907—08 (544 og 447 Sider), et vældigt Arbejde, der tillige er Udtryk for det ypperste i vor Oversættelseslitteratur. Også af den store Amerikaner kan der i Hansens Novellekunst spores Påvirkning.

Jakob Hansens Bøger står fjærnt fra al Idyl og al Sentimentalitet. Han skrev med den store Kunstners Foragt for Publikum; han opnåede derfor aldrig nogen Læsekreds. Heller ikke efter hans Død er hans Navn kendt af andre end de særlig litterært interesserede. For disse er der da også slet ikke så lidt at hente i hans Forfatterskab, ligesom hans Personlighed også nok kan påkalde Opmærksomheden. På sin Hjemø, til hvis berømte Navne Jakob Hansen hører, er han sikkert heller ikke ret meget kendt. Han fortjener dog nok at blive erindrer engang imellem på Bornholm, og hvis nærværende Afhandling bl. a. kunde gøre sit hertil, var den ikke skrevet forgæves.

16/3 1935. *August F. Schmidt.*

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

En Stenalderboplads i Grisby.

Mens Strækningen Øst for Landevejen fra Svaneke til Aarsdale allerede af Amtmand Vedel og Museumsbestyrer Jørgensen er undersøgt og beskrevet (Bh. Oldtid. Efterskriftet) og viser sig at rumme Bopladser og Fund fra den til da ældst kendte Stenalder til langt op i Middelalderen, er det først i de allersidste Aar, at Partiet Vest for Vejen har bragt Bud om en tilsyneladende ældre Kultur paa Bornholm. Det er den stærkt udvidede Grusgravning ud for Kilometersten 7, der har bragt for Dagen, hvad der laa skjult for de ovennævnte Forskeres Øjne, en Kultur, ganske blottet for hvert Spor af de Lerkar, der umiddelbart Øst for Vejen er fundet i stor Mængde lige fra de ældste Typer. Allerede herved røbes en tydelig Forskel fra den yngre og højere udviklede Kultur.

Vi begynder altsaa med Grusgraven vis à vis 7 Kilometerstenen. Her er i de senere Aar foretaget betydelige Gravninger til Fremme for den stigende Eksport af Grus, som Ejeren, Rentier Kaas, har iværksat. Som bekendt indbyder enhver bornholmsk Grusskrænt til Besøg. Paa en Tur til Grisby fandt saaledes ogsaa O. Rohmann, Neksø, her en Del Flintspaaner, hvoriblandt der var nogle smaa, spinkle Flækker; det var dem, der foranledigede nedenstaaende Undersøgelse. En systematisk Fremgangsmaade med Feltinddelinger lod sig desværre ikke gennemføre, saaledes at en Plan over Bopladsens Undersøgelse ikke kan ledsage denne Fremstilling.

Kulturlaget ligger 10,56 m over Havoverfladen og har altsaa ikke været overskyllet af Stenalderhavet. Det hviler paa lagdelt Grus, der af Grønwall er bestemt som senglacialt marint Grus (Grus, der er afsat af Havet i den Periode, som følger efter Istidens Slutning). I en senere Tid er da Gruset, hvori Flintsagerne nu ligger, blevet omrodet, og de paa Jordoverfladen liggende organiske Bestanddele er sammen

med Oldsagerne kommet dybere ned, hvorved Gruset har mistet sin Lagdeling og er blevet sort eller mørkt brunfarvet, hvilket kun har kunnet ske ved, at Mennesker har beboet Stedet. Lagets Tykkelse lod til at være ca. 50 cm.

Der blev paa de 7 m² optaget en Mængde Oldsager, der alle er tildannet af Sten, hvorimod intet er af Ben, saaledes som man finder dem i Mængde paa Mullerup- og Overgangstidens Bopladser. Det er imidlertid ikke noget Bevis for, at Knogler, som Mullerupfolket drog Nytte af til mange Ting, ikke har været Led i Redskabsmaterialet paa denne Boplads, som ligger umiddelbart paa det daarligt konserverende Grus. Man maa derfor søge andre Steder for at finde Benredskaberne bevaret. I tidssvarende Lag er der saaledes i Vallensgaardsmosen fundet 7 Benharpuner og i Mosen ved Torupgaard, Klemensker, en Økse af Elsdyrtak (Se Bh. Saml. XIX i C. Neergaards Artikel: Bornholms Arkæologi, og Bh. Saml. XXII, Museumsmeddelelser for Bornholms Museum 1934, i Lektor Linds Artikel om den ældste Stenalder paa Bornholm).

Medens dyriske Levninger næsten mangler, er der bevaret en Del vegetabile Rester paa Pladsen, først og fremmest Trækul fra Baalene, men ogsaa, sjældnere forekommende, Brudstykker af Hasselnødder, knækket af Oldtidsfolket.

Oversigt over de fundne Sager.

Flækkeblokke	54	Stk.
Flækker	1059	„
Flækkeknive	1	„
Mikroliter	88	„
Skrabere	3	„
Mejsler (Spydspidser)	2	„
Flintaffald	5768	„
ialt af Flint	6975	Stk.
Diabasøkser	1	„
Forarbejder til Økser	3	„
Sandstenskøllesten	1	„
Slagsten	13	„
Knoglestykker	1	„
Hasselnøddeskaller	8	„
ialt	7002	Stk.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

Af Redskaberne er Flækkerne langt de almindeligste. De er for Størstedelen spinkle og smaa, fordi det meste af Flintmaterialet, der blev brugt, bestod af de smaa rullede Flintsten, man den Dag i Dag kan finde. »Kalotterne« blev hugget af, og ned langs Siderne spaltedes Flækkerne fra. Tilbage blev saa en lille aflang Blok med Afspaltningsar og tit Spor af Yderskorpen. Som man kunde vente, blev der optaget et ret stort Antal Flækkeblokke, nemlig 54 Stykker. Sjældent naar Flækkerne over 7 cm; den største er saaledes kun 9 cm lang. Dertil kommer, at Spidserne jævnlig er brækket af paa Grund af Brug. Flækkerne har meget skarpe Sider og egner sig derfor udmærket som Knive, hvad Skaar og Ar ogsaa lader formode; blot er de ikke bekvemme at fatte om, men dette kan afhjælpes ved en Række Hug langs den ene Langside. Paa Pladsen er fundet en af disse »Flækkeknive«.

Af Flækkerne er de gaadefulde Mikroliter forarbejdet. Det karakteristiske ved dem er en Række ganske fine Hug langs een, to eller tre af Siderne, den saakaldte Retouchering. Det er ikke sandsynligt, at Stenalderfolket har kunnet gøre det med de grove Redskaber, de har efterladt, og man maa da ogsaa antage, at de har benyttet sig af særlige Redskaber, f. Eks. af Hjortetak, hvormed de frembragte Retouchen ved Tryk. Mikroliterne fra Grisby viser en saa stor Afveksling, at man efter deres Form kan dele dem i flere Grupper, der næsten alle genfindes i Mullerupkulturen, særlig rigt repræsenteret i Sværdborgmosen, og som jeg, da de har særlig Interesse, skal behandle nærmere.

A. Den mest karakteristiske Gruppe er de trekantede Mikroliters, af hvilke der er fundet 20; disse kan deles i forskellige Varianter, der igen kan sondres i højre- og venstrevendte.

1. Af Mikroliter med den korte Side retoucheret som Fig. 1, blev der fremdraget 3. De er alle smaa (fra 1,8—1,9 cm) og venstrevendte.

2. Der fandtes 14 Stykker, som havde modtaget Tildannelse paa den mindste af Trekantens Langsider og den korte Side (Fig. 2 og 3). Een udmærker sig især ved sin fine Retouche og sin Længde (4,8 cm). Den er dannet af en meget spinkel Flække af sort Flint. Alle er hele paa een nær. Kun tre af denne Form er højrevendte, de øvrige venstrevendte. Det gælder her som med de øvrige trekantede Mikroliter, at

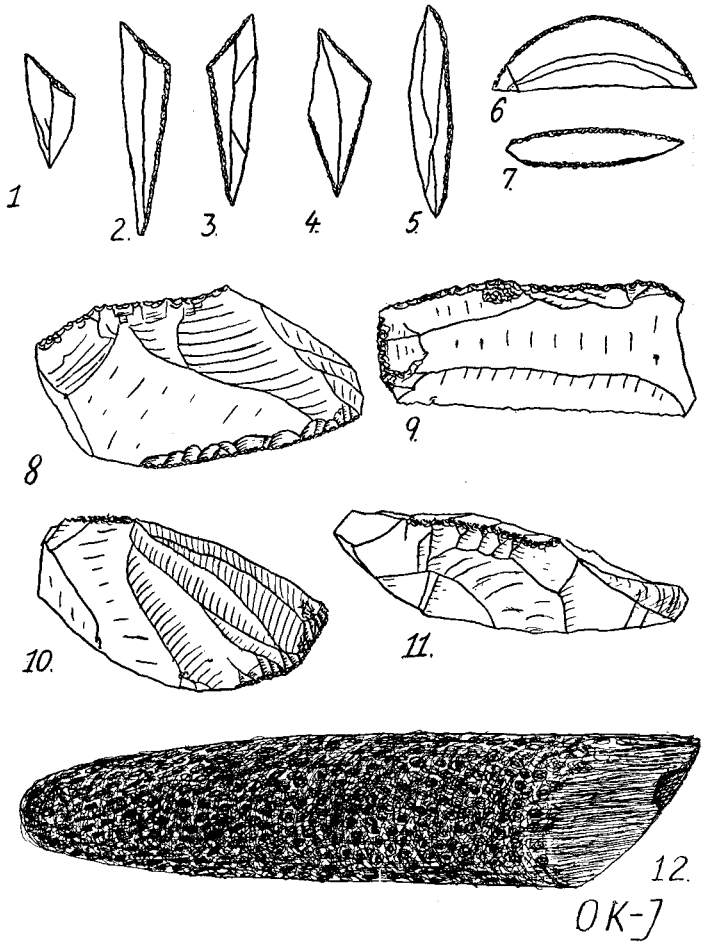

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

de venstrevendte er i Overtal, medens de højrevendte er langt hyppigere i Mullerupkulturen.

3. Endelig var der 3 Stykker med Retouche paa alle tre Sider, saa kun et lille Stykke har Skærpe. To er hele; alle er venstrevendte (Fig. 4).

B. Paa Fig. 6 er afbildet en Mikrolit af Halvmaaneform. Der er kun fundet een, men Formen er ogsaa sjælden i Mullerupkulturen. Desuden viser en 2,7 cm lang Mikrolit megen Lighed med en lancetformet Type paa Mulleruppladserne (Fig. 7).

C. 48 Mikroliter er retoucheret paa den ene Langside. 18 er hele (Fig. 5).

Uden for disse Grupper falder 3 Stykker. 1. 1½ cm lang, parallelogramformet med Retouche paa alle fire Sider (palæolitisk Form??) 2. 1 cm lang, der synes at bære Mærke af at have været fæstet som Modhage paa Harpun. 3. 1¼ cm lang af sort Flint med Retouche paa den ene Side (Pilespids?). Endvidere 9 afbrækkede Mikrolitspidser og 3 Flækker med Retouche paa den ene Ende.

Tilbage er endnu 3 smaa Brudstykker, som ikke kan regnes til nogen af de nævnte Former, fordi de er for smaa og tilfældige.

Hvad Mikroliterne har været brugt til, er i hvert Fald for nogle Formers Vedkommende en Gaade. Type C har maaske været indsat i Benharpuner som Modhager, fæstnet med Harpiks. Om den trekantede Form har der altid været Uenighed blandt de Lærde, og den bliver sikkert ikke bilagt, før man finder Mikroliten skæftet; maaske har den været indsat som en enkelt Modhage paa en Pil. Netop ved deres Varieren er Mikroliterne gode Tidsafsnitsmaalere for Stenalderens ældre og ældste Perioder. Den trekantede med de dertil hørende Former er saaledes især karakteristisk for Mullerup-Maglemosetiden.

Medens Grisbyfolket har vist en forbavsende Færdighed i Forarbejdelsen af de mindre Redskaber, er næsten alle de større udført temmelig grovt. De ellers saa almindelige Skrabere optræder kun sjældent her, idet der blot er fremdraget 3. Den ene, som er en Skiveskraber, er afbildet paa Fig. 8. Den anden er en Spaanskraber (Skraber dannet af en Flintspaan), ca. ½ cm tyk og trekantet med 4—5 Hug paa den ene Kant. Den ene Side er skorpedækket. Den, der er fremstillet paa Fig. 10, er dannet af en Blok, hvis Kant er trukket tilbage ved nogle Hug.

Fig. 11 viser et trekantet, raat udført Redskab af Flint, der i den ene Ende har en lille, skarp Æg, medens den anden er stump. Da den kun er 6,3 cm lang, maa den sikkert have været benyttet som Mejsel, men det er dog vanskeligt at afgøre, om den har fundet Anvendelse som Redskab eller Vaaben (Spydspids?). Et andet lignende Stykke er noget længere (8,4 cm) og slankere, men svarer ellers til det her afbildede. Redskaber af denne Type kendes ogsaa fra de sjællandske Bopladser.

Da Flinten er saa sparsomt til Stede paa Bornholm og meget sjældent forekommer som store Knolde og i finere Kvaliteter (blaa, sort og hvid), har Stenalderfolket maattet ty til andre Stenarter for at kunne danne de store Redskaber. Der findes over hele Nordbornholm som Gangsten i Graniten en tæt, finkornet Bjergart, som kaldes Diabas eller — efter Farven — Grønsten. Den har den Fordel fremfor Flinten, at den er sejg. Flinten springer let ved et Slag, som Diabasen taaler; til Gengæld er Diabasen blødere og danner ikke Flintens skarpe Æg. Den eneste Økse, der er fundet paa Bopladsen, er da ogsaa af Diabas (Fig. 12). Den er trind, 15 cm lang og 4¾ cm tyk paa det tykkeste Sted. Hele Overfladen er ret regelmæssig. Æggen har modtaget Slibning. Dette kan jo ved første Blik forlede en til at tro, at Øksen og dermed Bopladsen er yngre end Mulleruptiden. Det viser sig imidlertid, at Slibning ikke var ukendt i denne Tid; saaledes er der paa nogle af de sjællandske Bopladser fundet Slibesten og en enkelt Gang en Gnejsøkse med sleben Æg. Man sleb ganske vist ikke Flinten, for den var for haard, men derimod Ben- og Takredskaberne samt Redskaberne af Bjergart, der var blødere. 3 Stykker Diabas maa sikkert regnes som Forarbejder til Økser; de er imidlertid som mislykkede kastet til Side.

Den ene Halvdel af en Køllesten, dannet af en ret løs Sandsten, blev optaget som det eneste Redskab af denne Stenart. Den er gennemboret fra begge Sider ved kegleformede Huller, som gaar over i hinanden i en smal Passage. Paa Grund af Sandstenens grove og løse Substans er det ikke usandsynligt, at Bruddet allerede er sket under Boringen, uden at Køllestenen har været i Brug.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

Ved Siden af disse Redskaber foreligger en Mængde Affald fra Tilhugningen. En Optælling gav som Resultat det ret anselige Tal 5768 Stkr. Flint. Det er for det meste smaa Flintstykker, kun sjældent foreligger store Stykker, atter et Udslag af det sparsomme Flintmateriale. De ganske faa og smaa Stykker Diabas og Sandsten lader formode, at i hvert Fald den grovere Tilhugning er sket nær det Sted, hvor Stenstykket er optaget.

Ogsaa Redskaberne til at hugge Flinten fra Knoldene og tildels bearbejde den med blev fundet. Det er 13 haandstore Slagsten af Sandsten og Porfyr med Knusemærker paa een eller flere af Siderne. »Overslagstenene« udmærker sig ved at falde naturligt i Haanden. De er øjensynlig valgt med Omhu netop til Formaalet.

Ud fra arkæologiske Synspunkter alene (nogle foretagne Pollenundersøgelser har ikke givet sikre Holdepunkter) er det naturligvis vanskeligt at angive den nøjagtige Tid for Beboelsen, som dog maa kunne ansættes til Mulleruptiden eller umiddelbart derefter (Mulleruptiden antages at have strakt sig fra 7000 til 5000 f. Kr.). Før denne Periode levede paa Bornholm — sandsynligvis som Øens første Beboere — Rensdyrjægere, der maa være indvandret sydfra et Par Tusind Aar efter Istidens Slutning, som kan sættes til ca. 10,000 Aar f. Kr. Bornholm laa dengang nediset under mægtige Gletsjere, og da disse smeltede, hævede Øen sig som befriet efter Aaget, saa den til sidst i Mulleruptiden var større end nu, idet en lang Landtunge skød frem fra Sydlandet og gjorde Forbindelsen med det sydlige Kontinent meget let. I en Strandvold ved Enekrogen (Bodilsker) er der saaledes af P. Thorsen fundet en Skiveskraber (Rensdyrtiden?), ligesom jeg i 1934 i samme Skrænt fremdrog 3 Mikroliter, hvoraf een var hel og tydeligt trekantet, nogle smaa, spinkle Flækker, en Blok og en Skraber (?) samt 3 Stykker Affaldsflint. Det kunde altsaa synes at være Efterkommere af disse Rensdyrjægere, der, forøget ved en betydelig Indvandring sydfra, har beboet Bornholm i Mulleruptiden.

Ole Klindt-Jensen.

Fra Bornholms Museum.

I. EN GRØNSTENSØKSE.

Museets Samling af Økser fra Stenalderen fik i September 1934 en smuk Forøgelse med den her afbildede Grønstensøkse. Den blev pløjet op paa en for anden Gang dyrket Mark

i Vallensgaardsmosen Syd for Egesholm i Aaker. Øksen er 15 cm lang, 8,8 cm bred ved den længste Æg og 7,8 cm bred ved den korteste, 6 cm tyk paa det tykkeste Sted; Hullet er 2,4 cm i Diameter og 4 cm langt.

Skønt Øksen ikke er saa elegant formet som den som Nr.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

254 i *Sophus Müller:* Oldtidens Kunst, Stenalderen, S. 77, afbildede maa den dog kunne henregnes til samme Gruppe. D. v. s. at det er en Stridsøkse, hvis Forbillede er udenlandsk og dannet efter Metaløksens (Bronzeøksens) Form. Paa Bornholm er ikke fundet Sidestykke til den.

2. GULDFUNDET FRA NYKER.

Den 19. Novbr. 1934 gjorde Stenhugger *Hans Svendsen,* 18. Slg.s Parcel, Nyker, et værdifuldt Guldfund. Svendsen sprængte Sten i Hallegaards Løkke Syd for Gaarden, og da han skulde udbedre den Vej, ad hvilken Stenen kørtes bort, ved at udfylde Huller i den med Jord, fik han Guldet paa sin Spade. Det laa ganske nær under den græsklædte Overflade paa et Sted, hvor et Spring i Grundklippen havde skabt en lille lodret Væg. Op til denne laa et Lag Jord, og heri fandtes Guldet. Som Fotografiet viser, var der to Stykker, noget af et Hæfte, omviklet med tynde Guldbaand og belagt med en tynd Guldplade med Spiralornamentik, og et mærkeligt formet Stykke, ligeledes med Guldbaand og Guldspiraler. Der var Spor af Ir, men ikke det mindste Bronze tilbage, og

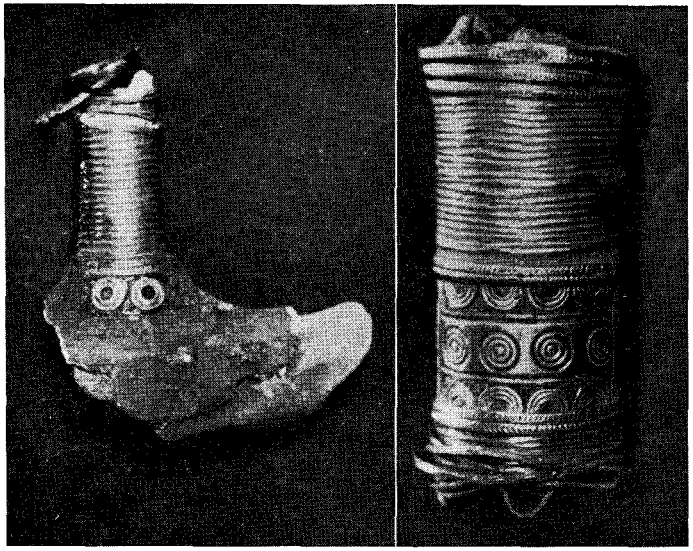

mere end disse to Stykker var det ikke muligt at finde paa Stedet. Findestedet er paa en Klippeskraaning mod Syd, ad hvilken Vand stadig siver ned, og dette er vel Forklaringen paa, at intet af Bronzen er bevaret. Frost om Vinteren og den stadige Fugtighed ellers har virket fortærende paa det uædle Metal. Det store Stykke er 7,7 cm langt og 2,9 cm bredt, det lille ca. 6 cm fra Spids til Spids.

Bornholms Museum blev underrettet om Fundet d. 20. Novbr. og var da paa Fundstedet og fik det fundne udleveret. Som Danefæ sendtes det til Nationalmuseet, hvorfra cand. mag. *Thorvildsen* kom herover for at undersøge Stedet nøjere; men intet videre var at finde. En Undersøgelse af Guldets Finhed gav til Resultat, at den er 24 Karat.

For at give en Forestilling om, hvordan et saadant Sværd har set ud, som Hæftet har hørt til, er her afbildet et Bronzesværd fra Sjælland, der opbevares i Nationalmuseet. Det vil deraf ses, at det ejendommeligt formede Stykke er en Del af Hæftets øverste Udvidelse.

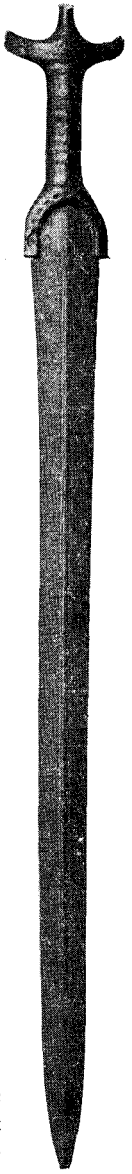

Hr. Museumsinspektør Dr. phil. *H. C. Broholm* har gjort Bornholms Museum den Tjeneste at meddele nedenstaaende om Fundets Betydning, for hvilken Elskværdighed Bornholms Museum udtaler sin bedste Tak:

Det guldbelagte Sværdfæste fra Hallegaard tilhører en Type, der er udviklet paa Grundlag af de i Slutningen af den ældre Bronzealder forekommende Knopper af rhombisk Form ved at Spidsen og Siderne er trukne ud, saa at de danner en Slags hornlignende Prydelser. Denne Grebform optræder dels som en Knop eller som Halvfæste, dels (som her) som et fuldstændigt Hjalte, der har siddet paa den i en lang Spids eller Angel afsluttede Klinge. (Jfr. A. P. Madsen: Bronzealderen I, Pl. 5, 10—11, der viser et Halvfæste og et Hjalte af den Form, Hallegaardsstykket har tilhørt). Det foreliggende Stykke, der er sær-

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

lig værdifuldt ved sin karakteristiske Ornamentik, og som er det eneste helt guldbelagte Fæste, der findes fra Bronzealderen, er gjort paa samme Maade som de øvrige Hjalter af denne Form, ved Støbning af en tynd Bronzeskal over en indre Lerkærne, i Teknikken a cire perdue. Over Lerkærnen har været lagt et Lag Vox, hvori Ornamenterne udformedes, herover lagdes atter et Lag Ler. Derpaa brændtes Formen, saa at Voxen smeltede, og Bronzemassen gødes ind i Hulrummet mellem Lerkærne og Kappe; og endelig lagdes Guldet paa Bronzen.

Stykket er karakteristisk for den yngre Bronzealders første Periode, og Sværd af den paagældende Type — med Grebspids — forekommer meget almindeligt ved Siden af den anden Form, hvor Fæstets Basis udgøres af en smal Tunge. (Se min Disputats: Studier over den yngre Bronzealder S. 81 ff). *H. C. Broholm.*

3. TO GAMLE ALTERTAVLER.

Da man i 1880erne og 1890erne restaurerede de fleste af de bornholmske Kirker, rev 5 af dem ned og erstattede dem med nye, blev en Del af Kirkeinventaret samtidig kasseret. Heldigvis saa Arkitekt *Mathias Bidstrup,* der sammen med Bygmester *Otto Bidstrup* havde faaet Opførelsen og Restaureringen af Kirkerne overdraget, at der mellem Inventaret var meget, der fortjente at bevares; han tog det hjem paa sit Lager, og ham især kan vi takke for, at Bornholms Museum har en saa indholdsrig Samling af Genstande fra de gamle Kirker, idet han, da Museet blev til Virkelighed, lod de af ham reddede Genstande komme til Museet.

Her findes nu Altertavler fra de nedbrudte Klemens, Vestermarie, Østermarie og Gudhjem Kirker, endvidere fra Ruts og Ny Kirke, Prædikestole fra Vestermarie, Østermarie, Gudhjem og Ny Kirke, Granitdøbefont fra Klemens Kirke, foruden andet Inventar, som f. Eks. det ornamenterede Træloft fra den nedrevne Rønne Kirke o. m.

I den forløbne Vinter har Malermester *P. Kofoed* restaureret de her afbildede Altertavler fra Ny Kirke og Vestermarie Kirke. Malermester Kofoed havde i Forvejen restaureret f. Eks. det Pax'ske Pulpitur i Rønne Kirke, var altsaa godt kendt med Sagen, og ved et uhyre minutiøst Arbejde er det lykkedes ham at faa smukke Resultater ud af det.

Nyker Altertavle er et Renæssancearbejde fra ca. 1590, 177

cm høj, 237 cm bred og af Egetræ. Den har sandsynligvis oprindeligt haft et Topstykke, men det er forsvundet. 1820 opsattes et Empiretopstykke, som igen er fjernet.

Før Restaureringen var Tavlen helt overmalet med en graahvid, forneden brun, Farve, og i Fyldingerne var malet Nad-

verordene med gotiske Guldbogstaver paa blaa Grund. Denne Overmaling er fjernet; kun paa Fyldingerne, især paa højre Fylding forneden, skimtes Rester af Nadverordene fra denne Tavlens tredje Tilstand.

Da Overmalingen var fjernet, kom Tavlens mange livlige Farver frem, og i Fyldingerne kom for Dagens Lys til venstre et Billede af Indstiftelsen af Nadveren og til højre et Billede af Nadveruddeling i en Kirke; man ser 6 Kvinder og 6 Mænd knæle om en Alterskranke, inden for hvilken 2 Præster staar og uddeler Nadveren, den til venstre Brødet, den til højre Vinen; paa Alteret ses de hellige Kar og 2 Lys; Altertavlen viser Opstandelsen. Denne Altertavlens 2den Tilstand er da den, den nu er ført tilbage til. Efter de i højre Fylding malede Dragters og Parykkers Udseende at dømme stammer den fra 2' Fjerdedel af 18de Aarh., men under Omtalen af

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 23de Bind, Rønne 1935

Ny Kirke siger Thura (Beskrivelse over Bornholm. 1756. S. 73): »Paa denne Kirkes Altere, Prædike-Stol og Funt, findes ei andet end sædvanlige Ornamenter«, saa man kan vel heraf slutte, at Altertavlen paa den Tid, da den Indberetning om Nyker, som Thura bygger paa, blev skrevet, endnu ikke

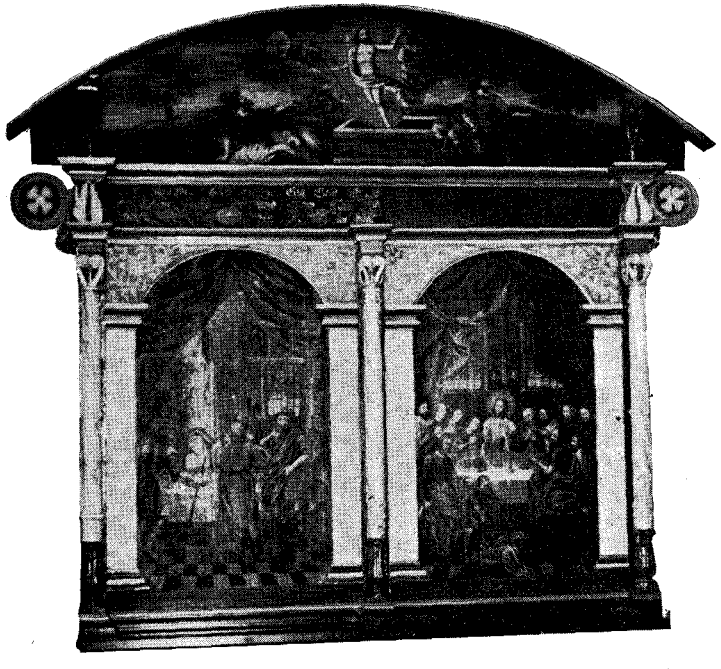

har faaet sine to Malerier i Fyldingerne. Ellers vilde Thura sikkert have omtalt dem; han ofrer megen Plads paa sin Omtale af Kirkens Pulpiturer (der bevaredes ned til omkring 1900, dog, som Altertavlen, i deres sidste Tid i overmalet Stand, til de, samtidig med at Altertavlen blev sat ud i Materialskuret, blev fjernede fra Kirken og brugt til Brændsel.) Men hvornaar Indberetningen om Nyker er skrevet, er ikke oplyst. Thura siger i Forordet, at han bygger paa »de Efterretninger, jeg fra Landets egne Indbyggere har erholdet, ja af de Indbyggere, som i mange Aar med utrettelig Flid har iagttaget og antegnet alt, hvad om Landet kunde være mærkværdigt«.

Skrøbeligheder i Træværket er udbedret, Tavlen er limet sammen, hvor den var revnet, og Farverne er opfriskede og nypaaførte efter de Rester, der var tilbage. Fra Tavlens oprindelige Tilstand ses paa venstre Fylding foroven Begyndelsen til Nadverordene, der var malede med Guldbogstaver paa sort. I Felterne foroven og forneden er 1ste Tilstand Indskrift (Ecce agnum dei o. s. v.) med latinske Guldbogstaver paa sort Grund, 2den Tilstand Guirlander med blaa og røde Sløjfer, Roser, Tulipaner, 3die Tilstand brun Overmaling. Fløjene synes efter Træværket at dømme at være oprindelige.

Altertavlen fra *Vestermarie* er ligeledes et Renæssancearbejde, efter en gammel Indskrift (Thura S. 83) vel fra 1597, og havde ligesom Nykertavlen oprindelig Nadverordene i Fyldingerne. Over dem er i Midten af 18de Aarh. malet de to Billeder: til venstre Apostlene i Emaus, til højre Nadverindstiftelsen. I Topstykket Opstandelsen. Tavlen har ikke været yderligere overmalet, er altsaa bevaret i 2den Tilstand, og det er denne, Malermester Kofoed har restaureret. Tavlen er af Eg, 150 cm høj + Topstykkets 55 cm, 190—228 cm bred.

Det synes, som om det er samme Maler, der har malet de to Altertavlers Billeder. De to Nadverindstiftelsesbilleder er ligesom Opstandelsesbilledet meget ens.

4. EN PRISLISTE PAA BORNHOLMERURE.

I Bornholms Museums Arkiv opbevares følgende Prisliste fra 1828 over de forskellige Typer Bornholmerure, skrevet af Urmager *W. F. Fog*, der boede i Østergade i Rønne:

Forteinelse over forskiellige ottedags Stueures Priser.

1 Ottedags qvarteer Uhrværk som ripperterer Qvarteer og Timeslaget	28 rbdlr
1 Almindeligt Qvarteer Værk	25rd 3 M[1]
1 Ditto med Vækker	30rd 3 M
1 Ditto med Dato	29rd
1 Ditto med lang Sikundt	29rd
1 Ditto med kort Sikundt	26rd 3 M

[1]) I Stedet for M staar overalt i Manuskriptet det gamle Marktegn.

www.vang-hansen.dk

1 simpelt Ottedags Stueuhr	12r	3 M
1 Ditto med Vækker	17r	3 M
1 Ditto med Dato	16rd	
1 Ditto med lang Sikundt	16rd	
1 Ditto med kort Sikundt	13—	3 M

Rønne d 1 *December* 1828 *W. F. Fog*

For 1 Uhrhuus af den bedste Sort og med rond Hette koster her i Byen	6r	4 M
For en ringere Sort med rond Hette alle med god Malning	5r	4 M
For den simpleste Sort med firekantet Hette som ere gode	3r	4 M
Lodder her i Byen	1rd	

Rønne d 1 *December* 1828 *W. Fog*

www.vang-hansen.dk